

***Životní styl a sociální třídy:
vytváření symbolické
kulturní hranice diferenciací
vkusu a spotřeby***

Jiří Šafr

***Životní styl a sociální třídy:
vytváření symbolické kulturní
hranice diferenciací vkusu
a spotřeby***

The background of the cover features several overlapping circles and curved lines, drawn with a light, sketchy grey line. These lines create a sense of movement and depth, framing the central text.

Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby

Jiří Šafr

Recenzenti práce:

PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Klára Plecítá, Ph.D.

Vypracování této studie bylo podpořeno výzkumnými projekty GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním systému ČR“, reg. č. KJB700280603 a MŠMT ČR „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciací v ČR“, reg. č. 2D06014. Vydání knihy bylo podpořeno Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., č. AVOZ70280505, „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu.“

Klíčová slova

životní styl, sociální třídy, symbolické kulturní hranice, kulturní spotřeba, kulturní všežroutství, vysoká kultura, masová/nízká kultura, zdravý způsob života, okázalá spotřeba, kultura materiální nezbytnosti

Studie *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby* PhDr. Jiřího Šafra, Ph.D., je sedmou publikací ediční řady založené v roce 2007, kterou připravuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., pod názvem Sociologické disertace.

Obsah

Předmluva	9
Poděkování	11
1. Úvod	13
1.1. Individualizace a homologie kulturní spotřeby v české společnosti	13
1.2. Rozvrh knihy	14
2. Teorie a výzkumná agenda kulturní diferenciacce a stratifikace	15
2.1. Sociální třída a kulturní dimenze sociálních nerovností	15
2.2. Kulturní diferenciacce jako podstata sociální stratifikace: z periferie do centra pozornosti	18
2.3. Koncept symbolických hranic	21
2.4. Konceptualizace životního stylu: habitus, kulturní vkus a spotřeba	24
2.5. Teorie kulturní participace a recepce umění	27
2.6. Podmíněnost estetických soudů. Proč máme odlišný vkus?	28
2.7. Kulturní kapitál – konceptualizace a typologie efektů	31
2.8. Sociologické rozlišení vysoké a nízké kultury	37
2.9. Teoretické modely vztahu kultury a sociální stratifikace: homologie, individualizace a kulturní všežroutství	38
2.10. Kulturní všekonzumenti vs. vyhranění (omnivore-univore)	41
2.11. Indikátory životního stylu a oblasti studia jeho diferenciacce	44
2.12. Přístupy ke zkoumání kulturní diferenciacce a stratifikace, uplatňované v české sociologii	45
2.13. Konceptuální schéma diferenciacce životního stylu uplatněné v analýzách	47
3. Nástin vývoje sociální struktury a životního stylu po roce 1989	50
3.1. Třídní struktura dle EGP v letech 1993, 1999 a 2006	51
3.2. Multidimenzionální status v letech 1993, 1999 a 2006	52
3.3. Proměny způsobu trávení volného času v letech 1993, 1999 a 2006	55
3.4. Homologie sociální třídy a vysokokulturního kapitálu v letech 1993, 1999 a 2006 ..	58

4. Použitá data a koncept sociální třídy	62
4.1. Sociální třída ABCDE – klasifikace statusu domácnosti	62
4.2. Dimenze a indikátory životního stylu	67
4.3. Cíle analýz a hypotézy	69
5. Vysoká kultura, masová/nízká kultura, elegance v oblékání a zdravý způsob života	72
5.1. Vysoká kultura	74
5.2. Masová/nízká kultura	78
5.3. Elegance v oblékání	82
5.4. Zdravý způsob života	84
6. Okázalá spotřeba a kultura materiální nezbytnosti	86
6.1. Význam okázalé spotřeby a soutěživý instinkt	86
6.2. Dávají Češi rádi na odív své bohatství?	88
6.3. Indikátory okázalé spotřeby a kultury materiální nezbytnosti	89
6.4. Okázalá spotřeba	91
6.5. Kultura materiální nezbytnosti	93
7. Životní styl a sociální třída	96
7.1. Zhodnocení modelu homologie a individualizace	96
7.2. Sociální prostor životních stylů	99
8. Sociální zakotvení kulturních všezroutů mediálních témat	101
8.1. Operacionalizace kulturního všezroutství – zájem o mediální témata	101
8.2. Stratifikační podmíněnost kulturního všezroutství?	105
9. Shrnutí, diskuse a závěry	109
9.1. Zjištění analýz	109
9.2. Diskuse – kulturní aktivity, vkus a sociální třída	111
9.3. Diskuse – model kulturního všezroutství	112
9.4. Závěr – dualita procesu kulturní homologie a individualizace	114

Literatura	116
Příloha 1: Informace o výzkumu Sociální a kulturní soudržnost	126
Příloha 2: Sociální struktura a životní styl po roce 1989	127
Příloha 3: Třídní klasifikace ABCDE	129
Příloha 4: Popisné statistiky nezávislých a závislých znaků v datech z výzkumu MML TGI 2004	132
Příloha 5: Konzistentnost a dimenzionalita, popisné statistiky indexů životního stylu	138
Příloha 6: Kulturní všežroutství mediálních témat	143
Jmenný rejstřík	147
Věcný rejstřík	150
Summary	153
O autorovi	162

Předmluva

Předkládaná publikace je věnována souvislostem mezi příslušností k sociální vrstvě (třídě) a životním stylem jedince v současné české společnosti. Toto téma patří mezi klíčové otázky, kterými se tradičně zabývá výzkum sociální struktury, resp. sociální stratifikace.

V české sociologii má dané výzkumné téma dlouhodobou tradici, která se datuje od poloviny šedesátých let 20. století, kdy P. Machonin se svým výzkumným týmem zkoumal sociální strukturu tehdejší československé společnosti. Výzkum sociálních nerovností, stratifikace a mobility, který byl inspirován podobnými výzkumy z angloamerického prostředí, koncipoval životní styl jako jeden ze statusotvorných elementů na stejné významové úrovni, jako bylo dosažené vzdělání, složitost práce, postavení v řízení a pracovní příjem, a zahrnul jej do tzv. souhrnného sociálního statusu. Následně pak byla analyzována míra konzistence tohoto konstruktů s výsledným zjištěním o značné statusové inkonzistenci způsobené právě dimenzí životního stylu. Tyto závěry byly v rozporu s obrazem socialistické společnosti, který předkládala marxistická sociologie, a vyvolaly tak negativní reakci normalizačního režimu vůči kolektivu sociologů, který se na průkopnickém výzkumu podílel. Je ovšem pravda, že zařazení životního stylu (který byl pro potřeby měření zúžen na volnočasové aktivity) jako rovnocenné součásti souhrnného statusu bylo širší sociologickou obcí vždy vnímáno pouze jako jeden z možných přístupů ke strukturaci (stratifikaci) společnosti a tento přístup se stal vlastně specifíkem českých stratifikačních výzkumů po návratu P. Machonina k vědecké práci po pádu komunistického režimu. Uvedené konceptuální otázky nikterak neztrácejí svoji platnost ani dnes a předkládaná práce si klade za cíl na nových datech ověřit, jaká je míra stratifikační homologie či individualizace životního stylu v současnosti.

Na přístup vytyčený u nás P. Machoninem navazuje i autor této knihy, zároveň ho zasazuje do aktuálního teoretického diskursu sociálních nerovností. Nejprve ukazuje vývoj souhrnného socioekonomického statusu, jeho konzistenci a vazby třídního postavení na vysokokulturní aktivity ve volném čase po roce 1989. V následujících kapitolách pak studium stratifikace rozšiřuje o podrobnou analýzu diferenciací životního stylu v několika oblastech spojených s kulturním vkusem a spotřebou, které sociologická teorie označuje jako kulturní kapitál. V této teoretické perspektivě není životní styl jen pouhým korelátom pozice ve společnosti, ale sám se stává definičním znakem statusu či třídní pozice.

Samozřejmě důvody proč zkoumat míru homologie, tj. považovat životní styl za korelát statusové pozice, či jej dokonce uvažovat jako součást statusu, nebo vycházet z představ naprosté rozvolněnosti v dané oblasti – individualizace životních stylů, jsou po čtyřiceti letech vývoje české společnosti a vůbec v souvislosti s modernizací či s postmoderními rysy současných vyspělých zemí odlišné, než když Machoninův tým konceptualizoval svůj přístup k výzkumu sociální struktury v polovině šedesátých let.

Je třeba si uvědomit, že životní styl je mnohoznačný pojem, který v sobě nezahrnuje pouze hodnotové orientace, postoje a volnočasové aktivity. Protože jde o práci postavenou na sekundární analýze dat, nebylo možné životní styl uchopit v celé jeho šíři, ale s uvážením možností, které se nabízejí v analyzovaných datech a na které klade důraz teoretický koncept kulturního kapitálu, zvolit určitou oblast, kterou byla kulturní spotřeba a vkus. Nejen zúžení kategorie životního stylu, především na oblast kulturních preferencí, ale i zvolený přístup k rozvrstvení společnosti, který byl též do jisté míry dán rozsahem a obsahem indikací sociálního postavení v analyzovaných datech, jsou sa-

mozřejmě určitým omezujícím rámcem pro obecnější interpretaci zjištěných výsledků. Myslím ale, že prokázané souvislosti mezi sociálním rozvrstvením a životním stylem i při uvedených omezeních jsou zásadním příspěvkem k diskutovaným otázkám kulturní diferenciacce a třídní identity v soudobé společnosti.

Tato kniha je upravenou a rozšířenou verzí disertační práce autora, který se problematice sociální stratifikace věnuje dlouhodobě. Byla úspěšně obhájena na Institutu sociologických studií FSV UK na jaře roku 2008.

Milan Tuček

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval všem, bez kterých by tato práce nevznikla. Předně vypracování disertační práce, která se stala základem této knihy, bylo umožněno díky zázemí, a to nejen technickému, které jsem našel ve svém pracovišti v oddělení Studia sociální struktury v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK, kde jsem absolvoval postgraduální studium. Práce na studii *Social Standing and Lifestyle in Czech Society*, která se stala základem této práce, byla podpořena juniorským badatelským grantem GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (reg. č. B700280603). Přepřacování úvodní teoretické kapitoly, kapitola třetí pojednávající o vývoji sociální struktury a životního stylu po roce 1989 i dokončení knižní verze pak bylo podpořeno grantem MŠMT ČR „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciacie v ČR“ (reg. č. 2D06014). Data analyzovaná v této studii pocházejí z výzkumu *Market & Media & Lifestyle TGI* z roku 2004, který provedla agentura MEDIAN s. r. o.

Cenné připomínky a komentáře k jednotlivým kapitolám mi poskytli kolegové z oddělení Studia sociální struktury. Vedle mého letitého školitele a trpělivého, vždy nad mými texty konstruktivně kriticky přemýšlejícího posuzovatele Milana Tučka, který mi rovněž poskytl velmi cenné připomínky a nápady k celkovému doladění rukopisu této monografie, to byli zejména Kateřina Vojtíšková, Ondřej Špaček a Lumír Gatnar. S rozličnými problémy mi také nezištně radili kolegové z jiných pracovišť Olga Šmídová a recenzenti studie *Social Standing and Lifestyle in Czech Society* Jadwiga Šandorová a František Kalvas. O důležitosti studia nerovností ve vícerozměrném sociálním prostoru mne před lety přesvědčil Pavel Machonin, se kterým jsem také diskutoval první podobu analýz multidimenzionálního statusu ze třetí kapitoly. Významně k vylepšení předchozích verzí disertační práce přispěli Tomáš Katrňák a Klára Vlachová, kteří vypracovali posudky pro obhajoby disertační práce, jež mne vedly k jejímu podstatnému přepracování a dopracování. Za kritické čtení rukopisu jsem také vděčný přátelům paní Evě Veisové, paní Daně Kešněrové, panu Petrovi Jedličkovi a mé sestře Janě. Neopominutelnou podporu mi během přepracování textu do knižní verze poskytla naše maminka. Všem moc děkuji! Zvláštní poděkování za kritické připomínky, nápady a neutuchající podporu při dokončování textu pak patří mému milému kolegovi Ivo Bayerovi.

Tuto knihu bych rád věnoval Pavlu Machoninovi, který před lety inspiroval můj osobní „kulturní obrat“ ve studiu sociální stratifikace.

1. ÚVOD

1.1. Individualizace a homologie kulturní spotřeby v české společnosti

V České republice můžeme být v post-transformačním období svědky dvou na první pohled protichůdných procesů. První představuje trend směrem k pluralizaci a emancipaci spotřebního vkusu a chování, který je doprovázený kulturní individualizací. Přispívají k němu změny spojené s postindustrializací, evropskou integrací a zejména globalizací. Na počátku 90. let tzv. postmoderní teorie stratifikace v této souvislosti postulovala pro vyspělé společnosti postupné rozostřování hierarchií, některými sociology popisované jako zánik tříd ve smyslu vnitřně konzistentních sociálních entit. Na druhé straně je sociální a kulturní pluralita narušována nejen v důsledku rozevírajících se nůžek sociálních nerovností vzniklých v postsocialistické transformaci, ale právě i díky zrychleným globalizačním tlakům vytvářejícím rizika, která jsou v populaci nerovnoměrným způsobem rozložena. Životní styly, spotřebitelské preference, kulturní orientace a vkus se od sebe pozvolna vzdalují v závislosti na sociálním postavení a původu jejich nositelů. Pro lidi patřící do stejné vrstvy či sociální třídy se stává charakteristický podobný způsob života a zároveň struktura životních stylů se usazuje v prostoru sociálních pozic. Teorie sociální stratifikace nazývá tento stav třídní homologií. Neopominutelná je i dynamika generační odlišnosti tohoto procesu související s menší ochotou střední a starší generace, jejíž životní styl se utvářel ještě za socialismu, měnit své zvyklosti.

Vertikální sociální struktura ČR během transformačního procesu vykrystalizovala, relativní podíly na bohatství a příjmech rozdílných částí populace jsou dány a pravděpodobně se již kontury nově vzniklých, či lépe řečeno obnovených, sociálních vrstev nebudou dále nějak radikálně měnit, pouze mezigeneračně reprodukovat. Krom toho, že sociální nerovnosti patrně dále porostou, budou se také stále více usazovat v kulturních vzorcích jednání. Vkus a kulturní spotřeba horních tříd (či dokonce samotné elity) se může stát (pokud tomu tak již není) dominantním kulturním kódem – dominantním ve smyslu symbolické, nikoliv početní převahy, který určuje, co je společensky žádoucí, a který přijímají za legitimní všechny třídy bez rozdílu. Na jedné straně podobný životní styl, ať už jde o způsob trávení volného času, styl řeči a sebe prezentace, estetické hodnoty, nebo spotřební preference určuje kulturní koherenci sociálních tříd a napomáhá vzniku jejich identity. Na straně druhé odlišnost způsobu života – a vytříbenost vkusu zejména – funguje jako nástroj symbolické sociální exkluze, vymezující symbolické hranice vůči třídám jiným.

Ve této studii se zabývám problematikou kulturní diferenciaci sociálních tříd. Pojem diferenciaci zde znamená obojí možný smysl, vztahuje se jak k procesu rozrůžňování, tak k výsledku určitého rozrůžnění společnosti. Pojednávám teoreticky i empiricky o tom, jak rozdíly v životním stylu, zejména v rovině vtěleného kulturního kapitálu, který představuje kulturní spotřeba a vkus, přispívají k utváření symbolických hranic mezi sociálními třídami. Přirozený rozměr studia životního stylu představuje téma obecných hodnotových orientací, problematice třídní diferenciaci hodnot se však nevěnuji, jelikož empiricky bylo toto téma pro české prostředí v posledním období pojednáno zejména v oblasti životních strategií [Duffková, Tuček 2003], skupinových mentalit [Tuček 2004] a představ o životním úspěchu [Tuček 2003a; Matějů 2006a]. V této studii se také nezabývám širšími kulturními a osobnostními aspekty životního stylu české společnosti, k tomu viz např. [Fazík, Matějů et al. 2006], ani segmentací životního stylu jako takového, k tomu viz např. [Tuček, Friedlanderová 2000; Špaček 2007; Duffková et al.].

Má práce upírá pozornost k obecné výzkumné otázce, jak souvisí životní styl – ježž konceptualizují jako manifestovaný kulturní vkus a jednání napomáhající vymezovat symbolické kulturní hranice (obecně jde o kulturní kapitál) – v různých vybraných oblastech s postavením ve stratifikačním systému. Zabývám se tedy strukturací životního stylu na základě sociálního postavení jeho nositelů, nikoliv strukturovaností životního stylu jako takového. V analýzách sleduji, který ze tří teoretických modelů vztahu statusu (či konkrétněji třídy) a kultury – homologický, postmoderně individualistický a kulturně omnivorní (kulturní všežroutství) – vysvětluje lépe strukturaci životního stylu v současné české společnosti, zejména v oblasti vkusu. Obecná hypotéza, jejíž platnost zkoumám, předpokládá, že postavení ve stratifikačním systému je v České republice hierarchicky asociováno s odlišnými životními styly.

1.2. Rozvrh knihy

V teoretických souvislostech se významu problematiky životního stylu a kulturních nerovností při studiu sociální stratifikace věnuji v kapitole 2. Zabývám se v ní nejprve vztahem kultury a stratifikace, vyjádřeným v kulturalistickém přístupu k třídní analýze, dále konceptem symbolických hranic, rozlišením kultury vysoké a masové a v neposlední řadě také teoriemi percepce umění a diferencovanosti kulturní participace. Zvláštní pozornost věnuji odlišným formám konceptualizace kulturního kapitálu. V druhé části představuji tři teoretické modely třídní podmíněnosti životního způsobu (homologický, individualizační a kulturně omnivorní), které tvoří základ pro formulaci hypotéz, které ověřuji v empirické části mé práce. V závěru této kapitoly nejprve uvádím poznatky a přístupy z předchozího výzkumu kulturní diferenciaci v české sociologii a na konci představuji konceptuální schéma životního stylu, které používám v analýzách.

V empirické části práce, která se prolíná kapitolami tři až osm, hledám odpověď na otázku, kudy vedou v české společnosti symbolické hranice mezi třídami vytvářené prostřednictvím kulturních praktik. Nejprve v kapitole 3 stručně popisují proměny sociální struktury v české společnosti po roce 1989 a sleduji vývoj vazby sociální třídy na životní styl. Hlavní část mé empirické práce vychází z analýzy dat z výzkumu životního stylu, kultury a spotřeby *Market & Media & Lifestyle TGI* z roku 2004. Sledované sféry životního stylu, použité indikátory a konceptualizace sociální třídy prostřednictvím sociálního postavení domácnosti ABCDE jsou popsány v kapitole 4. V kapitole 5 nejprve zkoumám sociální podmíněnost životního stylu ve čtyřech oblastech: vysoká kultura, elegance v oblékání, masová/nízká kultura a zdravý způsob života. V následující kapitole se podrobněji věnuji třídně nejvíce podmíněné oblasti, kterou představuje okázalá spotřeba s jejím protipólem v podobě kultury materiální nezbytnosti.

V sedmé kapitole shrnuji výsledky předešlých dvou kapitol, když testuji hlavní obecnou hypotézu práce o stratifikační homologii spolu se specifickou hypotézou o vlivu třídního prostředí na životní styl a graficky souhrnně zobrazuji sociální prostor životních stylů ve vazbě na sociální třídy. V osmé kapitole se zabývám sociálním zakotvením fenoménu „kulturního všežroutství“ jako nové (post)moderní formy kulturního kapitálu. Ověřuji tezi o statusové podmíněnosti kulturního všežroutství v oblasti vkusu konceptualizovaného jako preference témat v médiích. V závěrečné kapitole shrnuji výsledky empirických analýz a zamýšlím se nad platností teoretických modelů třídní podmíněnosti životního stylu pro současnou českou společnost a jejich významem pro utváření symbolických hranic mezi třídami. Poukazuji přitom na souběžnou platnost procesu třídní homologie i individualizace a specifický význam kulturního všežroutství v kontextu transformující se společnosti. Naznačuji také možné kroky, kterými by se měly další analýzy kulturní spotřeby a procesu třídní strukturace ubírat.

2. TEORIE A VÝZKUMNÁ AGENDA KULTURNÍ DIFERENCIACE A STRATIFIKACE

*Zboží je neutrální, jeho užívání sociální;
lze je použít jako ploty nebo mosty.*

[Douglas, Isherwood 1996]

2.1. Sociální třída a kulturní dimenze sociálních nerovností

Kultura nás spojuje, ale i rozděluje. Spotřeba, ať už materiální, nebo čistě kulturní, je formou komunikace, pomocí níž můžeme vyjadřovat svou statusovou či třídní identitu. Kultura tak v této práci nepředstavuje pouze produkci a recepci umění, ale také formy prezentace, rituály, praktiky, které mají symbolický charakter.¹ V širším slova smyslu jde vlastně o životní způsob.

Obrat od objektivistického ke konstruktivistickému pohledu na sociální strukturu se nevyhnul ani výzkumu sociální stratifikace. Dnes se tak stále více uplatňuje úhel pohledu, můžeme ho označit jako kulturalistický přístup k třídní analýze, který poukazuje na to, že „(k)ultura není přívěsek, nýbrž jádro produkce materiálních vztahů – rozdílností a nerovností“ [Bottero, Irwin 2003: 464]. V poslední době se proto stále větší pozornost sociologického výzkumu obrací ke kulturnímu rozměru sociálních nerovností, příznačné příklady představují např. [Lamont, Fournier 1992a; Devine et al. 2005]. Nová podoba sociologie kultury se věnuje jak v kvalitativním, tak kvantitativním výzkumu symbolického charakteru kulturních praktik či lidských výtvorů / artefaktů a jejich vztahům při určování identit specifických sociálních kategorií či skupin (třídy, etnické skupiny apod.) a existenci kulturních hierarchií ve vztahu k hierarchiím sociálního statusu² [ESA culture]. V moderní marxistické perspektivě „není kultura pouhým kódem nebo módem komunikace, je rovněž formou dominance, ideologií, která slouží dominantním třídám“ [Lamont, Fournier 1992b: 3]. Také weberianská perspektiva stratifikace nahlíží na hranice mezi rozdílnými statusovými skupinami jako na hranice ve své podstatě symbolické. Neznamená to však, že by ekonomické rozdíly měly být opomíjeny, nebo že by snad dokonce mizely [viz např. Hout, Brooks, Manza 1993; Beck 2007].

Konstruované třídy jako statusové skupiny

V třídní analýze se dnes lze setkat se dvěma přístupy: konvenčním a kulturalistickým [Bottero 2005]. Konkrétněji je můžeme označit také v prvním případě jako sociální třídu definovanou pomocí tržní situace (či dokonce v neo/marxistické perspektivě na základě vykořisťování), v druhém případě lze hovořit o třídě obecně jako o „životních podmínkách“ [Sørensen 2000]. Podobně E. O. Wright rozlišuje dvě pojetí vymezení stejnorodosti třídních kategorií: přístupy založené na eko-

1/ Samotnému tématu kultury a jejímu studiu (definice, přístupy) se v této práci nevěnuji. Čtenáře odkazuji kupříkladu na monografické číslo Sociologického časopisu 2004: 1–2 nebo na stať I. Bayera [Bayer 2007]. Zmíňme alespoň krátce, že nejrozšířenější sociologická definice kultury odkazuje ke čtyřem hlavním symbolům: *hodnoty* (rámce jednání, cíle), *normy* (hodnoty vztahující se k jednání a interakci), *přesvědčení/víry* (existenciální tvrzení o fungování světa) a *expresivní symboly* (aspekty materiální kultury reprezentující přesvědčení a implikují hodnoty a normy) [Peterson 1979: 137–138].

2/ Pojem *status* používám v této práci v obecném významu „vertikálně od sebe odlišné pozice jednotlivců“ [Machonin 1996]. V podstatě jde o ekvivalent pojmu *sociální vrstva*, který je obecně nadřaditelný pojmu *třída* (srov. [Šanderová 1999]). Nejedná se tedy o připsaný status jako např. pohlaví nebo etnikum ani dále zmíněné Weberovo pojetí statusu jako produktu životního stylu či prestiže. Podobně používá tento pojem americká sociologie [viz např. DiMaggio 1987, 1991; Lamont, Fournier 1993].

nomickém zájmu a přístupy odvozené ze společné zkušenosti. Zatímco v ekonomickém pojetí je třída formulována skrze materiální zájmy, tedy zhruba ve smyslu otázky „kdo dostává kolik a jak?“, tak koncepty třídy jako sdílené žité zkušenosti hledají odpověď na otázku „kdo dělá co a proč?“ [Wright 1998]. V tradičním konvenčním, ekonomickou stránku sociální stratifikace zdůrazňujícím pojetí tak definuje třídu pozice na pracovním trhu a postavení v práci (např. vztah k výrobním prostředkům a zaměstnanecké vztahy). Třídní analýza sleduje důsledky odlišných třídních pozic na životní šance (mobilita, příjmy, riziko nezaměstnanosti, ale i politické jednání apod.). Kulturalistický přístup jednak opouští pohled na třídy jako tzv. reálné kolektivity a jednak smysl třídní analýzy přesouvá k výzkumu reprodukce hierarchií a nerovností skrze kulturu. K sociální třídě přistupuje zejména v zorném úhlu kulturních praktik a odlišností životního stylu – spíše než na základě postavení profesních kategorií na trhu práce. Jeho podstata se odvíjí z weberianské perspektivy stratifikace, v níž hranice mezi statusovými skupinami určují symbolické prostředky a interakce – jak poukázal L. Warner, třídní pozice vymezuje symbolické umístování podle životního stylu [Warner et al. (1949) 1960] – z Bourdieuho konceptu teoretických „tříd na papíře“ jako empirických shluků na základě podobného způsobu života [Bourdieu (1979) 1984] a Laumannovy definice třídy jako „diferencované latentní struktury“ vymezené asociacemi rovnocenných statusů [Laumann 1966]. Třídy v tomto pojetí je proto třeba v principu považovat za Weberovy statusové skupiny.

Weber definuje *statusy (Stände)* jako pozice vymezené nikoliv objektivně na základě ekonomického postavení na pracovním či jiném trhu (sociální třída), ale subjektivně v hodnocení druhých, především na základě prestiže. Jde tedy o produkt interakce, který je rovněž svázaný s různými životními styly. „Statusovou pozicí označujeme typická ... pozitivní nebo negativní privilegia daná sociálním ohodnocením založeným na a) životním způsobu, b) formálním typu výchovy a vzdělání, které vede k osvojení si odpovídajících forem života, c) prestiže dané původem nebo povoláním“ [Weber (1921–22) 1980: 179]. Naproti tomu *sociální třídy* jsou ve Weberově pojetí definovány ekonomicky na základě zdroje příjmu a vysoké míry sociální uzavřenosti. Určeny jsou buď majetkem, původem nebo povoláním. Podle něj lze o třídách hovořit tehdy, je-li „určité skupině lidí společná příčinná komponenta jejich životních šancí (1); do té míry, pokud se jedná o ekonomické zájmy na držbě statků nebo výdělků (2); při existenci trhu (buď statků, nebo pracovního) (3)“ [Weber (1921–22) 1980: 531]. Weberův koncept statusové kultury klade důraz na roli interakce mezi členy a vlastnictvím kulturních zdrojů při utváření vnitřní solidarity určité statusové skupiny a její schopnosti udržovat si odstup od ostatních skupin.

Podobně jako u Weberových statusových skupin a Warnerových reputačních tříd představuje v nominalistickém konceptu „tříd na papíře“ třída soubor aktérů v podobném postavení uvnitř prostoru sociálních pozic. Ti mají k dispozici podobné zdroje a vyznačují se podobnými zájmy a zvyky, ať už jde o spotřebu materiální či kulturní, sebe prezentaci či preference v životosprávě. V kulturalistickém přístupu k třídní analýze si jsou představitelé takto pojatých třídních pozic podobní nejen z hlediska ekonomických vlastností (pozice na trhu práce, majetek), ale také z hlediska jednání. Bourdieu vymezuje třídu jako vnitřně maximálně homogenní seskupení. „Sociální třídu nedefinuje vlastnictví ..., ani souhrn vlastností (pohlaví, věk, sociální/ etnický původ,...), dokonce ani atributy spojené s primárním vlastnictvím (pozice ve výrobních vztazích), ale ve vztahu příčiny a následku: struktura vztahů mezi všemi relevantními charakteristikami, které udávají specifickou hodnotu každému z nich a efekty, jež mají na praxi“ [Bourdieu (1979) 1984: 106].³ Třídy v tomto pojetí, jako

3/ V *La Distinction* Bourdieu rozlišuje ve svém poněkud vágním schématu tři hlavní třídy jako analytické kategorie (třídy na papíře): dominantní (s frakcemi na jedné straně profesorů a úředníků veřejného sektoru, u nichž převažuje kulturní ka-

seskupení lidí s podobným životním stylem, nepředstavují jenom analytické kategorie, jako by tomu bylo v případě arbitrárních vrstev, ale jde o reálné kategorie s určitým kulturním pozadím.

Určit jednoznačnou hranici mezi konvenčním a kulturalistickým pojetím třídní analýzy ovšem nelze. Společné jim je to, že zkoumají diference v životních podmínkách v odlišných strukturních pozicích. Výzkumné otázky, které oba přístupy sledují, se tak překrývají. Jedním ze způsobů, jak odpovědět na otázku, zda třídy vůbec existují a jakou mají povahu, je proto zkoumat, jak se liší jejich chování a postoje. Sledujeme, co mají představitelé určité třídy společného a čím se odlišují od příslušníků jiných tříd (definice třídy skrze vnitřní homogenitu a vnější heterogenitu). Tradiční témata sledovaná sociology, zkoumajícími třídu jako demografickou identitu skrze procesy strukturace,⁴ představují sociální mobilita (uzavřenost) nebo struktura asociací (manželská homogamie a přátelské vazby).⁵ Zkoumány jsou v neposlední řadě také politické orientace a volební chování. Na tomto místě musím předeslat, že v empirické části této práce se soustředím výlučně na mimopracovní stránku životního stylu, představovanou kulturní spotřebou a vkusem (kulturní kapitál), sebeprezentací, preferencemi v materiální spotřebě a v životosprávě.

Obecně lze při vymezení sociální třídy postupovat dvěma analytickými postupy. V prvním, deduktivním je třída dána apriori na základě předem daného klasifikačního schématu. Na základě apriorní teorie rozdělíme profese do tříd, a teprve v dalším kroku mezi nimi sledujeme rozdíly v životních šancích či životním stylu. Druhý, induktivní postup v principu vychází z uvedeného Weberova pojetí statusových skupin. Sleduje, jak nerovnosti ve zdrojích či životní styl sám o sobě utváří skupiny, které za předpokladu, že splňují určité podmínky (např. nízké relativní distance, homogenita), lze považovat za sociální třídy. Toto pojetí odpovídá relačnímu principu stratifikace (viz dále), které definuje statusové skupiny/ třídy heuristicky v analýze interakcí a jejich vzájemným umístěním v sociálním prostoru.

V druhém, induktivním postupu lze sociální prostor popsat pomocí jakési stratifikační mapy vzniklé na základě vzájemných pozic profesí daných jejich životními šancemi a životním stylem nebo výskytem vzájemných asociací v přátelských či příbuzenských vazbách [Laumann 1966; Bourdieu (1979) 1984]. Induktivní postupy jsou spíše ojedinělé, v současnosti lze mezi ně zařadit nový tzv. mikrotržní přístup rozpouštějící klasické „velké třídy“ (např. EGP) na skupiny jednotlivých povolání, s nimiž jsou spojeny určité subkultury (např. v rámci profesních asociací). Mikro-třídy jsou vlastně „pospolitostní skupiny“, se kterými se lidé, na rozdíl od sociologických třídních schémat v každodenním životě, reálně identifikují [Weeden, Grusky 2005]. K přístupům určujícím pozici ve vícerozměrném sociálním prostoru je třeba přiřadit i koncept multidimenzionálního statusu, který se objevil v šedesátých letech v české sociologii [Machonin et al. 1969; Machonin 1970]. Z hlediska třídní analýzy je podstatná jeho forma v podobě empirických shluků statusových seskupení (taxony), které k určení sociálního postavení využívají i mimopracovní dimenze (materiální a kulturní aspekt životního způsobu). Vzniklá seskupení zohledňující jak statu-

pitál nad ekonomickým, a na druhé straně průmyslníků a manažerů, u nichž převládá ekonomický kapitál nad kulturním), střední třídou usilující o to proniknout do třídy dominantní (s frakcemi učitelů, administrativních pracovníků, pracovníků ve službách a obecně maloburžoazii), a dělnickou třídu, pro niž je příznačný nízký objem kapitálu [Bourdieu (1979) 1984].

4/ Na význam překrývání ekonomické, sociální a kulturní podobnosti pro utváření třídy poukazuje A. Giddens. Sociální třídy jsou v jeho pojetí výsledkem *procesu třídní strukturace*, v němž se ekonomické kategorie (třídy) přetváří do kolektivit se společnou životní zkušeností prostřednictvím mechanismů sociální mobility, homogenity interpersonálních kontaktů, politických zájmů a dal. [Giddens 1973].

5/ V posledních dvou dekáдах, zejména v souvislosti se sporem o relevanci použití třídního konceptu jako takového (tzv. debata o „zániku tříd“ [viz Šanderová 1995, 1999; Katrňák 2005: kap. 4]).

sovou konzistenci, tak inkonzistenci jsou totiž „pevněji zakotvena v celku horizontálních sociálních diferenciací a příslušnost k nim může zpětně lépe predikovat postavení jedince v jejich soustavě“ [Machonin, Tuček 1992: 661].

2.2. Kulturní diference jako podstata sociální stratifikace: z periferie do centra pozornosti

Kulturní spotřeba a nerovnosti

Sociální stratifikace a její vazba na uspořádání životního stylu byla v popředí zájmu výzkumníků již od počátku poválečného výzkumného programu [např. Kahl 1957]. Diference životních stylů či typů kulturní spotřeby se dokonce staly součástí některých stratifikačních škál, které tak v sobě obsahují kulturní, tedy neekonomickou a „nepracovní“, dimenzi statusu. Vedle Warnerova reputačního pojetí statusu (viz dále) se kupříkladu v USA od 30. let často používala „Chapin's Social Status Scale“, která byla založená na vybavenosti domácnosti nábytkem a elektrickými spotřebiči. Položky vybavenosti měly odrážet vlastnictví materiálních i kulturních statků a socioekonomický status rodiny. Princip předpokládal, že tyto dimenze určují společenské postavení v komunitě [srov. Guttman 1942]. Podobný příklad nalezneme ve zmíněném multidimenzionálním socioekonomickém statusu MDSS [Machonin et al. 1969; Machonin 1970; Machonin, Tuček et al. 1996; Tuček et al. 2003], kde jednu z pěti dimenzí sociálního statusu jedince představuje škála odvozená z jeho volnočasových aktivit vázaných zejména na vysokou kulturu.⁶

Velmi zjednodušeně můžeme říci, že v běžném přístupu k analýze životního stylu – v podstatě ho tak můžeme zjednodušeně zařadit do konvenčního přístupu k třídní analýze – bývá většinou logika interpretace následující: profese a s ní spojené postavení na trhu práce přináší příjmy, které pak spolu se souborem mnoha dalších faktorů, jako je zejména hodnotová orientace, ale kupříkladu i fáze života, diferencují životní způsob. V jistém smyslu je tak životní způsob, zejména chápeme-li ho jako spotřebitelské chování, pouze důsledkem dostupných příjmů. Realita pochopitelně tak jednoduchá není, Zablockí a Kanterová [1976] zavedli model ekonomicky determinovaného životního stylu, v němž socioekonomický status působí souběžně jak na životní styl (ten operacionalizují jako široce definovanou spotřebu), tak na vkus, přičemž životní způsob jako exogenní proměnná paralelně ovlivňuje vkus. V tomto modelu nicméně neutváří vkus a potažmo životní styl zpětně statusové postavení.

Zboží a spotřební rituály rovněž slouží k vymezování sociálních diferencí a jsou používány jako komunikátory významů. Marry Douglas a Baron Isherwood [(1979) 1996] hierarchicky seřadili tři druhy zboží od materiálních nezbytností až po luxus: základní komodity nezbytné pro uchování života (např. jídlo), technologie (cestování) a informace (vzdělání, umění) a na základě jejich spotřeby pak navrhli antropologicky univerzální sociální třídy. Čím výše se v sociální struktuře pohybujeme, tím více se stává nezbytné konzumovat kombinaci těchto statků. Třetí, nejvyšší forma statků představujících informačních zdroje týkající se spotřeby zboží (co a jak konzumovat) je ve společnostech nejvíce ceněna, protože má moc exkludovat druhé.

6/ Tento koncept uplatním v kapitole 3 při analýze vývoje stratifikačního systému u nás během uplynulých patnácti let.

Na počátku osmdesátých let se objevila významná teze, že v soudobých společnostech spotřeba nahradila produkci jakožto hlavní diferenciací mechanismus. Podle P. Saunderse „třídy spotřeby“, v jeho konkrétním pojetí se jednalo o „třídy bydlení“ odvozené z vlastnické formy bydlení, postupně nahradily tradiční profesní třídy [Saunders (1981) 1986]. I když význam spotřebních tříd byl v mnohém zpochybněn, není pochyb o tom, že spotřební praktiky mají tendenci posilovat a reprodukovat sociální hierarchie [Crompton 1996]. U. Beck přišel s argumentem, podle něž eskalátorový efekt všeobecného společenského růstu vedl k úpadku subkulturní třídní identity spjaté s prací, místo níž nastupují nerovné konzumní styly [Beck (1986) 2004].

Obrat ke kultuře – kultura jako producent nerovností

Konvenční teorie a empirické přístupy ke studiu sociálních tříd vždy tvrdily, že existuje spojení mezi ekonomicky třídním postavením a životním stylem, konkrétně pak např. že existují mezitřídní rozdíly v kulturním vkusu. Za rámec sledování této pouhé souvislosti se dostává až zmíněný kulturalistický přístup ke studiu sociálních tříd, jehož kořeny leží již v předválečných komunitních studiích W. L. Warnera a P. Lunta, v nichž byly třídy vymezeny na základě životního stylu (sociální participace a statusová reputace). Počátek soudobých studií kulturní formace třídní identity je spjat zejména s dílem P. Bourdieua a s francouzskou sociologickou tradicí, která pozornost významu spotřeby a životního stylu pro vysvětlení sociálních tříd věnovala od nepaměti.⁷ Bourdieu [1973, (1979) 1984], podobně jako předtím ve Spojených státech Warner [Warner et al. (1949) 1960] či u nás Machonin [Machonin, Šafář, Jungmann, Petrusek 1967; Machonin et al. 1969], chápe stratifikační prostor jako vícedimenzionální, pozici v něm určuje objem a složení specifických forem kapitálu – v jeho pojetí ekonomického, kulturního, sociálního či jejich zastřešující formy v podobě kapitálu symbolického – a jejich změna v čase (kolektivní mobilita). Ohniskem zájmu Bourdieua teorie se tak, spíše než diferenciaci na základě samotného ekonomického kapitálu, staly pravidelnosti různých forem jednání – kulturních praktik, kterými se kulturní vkus stává zdrojem, jež používají skupiny (třídy či jejich frakce) k samotnému ustavení a nebo udržení své pozice v sociálním prostoru.

Zatímco pro T. Veblena [Veblen (1899) 1999] je rozhodujícím vymežujícím prvkem statusového postavení především cena komodity vyjádřená její viditelnou exkluzivitou, tak Bourdieu obrací pozornost k problematice utváření a vymežování identity sociálních tříd prostřednictvím rozmanitých kulturních prostředků, již učinil ústředním bodem teorie kulturní reprodukce [Bourdieu 1973; (1979) 1984]. Třídní odlišnosti kulturních praktik se staly předmětem mnoha výzkumů jeho následovníků, kteří obrátili pozornost k neekonomickým příčinám a podmínkám vzniku společenské stratifikace, zejména pak k roli kulturního kapitálu v procesu sociální reprodukce.

Vedle díla P. Bourdieua sledujícího kulturní formaci tříd v tradičně kulturně rozdělené francouzské společnosti – připomeňme, že data, která Bourdieu používal, pocházejí z padesátých a šedesátých let – existuje ještě jedna paralelní empirická tradice studia kulturní diferenciaci ve vztahu ke stratifikaci, se kterou se lze setkat od počátku sedmdesátých let v Americe. Souhrnně ji lze označit jako analýzu rozrůzněnosti významů kulturních objektů (object signification studies) [Holt 1997]. Výzkumy v této oblasti rozvíjel již od konce šedesátých let Edward O. Laumann (hodnoty, vkus a vybavenost obyvatel pokojů) [Laumann, House 1970], zejména pak Paul DiMaggio a Richard A. Peterson [Peterson, DiMaggio 1975; DiMaggio, Useem 1978; DiMaggio 1982; 1987]. Poslední dva zmíně-

7/ Kupříkladu již na počátku 20. století studoval M. Halbwachs rozpočty dělnických rodin a rodin bílých límečků. Poukázal na to, jak čistá struktura spotřeby, tj. bez vlivu samotného příjmu, byla podmíněna specifickými orientacemi a zvyky příznačnými těmto sociálním třídám [podle Lemel, Noll 2003: kap. 13].

ní autoři patří do proudu označovaného někdy také jako kulturně-organizační analýza [DiMaggio 1979]. Další s americkou školou úzce spřízněnou linii představuje větev sociologického zkoumání kultury a stratifikace, která se rozvíjí v Evropě od počátku osmdesátých let (zejména v holandské sociologii). Zaměřuje se především na proces mezigeneračního předávání kulturního kapitálu jako kanálu mezigenerační reprodukce sociálního statusu [např. Ganzeboom 1990; De Graaf 1991; De Graaf et al. 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Robson 2003; spolu s DiMaggio 1982 v USA].

Již více než dvě desetiletí doslova rozkvétá při studiu sociální stratifikace empirická analýza symbolického prostoru, v mnoha zemích jsou studovány vzorce životních stylů, zejména pak různé aspekty nerovné distribuce kulturního kapitálu, inspirované dílem *Distinction* [Bourdieu (1979) 1984]. Studium stratifikace a kulturního vkusu se dále rozmohlo zejména poté, co byla v roce 1992 zveřejněna vlivná Petersonova teze o proměně kulturních preferencí „Všežrouti-vyhranění“ [Peterson 1992], o které pojednávám podrobněji dále. Analýzy kulturních preferencí a spotřeby, které můžeme obecně označit za post-strukturalistické, zkoumají, jak rozdílné vzorce spotřeby a kulturních praktik vymezují symbolické hranice mezi různými skupinami (typickou ukázkou je mezi mnoha např. [Bryson 1996]). Toto pojetí studia nerovností lze také souhrnně označit za „životní styl jako symbolické hranice“ [Holt 1997].

Nicméně postup mnoha z těchto analýz kulturní spotřeby lze označit za „profesně podmíněný“ (occupationally driven approach) [Longhurst, Savage 1996]. Analýzy vztahu mezi třídou a kulturou, inspirované dvourozměrným přístupem P. Bourdieua (třída x aktivita), se totiž většinou odehrávají v jednoduché korelativní rovině bez kontroly vlivu dalších proměnných. Sledují tak pouze varianci ve spotřebních praktikách a vkusu mezi třídami, přitom však odhlíží od procesů, které lidi přivádí k sobě či naopak oddalují navzájem. Pro pochopení vzniku třídní kultury je proto třeba se zaměřit na každodenní praktiky, socializaci a především roli sociálních sítí při utváření životního stylu, připomeňme, že tento směr zdůrazňovala původní Warnerova metoda statusové reputace, (příkladem takového přístupu je dnes [Eriksson 1996] či [Lizardo 2006]). Není pochyb o tom, že ve většině moderních společností status diferencuje kulturní vkus, nicméně přesvědčivý důkaz o tom, že by existovaly „diskrétní třídy vkusu“ [DiMaggio 2001], tak jak je vymezuje Bourdieu, s jasně segmentovanými preferencemi určujícími samotné třídní postavení, chybí. Z hlediska procesů třídní struktura je totiž klíčové, do jaké míry se kulturní spotřeba a vkus podílí na určení třídních pozic. Realitou je, že samotná třídní příslušnost (tj. čistý efekt třídy) v dnešní době spotřebu ovlivňuje minimálně, mezi klíčové vlivy patří zejména disponibilní rodinný příjem či životní cyklus [Lemel, Noll 2003: 407].

Relační paradigma stratifikace a sociálně distanční model

V obecné rovině většina zmíněných přístupů ke studiu společenských nerovností nabízí sociálně distanční a sociálně interakční model vztahů a pozic uvnitř sociálního prostoru, označit ho můžeme jako *relační paradigma stratifikace*, které představuje alternativu jak ke konvenčnímu stratifikačnímu paradigmatu, odvozujícímu třídní postavení výhradně z pozic v profesní struktuře, tak i k „postmodernímu“ paradigmatu, které vidí kulturní hierarchie jako rozostřené a význam třídní analýzy pro objasnění sociálních rozdílů jako překonaný. Sociálně distanční perspektiva pohlíží na sociální strukturu jako na multidimenzionální sociální prostor tvořený lidmi v různých pozicích, strukturovaný reálnými vztahy a interakcemi konkrétních lidí, za nimiž stojí vždy hodnoty a normy, tedy kultura.⁸ Ve své

8/ V principu jde o rozdíl mezi substancialistickým (statickým) a relačním pohledem na sociální jednání a strukturu. V *substancialistické* perspektivě představují základní jednotku analýzy substance jako „statické entity“ (věci), zatímco v *relačním* způsobu uvažování sledujeme dynamiku procesů a vztahů mezi těmito entitami [Emirbayer 1997].

odlišnosti nejsme toliko jiní, vždy se lišíme od něčeho či někoho. Sociální uspořádání je s kulturou provázané tak, že tvoří de facto jeden celek [Bottero, Irwin 2003]. Sociálně distanční/interakční přístup vychází z obecné myšlenky, že „ekonomické a sociální vztahy jsou vzájemně podmíněné. ... Rozdílné vztahy proto definují distance uvnitř sociálního prostoru, při čemž se uplatňují sociální sítě, sdílený kulturní vkus a životní styly sloužící jako identifikace sociální podobnosti“ [Bottero 2005: 147]. Obecně k relacím v sociální struktuře odkazují podle P. Bourdieu dva mechanismy: *princip homogeneity* – příslušníci stejné třídy mají podobné životní styly a *princip homologie* – struktura prostoru životních stylů souzní s prostorem sociálních pozic.

Relační perspektiva nerovností ve smyslu vzájemných vztahů mezi lidmi a skupinami v konkrétních lokalitách stála na samém počátku výzkumu sociální stratifikace v kulturně antropologických studiích lokálních komunit. Reputační pojetí stratifikace, které zavedl L. Warner, klade důraz jednak na *princip symbolického umístování* (symbolic placement), v němž lidé odkazují k pozicím v sociálním prostoru komunity na základě struktury, oblasti a sociálních vlastností, a jednak na *princip statusové reputace* (status reputation), v němž lidé posuzují sociální postavení konkrétních lidí (nejčastěji rodin) na základě jejich jednání, které srovnávají s chováním jiných lidí, ať už jde o morální, estetické či sociální aktivity (participace), víru či etnickou příslušnost [Warner et al. (1949) 1960]. Většina přístupů zkoumajících vztah stratifikace a diferencovanosti životního stylu se bohužel víceméně odklonila od tohoto původního relačního pojetí stratifikace. Z teoretického hlediska konvenční přístupy totiž studují pouze efekty příslušnosti ke třídě na rozrůzněnost životního stylu – převážně v kontextu odlišné ekonomické kapacity různých tříd nebo statusových skupin. Neberou tak, nebo pouze okrajově, v úvahu roli kultury jako takové, jako prostředku reprodukce ekonomických nerovností a jejich vzájemné zakořeněnosti.

Pro pochopení rozdílů mezi konvenčním a relačním paradigmatem je podstatná odlišnost pohledu na sociální strukturu. Sociologům zkoumajícím kulturní dimenzi nerovností skrze prizma uvedeného relačního pojetí stratifikace je obecně společné, že „nenahlížejí na ‚strukturu‘ jako na něco, co má vliv na sdružování a uspořádání lidí, spíše zdůrazňují, že právě diference v přátelských vazbách a životním stylu samy konstituují stratifikační řád. Rozvrstvení společnosti tedy vzniká v rutinních každodenních aktivitách, které se odehrávají v běžných životech lidí, ve vzorcích voleb, které všichni děláme“ [Bottero 2005: 164]. V relačním paradigmatu tedy již nejde o třídu jako určitý typ socioekonomické kolektivity, ale spíše o vznik mezitřídních hranic na základě sociálně podmíněného sdružování spolu s konstrukcí skupinových hranic pomocí způsobů vymezování a odlišování se. Vzdálenosti v sociálním prostoru jsou dány odlišností a podobností kulturní praxe (viz obrázek 7.1 na straně 100).

Dodejme, že výzkum strukturace životního stylu, konkrétně otázka, jak sociální třídy utváří v interakci zjevné kulturní hranice, může pomoci při testování platnosti postmoderní teorie stratifikace, která poukazuje na klesající význam konceptu sociální třídy v soudobých společnostech [Katz-Gerero 2002; Bøgenhold 2001].

2.3. Koncept symbolických hranic

Při studiu vymezování skupinové identity – z hlediska otázky, kterou sleduje tato práce, jde zejména o určení statusové pozice a třídní identity – se v posledních zhruba patnácti letech začal uplatňovat původně antropologický a sociálně psychologický koncept *symbolických hranic*. V principu

je můžeme chápat jako výsledek používání symbolických zdrojů, které vede k vytváření a udržování institucionalizovaných sociálních rozdílů mezi skupinami. Historii tohoto konceptu lze vystopovat již od počátku sociologie v díle E. Durkheima, jehož rozlišení posvátného a světského [Durkheim (1925) 1998] později rozšířila antropoložka M. Douglasová při studiu exkluze („znečištění“) z náboženské sféry na sociální život obecně. E. Goffman [1961] pak poukázal na to, že distance vytvářející hranice, které oddělují jedince, nemají nikdy, dokonce ani v totálních institucích, čistě fyzickou povahu. Jde vždy o symbolické reprezentace, které mají nejčastěji podobu stigmatizace. Na hranice, které nás oddělují od druhých a vymezují tak různé skupiny, je tedy třeba pohlížet jako na symbolické a kognitivní. V každodenním životě neustále pojmenováváme a klasifikujeme věci i druhé lidi. Klasifikace je myšlenkový akt nejen individuální, kdy si stanovujeme osobní hranici mezi věcmi oblíbenými a neoblíbenými, mezi nudným a zábavným atd., ale i aktem sociálním, neboť linie mezi tím, co považujeme např. za klasickou hudbu a co za populární, sdílíme s ostatními [Zerubavel 1999]. Při klasifikaci používáme dělení v podobě mentálních kategorií, které proti sobě staví různé druhy opozic (vysoký / nízký, mužský / ženský, přírodní / kulturní atd.). Existenci takových rozdílů považujeme za přirozenou. „Toto přesvědčení vytváří odlišnosti, nebo naopak definuje to, co je stejné, jakož i to, co je jiné. Smyšlení o rozdílnosti permanentně ústí v nerovnost a v nespravedlivé odlišování se.“ [Epstein 1992: 232]

Některými autory jsou rozlišovány hranice symbolické od sociálních. *Symbolické hranice* vznikají jako pojmové rozlišování sloužící ke kategorizaci objektů, lidí, jejich praktik a dokonce i času a prostoru [Lamont, Molnar 2002]. Jsou to prostředky, pomocí nichž jedinci a skupiny v interakcích navzájem soupeří a dospívají ke společnému vidění světa. Mají nejčastěji podobu morálních, socioekonomických a kulturních hranic, které rozdělují lidi do odlišných skupin, definují členství v nich a vytváří pocity vzájemné podobnosti. Symbolické hranice nám tedy dávají odpověď na otázku, kdo jsme „my“ a kdo jsou „oni“. Pomocí těchto hranic lidé dosahují statusu a monopolizují si zdroje. Symbolické hranice jsou tak často používány k prosazování, udržování a odůvodňování hranic sociálních. Příkladem může být užívání kulturních znaků a praktik při vymezování a reprodukci třídních rozdílů, jak je popsal ve své teorii P. Bourdieu [1973, (1979) 1984].

Sociální hranice odkazují k ekonomickým, materiálním a politickým pozicím. Jsou to zhmotněné formy sociálních rozdílů, které se projevují v nerovném přístupu a distribuci zdrojů i příležitostí. Rovněž je nalezneme ve stabilních vzorcích společenského jednání při sdružování (např. manželská homogamie). Teprve tehdy, jsou-li symbolické hranice široce přijímány a sdíleny, stávají se hranicemi sociálními. Setkáváme se s nimi pak jako se zřetelnými vzorci sociální exkluze nebo rasové segregace. Pochopitelně se navzájem překrývají, na symbolické hranice lze nicméně nahlížet jako na nezbytnou, ale nikoliv dostačující podmínku existence hranic sociálních.

Symbolické hranice odkazují na konceptualizace, pomocí nichž lidé definují sebe a ostatní. Řkáme-li, kdo jsme, používáme k tomu kulturně předpřipravené pojmy, výrazy a kategorie, např. s kým (se kterou skupinou) jsme si podobní, nebo naopak s kým nemáme nic společného. Typickým příkladem může být označení nějakého typu umění, třeba hudebního stylu, jednou skupinou lidí jako vysoká, nebo naopak nízká kultura, nebo používání rozdílných pojmenování pro pracovní pozice u mužů a žen, kteří dělají stejnou práci. Jinou ukázkou existence symbolické hranice představuje například všeobecné přesvědčení, že určitá společenská skupina je chytřejší – nebo naopak, že má nižší inteligenci – než většina společnosti.

Sociologové při konceptualizaci symbolických hranic a jejich zdrojů používají tři rozdílné přístupy. Někteří je umísťují přímo do lidského vědomí, další je vidí jako produkt interakcí mezi jedinci. Jiní autoři pak poukazují na to, že jsou způsobeny sociálně politickými silami. Tyto přístupy odkazují k třem hlavním dimenzím kulturního života: kognitivní, komunikativní a politické. Jak ukazuje Charles Tilly [2003], hranice se formují a mění jako výsledek čtyř různých procesů: vyjednávání mezi dříve nepropojenými skupinami lidí (např. když do zavedené sousedské komunity přijde čerstvý přistěhovalec); přenos dostupných, ale dosud neaktivovaných symbolických hranic z jiného prostředí (např. když majitel obchodu jedné národnosti začne najímat zaměstnance jiné národnosti na zřetelně podřadnější pracovní pozice); autoritativní stanovení nových hranic držitelem moci (např. když vůdci bosenských Srbů požadovali po lidech z rodin smíšeného původu, aby se identifikovali jako muslimové, Chorvaté nebo Srbové); dennodenní interakce uvnitř a napříč existujícími hranicemi (např. když pracovníci pocházející z minoritní etnické skupiny v určité pro ně typické profesi pomocí vysoké kvality své práce zvrátí většinový stereotyp o svém etniku i svoji diskriminaci).

Významnou představitelkou studia kolektivní identity skrze koncept symbolických hranic je ve Spojených státech působící kanadská socioložka Michèle Lamont [Lamont 1992; 1997; Lamont et al. 1996]. Ta ve svých analýzách dat, zejména z kvalitativních výzkumů, při kterých využívá polostrukturované rozhovory, věnuje pozornost definování jinakosti, mentálním mapám sociálního prostoru a udržování symbolických hranic. Vytváření hranic popisuje jako součást procesu utváření vlastní identity, který je současně procesem obnovování řádu v komunitách prostřednictvím posilování kolektivních sociálních norem.

Rozlišuje tři linie symbolických hranic. *Morální* jsou vytyčené vlastnostmi jako poctivost, pracovní etika, osobní integrita, *socioekonomické* odlišují na základě bohatství, moci a profesního úspěchu a *kulturní* jsou vystavěné na základě rozdílů ve vzdělání, zvycích, vkusu a kulturních preferencích. Tyto typy symbolických hranic srovnávala mezi americkou a francouzskou společností na populaci mužů zastupujících vyšší střední třídu (vysokoškolsky vzdělaní manažeři, odborníci a podnikatelé) [Lamont 1992] a později i „novodobých“ dělníků – nekvalifikovaných bílých límečků (nižší bankovní úředníci, prodavači, poštovní doručovatelé apod.) [Lamont 1997]. Podobně jako ve svých současných výzkumech týkajících se rasismu se svých respondentů ptá na to, jak definují „slušné lidi“, kdo je „lepší/horší“ nebo jim podobný. Symbolické hranice tak vlastně představují definování „čistých“ a „nečistých“ skupin lidí. Autorka ve svých závěrech ukazuje, že identita tříd je v obou společnostech stále silně kulturně zakotvená, příslušníci daných sociálních tříd na různých stranách Atlantiku však sdílejí rozdílné, tzv. kulturní repertoáry. Ty představují sdílená schémata – prostředky konstrukce symbolického světa dostupné v dané kultuře, o které se lidé opírají při argumentaci. Důraz na morální dimenzi při vymezování se vůči ostatním statusovým skupinám je přítomný v obou společnostech. Zatímco u Francouzů hraje větší roli kulturní exkluze, tak američtí příslušníci střední třídy konstruují symbolické hranice spíše na základě svého světského (ekonomického) úspěchu.

Lamontová a kol. sledovala také roli diferenciaci norem a hodnot při utváření kulturních a morálních hranic mezi statusovými skupinami v americké společnosti pomocí dat z reprezentativního výzkumu GSS [Lamont et al. 1996]. V analýze vychází z toho, že symbolické hranice jsou, vedle strukturního postavení, utvářeny pomocí tzv. kulturních repertoárů, které představují regionální a vzdělanostní klustry hodnot. Jedná se o v dané kultuře odlišné, navzájem sdílené argumentace, z nichž si vybíráme při hodnocení druhých lidí. Kulturní hranice autoři operacionalizují pomocí hodnoty kulturnosti života u přátel (jejich oceňované vlastnosti), morální hranice pak skrze zastávané

sociální normy – postoje k sexualitě, rodině a náboženské víře. Jednotlivé „enklávy životních stylů“ (lifestyle enclaves) odvozené z těchto hodnot poskytují jak arénu pro vlastní sebevyjádření, tak – v době kdy o něčem jako třídní vědomí nemůžeme příliš realisticky uvažovat – společensky přijatelnou formu kolektivních vazeb vytvářejících společnou identitu.

Vytváření symbolických hranic může být procesem kulturní exkluze a inkluze, ovšem ne všechny sociálně konstruované hranice se musí nutně vylučovat. Ač je sociologie kultury a studium symbolických hranic spojeno do značné míry s narativním, etnografickým výzkumem⁹ [např. Lamont 1992; Hall 1992; Holt 1997], v případech studia hodnotových orientací a diference kulturní participace a vkusu jednoznačně dominují analýzy kvantitativních dat z reprezentativních šetření. Rozvíjena je zejména analýza hudebních preferencí [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996; Bryson 1996; Chan, Goldthorpe 2004; van Eijck 2001; Tampubolon 2008].¹⁰

Rozdílné formy kulturních aktivit a vkusu slouží jako rozlišovací znak při sebedefinování různých skupin a jejich vymezování se vůči jiným. Výzkumy uplatňující princip utváření symbolických hranic, ať už jde o ty morální, kulturní, estetické, genderové, profesní či třídní, prováděné v posledních patnácti letech dnes již prakticky na celém světě, včetně např. Číny, se věnují různým tématům, jako jsou např. rasové a etnické nerovnosti, multikulturalismus, imigrace, genderové nerovnosti, ale i otázkám sociologie vědy.

2.4. Konceptualizace životního stylu: habitus, kulturní vkus a spotřeba

Nejobecněji můžeme životní styl chápat jako jednání odvozené ze souboru postojů, norem a hodnot. Osvojit si určité vzorce chování vede k jednotě slohu vyjádřeně v jednání i myšlení. Jednání zahrnuje širokou paletu chování od hmotné spotřeby, pohyb v určitém prostoru, interakce s druhými až po hodnotové orientace. Podmínky způsobu života jsou rámovány kulturou, tedy dostupným členským věděním, jakýmiisí návody „jak žít“ (J. Linhart ji označuje jako „gramatiku životních stylů“) [Linhart 1996]. V této souvislosti bude uveden koncept habitu, který představuje sféru dispozic a nevědomých praktik – gest, jednání, domněnek [McRobbie 2006]. Překonává pohled na životní styl pouze jako na defacto empirické shluky jednání, neboť poukazuje na to, že habitus vzniká v podmínkách socializace v odlišném prostředí (nejen třídním), generuje jednání a zároveň strukturuje sociální systém. Jak uvidíme dále v pojetí P. Bourdieu, představuje habitus jakési vtělení společenské struktury v jedinci.

Nejčastěji je výzkum životního stylu orientován na spotřebu a volný čas. Zablocki a Kanterová definují životní styl jako vkus nebo sdílené hodnoty, které se primárně odrážejí ve spotřebních vzorcích [Zablocki, Kanter 1976].¹¹ Vnitřní homogenita spotřebních vzorců i preference a motivace, které je k nim vedou, určuje skupiny se specifickým životním stylem. S obdobným přístupem se lze se-

9/ Podrobně se lze o interakcionistickém výzkumu a soudobé teorii sociálních nerovností dočíst ve studii Šanderové a Šmídové [2006].

10/ Podrobněji viz kupříkladu projekty kvantitativní analýzy kulturní participace [Social Status, Lifestyle] a sdružení výzkumníků zejména kvalitativního výzkumu symbolických hranic [Symbolic Boundaries Research Network].

11/ Podstatné je v konceptu Zablockiho a Kanterové rozlišení životních stylů *tradičních* determinovaných hlavně ekonomickým postavením (specificky pak životní styly dominantní z hlediska majetku, povolání a chudoby) a v postmoderní společnosti čím dál významnějších *alternativních* na socioekonomickém postavení nezávislých, již jsou výsledkem ztráty koherentních hodnot ve společnosti.

tkat v marketingovém komerčním výzkumu, v němž se nejčastěji uplatňuje pojetí kombinující osobnostní rysy a hodnotové orientace za účelem predikce spotřebitelského chování. Rozšířený je kupříkladu koncept VALS,¹² který životní styl konceptualizuje jako sdílené spotřební vzorce v rozsahu různých spotřebitelských kategorií [Wedel, Kamakura 2001; Holt 1997]. Zmíňme v této souvislosti model sociálních milieů vyvinutý německou společností Sinus, který získal oblibu i v akademickém výzkumu [např. Richter 2002]. *Milieu* představuje kulturní zázemí každodenního jednání, tj. způsob, jak lidé vnímají každodennost společnosti, reagují na ni a používají ji v souladu se společnými hodnotami a postoji, zatímco *životní styly* manifestují vzorce typického každodenního jednání [Richter 2002; Vester 2005]. Sinus-Meta-Milieus používá kombinaci sociálního statusu a základních hodnotových orientací (tradice, modernizace, re-orientace), v němž bylo identifikováno sedm typů milieů typických pro Evropské země: tradiční, etablovaní, intelektuální, moderní hlavní proud, konzumně materialistické, pro-modernizační, vyhledávající senzaci [Sinus].

Ve způsobu života, který vyžaduje investici do lidských zdrojů, je třeba odlišovat dvě základní kategorie [Svalastoga 1965]. Na jedné straně jsou to převážně materiální složky životního stylu, které lze pořídit pouze prostřednictvím peněz (bydliště, doprava, oblečení apod.), na druhé pak sociální schopnosti či manipulace se symboly (používání adekvátního jazyka, vybrané chování). V druhém případě je možno lidské investice pouze částečně nahradit ekonomickými investicemi. Často je třeba si je osvojit již během procesu socializace v dětství. Osvojení životního stylu a kulturních praktik do značné míry záleží také na sociální interakci.

V této práci sledujeme životní styl ve specifickém kontextu sociální stratifikace. Jak naznačeno v úvodu, toto pojetí vychází z Weberovy koncepce statusových skupin, v němž je kladen důraz na symbolický aspekt životního stylu pro vymezení identity vůči ostatním skupinám. Východiskem je, že vzorce chování souvisí s vertikálním sociálním postavením (ekonomický status). Tyto vzorce jednání se liší zejména v jejich kulturní a hmotné úrovni, ve využívání volného času a charakterizují jednotlivé statusové skupiny či sociální třídy (specifická kultura), které skrze ně získávají vlastní identitu. Souhrnně můžeme pod problematiku životního stylu v kontextu utváření stratifikace zahrnout otázku rozdílů v oblastech kulturní spotřeby (trávení volného času), ale i téma materiální spotřeby (zejména jejího instrumentálního užití) a hodnotových a postojových orientací (kulturní vkus, životní strategie atp.).¹³

Životní styl proto v návaznosti na dále uvedené pojetí M. Sobela a P. Bourdieua v této studii konceptualizují jako *manifestovaný kulturní vkus a jednání, které napomáhají vymezovat symbolické kulturní meziskupinové hranice* v našem případě statusových skupin nebo sociálních tříd. V tomto pohledu představuje navržené pojetí životního stylu průnik s dále uvedenou definicí kulturního kapitálu [Lamont, Lareau 1988], která klade důraz na jeho funkci při kulturní a sociální exkluzi a utváření symbolických hranic.

12/ Původní typologie VALS (Values and Lifestyle) rozlišovala hierarchicky uspořádané základní skupiny: orientované na potřeby, vnějškově orientované, vnitřně orientované a integrované. Nová verze VALS2 rozlišuje dvě hlavní dimenze: zdrojů (definovanou příjmem, vzděláním, sebedůvěrou, zdravím, dychtivostí nakupovat, inteligencí apod.) a sebeorientací (orientace na zásady, sebe sama a status) [Wedel, Kamakura 2001].

13/ Pro účely této práce je klíčová diferenciaci v oblasti kulturní spotřeby a vkusu, otázkám obecných hodnotových orientací, materiální spotřeby a nebo všeobecné strukturovanosti trávení volného času se nevěnuji.

Životní styl jako produkt třídního habitu a kulturního vkusu

Vazbu životního stylu na postavení v systému sociální stratifikace ve svém díle zkoumá P. Bourdieu. Poukazuje přitom na vliv způsobu života na utváření a reprodukci společenských nerovností. Stratifikační postavení není v jeho pojetí ani tak výsledkem nerovnoměrného rozdělení samotných ekonomických zdrojů, nýbrž důsledkem symbolického umístování nad/pod v sociálním prostoru. Životní styly podle něj představují symbolickou reprezentaci sociální pozice, jsou „systematickými produkty habitu, které – vnímané ve svých vzájemných vztazích skrze schéma habitu – se stávají symbolickými systémy, které určují sociální způsobnost (jako např. ‚vytříbený‘, či ‚prostý‘ atd.)“ [Bourdieu (1979) 1984: 172]. Bourdieu tak obrací pozornost ke kulturnímu pozadí nerovností, kdy praktiky a hodnoty vymezují odlišné třídní pozice. Klíčovým mechanismem je přitom vkus. Ten představuje klasifikační systém ovlivňující volby, které vytváří odlišné životní styly. Vkus spojuje a zároveň rozděluje sociální skupiny tím, že negativně definuje životní způsob jiných skupin. Podle Bourdieuho dominantní třída vyjadřuje pomocí vytříbenosti svého vkusu „pohoršení“ nad (ne)kulturním vkusem nižších tříd. Jde ve své podstatě o formu symbolického násilí, které manifestuje materiální dominanci nemateriálním způsobem.

Životní styl je utvářen klasifikačním schématem a sdíleným systémem dispozic, který Bourdieu označuje jako habitus. *Habitus* představuje strukturující mechanismus spoluurčující dispozici či tendenci k určitému jednání nebo porozumění situaci. Funguje zvnitřka aktérů (vtělenost dispoziční), ale není striktně individuální ani vnějškově deterministický [Bourdieu, Wacquant 1992: 18]. Bourdieu definuje habitus jako „objektivní vztah mezi dvěma objektivitami, umožňuje ustavit snadno pochopitelnou a nezbytnou relaci mezi praxí a situací, jejíž význam je utvářen habitem skrze kategorie vnímání a chápání, které jsou samy o sobě produkovány pozorovatelnými sociálními podmínkami“ [Bourdieu (1979) 1984: 101]. Schémata habitu představují „primární formy klasifikace, které vděčí za svou specifickou účinnost skutečnosti, že fungují mimo úroveň vědomí a jazyka, mimo úroveň introspektivní reflexe či kontroly vůle“ [ibid.: 466]. Proto vnímáme principy diference druhých jako přirozené. *Třídní habitus* představuje strukturální variantu habitu individuálního. Jde o princip, který generuje a sjednocuje (strukturuje) princip našeho konkrétního jednání, dává nám vodítko, jak se jako příslušníci určité sociální třídy máme chovat nejen v nám známých, ale i v nových, dosud nepoznaných situacích. Habitus v Bourdieuho pojetí představuje internalizovanou formu třídních podmínek, které zároveň tyto podmínky vytváří.¹⁴

Na vágnost a problematická východiska Bourdieuho koncepce habitu poukazuje B. Lahire [2003]. Rozebírá četné Bourdieuho definice a příklady, které ovšem neodpovídají klíčové definici „vzorce generujícího praxi“. Aby byl pojem habitus jako systém dispozic nosný, musel by podle Lahireho Bourdieu ukázat, do jaké míry a jak sociální okolí – rodina, škola, náboženství, okruh přátel a známých – přispívá k socializaci člověka. Bourdieuho četné nominální definice absentují argumenty i příklady, jak probíhá přenos dispozic pomocí vštěpování, sociální konstrukce či vtělení. Lahireovo pojetí zdůrazňuje individuum, jehož habitus je produktem mnohačetných forem sociálních procesů, které se objevují v rozdílných oblastech. Navrhuje rozlišovat mezi dispozicemi k jednání a dispozicemi k přesvědčení (mentální a diskursivní habity), které mohou mít povahu silnou (připravenost k jednání) nebo slabou (tvrzení objevující se pouze v konverzaci a diskurzech).

14/ Bourdieu dekomponuje třídní praxi – strukturu životního stylu typickou pro aktéra/y pomocí vzorce [(habitus) (kapitál)] + pole = praxe [Bourdieu (1979) 1984: 101].

Habitus představuje percepční a kognitivní návyk. Jeho významnou součástí tvoří *vkus*, který lze definovat jako „schopnost rozlišovat věci na základě estetických a uměleckých měřítek“ [Ollivier, Fridman 2001]. „Vkus je osvojená dispozice k ‚rozlišování a oceňování‘. (...) umožňuje ocenění (v běžném smyslu) objektu bez toho, že by v sobě zahrnoval znalost jeho osobitých vlastností, které ho definují. (...) Slouží jako jakási sociální orientace, ‚vědomí něčí pozice‘, poskytuje příslušníkům určitého postavení v sociálním prostoru vodítko k sociálním pozicím nastaveným na jejich vlastnosti a směrem k praktikám nebo komoditám, z nichž příslušník dané pozice profituje.“ [Bourdieu (1979) 1984: 466] Skrze vlastní vkus rozumíme vkusu druhých a to nám umožňuje určit jejich pozici ve společnosti. Obecně jde o manifestované preference, které jsou součástí symbolických systémů klasifikace, jejichž obsah a struktura odráží, ale zároveň i formuje specifické sociální vztahy. Vkus, to je „praktické potvrzování nevyhnutelné rozdílnosti“ [ibid.: 56]. Vytríbený vkus je dostupný jen někomu, k jeho osvojení je třeba se mu učit již během socializace v rodině, cvičit se rozpoznávat špatné od dobrého, třídit vhodné od nevhodného. Slouží jako vymežující prostředek statusového postavení (status marker), který symbolicky zahrnuje – nebo vylučuje – druhé. Vytyčuje symbolické kulturní hranice mezi třídami. Podílí se tak na utváření sdílené identity uvnitř skupiny (sociální třídy nebo statusové skupiny), souběžně nám jeho absence u jiných pomáhá identifikovat, kdo není členem skupiny.¹⁵ Teoretický přístup P. Bourdieu přesahuje tradiční úhel pohledu, který dochází pouze ke konstatování existence mezitřídních odlišností, tím že zdůrazňuje konstitutivní vliv vkusu na utváření sociálních vztahů v každodenním životě. Můžeme jej proto označit za tezi o sociální reprodukci v tzv. silné formě [Holt 1997]. Dodejme ještě, že Bourdieuho dílo lze číst dvěma způsoby: jako obhajobu třídní postmarxistické analýzy (což se v sociologii děje nejčastěji) a nebo také postmoderní optikou konzumní společnosti jako ekonomii symbolických statků [Featherstone 1991], v níž jsme svědky nabídky a poptávky po symbolických artiklech, procesu soutěžení a monopolizace a souboje mezi etablovanými a outsidersy.

V následující části se budeme věnovat obecným teoriím kulturní participace a recepce umění. Dávají odpověď na otázku, čím jsou naše estetické soudy podmíněny a proč je příslušníkům různých sociálních tříd vlastní odlišný kulturní vkus.

2.5. Teorie kulturní participace a recepce umění

Rozdíly v kulturní spotřebě a vkusu vysvětlují dvě teorie: informační kapacity a usilování o status [Ganzeboom 1982]. Oba koncepty zároveň odpovídají na otázku, jak dochází ke kulturní reprodukci nerovností [Sullivan 2007].

Podle prvního konceptu, *teorie informační kapacity* (information processing theory), jsou kulturní stimuly zdrojem komplexní informace. Lidé mají rozdílnou úroveň schopnosti informace zpracovávat a rozdílnou míru obeznámenosti v různých kulturních polích. Prožitek ze spotřeby umění, ať už jde o návštěvy kulturních událostí nebo o čtení knih doma, je determinován alespoň z části schopností mu rozumět. V důsledku toho vyšší úroveň znalosti a schopností umožňuje lidem rozumět a silněji prožívat kulturní stimuly, čímž se zpětně zvyšuje pravděpodobnost, že budou navštěvovat kulturní události.

15/ Podrobněji se budeme otázkou, jak vkus vzniká, zabývat dále v části věnované podmíněnosti estetických soudů a recepci umění.

Tato teorie je v podstatě variantou *asimilační teorie*, která poukazuje na to, že vývoj kompetence k určité kulturní spotřebě (např. čtení literatury) je výsledkem procesu učení se a opakovaného užívání. Čím více lidé získávají ze spotřeby kulturního statku, tím více při tom zažívají uspokojení. A následně se tím více k dané kulturní aktivitě vrací. V zásadě jde o reakce na fyziologické stimuly. Požitky, které člověk získá z participace na kultuře – kupříkladu čtení knih, návštěvy muzeí či koncertů, závisí na jeho preferované míře uspokojení z podstoupení takové aktivity. Přitom komplexnost umění, kterou upřednostňuje, je podmíněna jeho schopností přijímat informace spolu s mírou jeho extroverze.

Podle druhého přístupu, *teorie usilování o status* prostřednictvím kulturní spotřeby (status-seeking theory), někdy také nazývané teorií sociální motivace (social motivation theory), lidé jednají v souladu s normami odpovídajícími jejich statusu, a proto je participace na vysoké kultuře jejich manifestací vysokého statusu. Jak poukázal již T. Veblen [(1899) 1999], vysoce exkluzivní kulturní aktivity a statky komunikují status efektivněji než ostatní. Podobně je tomu u kulturní spotřeby, ke které dochází na veřejnosti, oproti aktivitám, které lidé vykonávají v soukromí domova (návštěva opery vs. čtení poezie doma).

Teorie usilování o status odkazuje k vědomému procesu (nikoli však nezbytně), naproti tomu teorie informační kapacity vysvětluje tendenci lidí s vyšším statusem participovat na vysoké kultuře jako ve své podstatě psychologický proces na základě zvýšené schopnosti umění přijímat, umožněné vyšší informační kapacitou jejich osobnosti. Obě uvedené teorie vysvětlující recepci a participaci na umění se pochopitelně navzájem nevyklučují. Je velmi pravděpodobné, že kulturní účast je rozšířenější u těch, kdo mají určitý typ znalosti či schopnosti (např. schopnost číst), a zároveň jim přináší větší potěšení, přičemž souběžně slouží jako komunikátor jejich sociálního statusu.

2.6. Podmíněnost estetických soudů.

Proč máme odlišný vkus?

Naše reakce na umělecké artefakty, ať už jde o obraz v galerii, reklamní spot, či hudební skladbu, se různí. Každému je vlastní odlišný vkus, přesto v této rozdílnosti lze vysledovat podobnost uvnitř různých sociálních skupin. Existují dvě teoretické linie, které vysvětlují schopnost recepce umění. První z nich, sociologická linie tvrdí, že to, jaké jsou naše estetické soudy, je dáno odlišnou socializací a úrovní přípravy jak ve formální, tak neformální podobě vzdělání, zkrátka „(třídní) habitus určuje náš vkus“ (Bourdieu). Druhá teoretická linie je psychologická. Poukazuje na to, že schopnost vnímat umění je primárně podmíněna osobnostními rysy člověka (Eysenck, Zuckerman).

Bourdieuho sociologická teorie percepce umění

P. Bourdieu v recepci umění odhaluje skryté sociální síly, které podmiňují naše estetické hodnocení kulturních artefaktů. Východisko teorie vnímání umění [Bourdieu 1968], která mu posloužila jako základ pro obecnou teorii sociální reprodukce [Bourdieu 1973, (1979) 1984], spočívá v tom, že naše schopnost vnímat umění je založena na zkušenosti a obeznámenosti, jež zprostředkovávají naši schopnost umělecké artefakty chápat. Podle Bourdieuho „umělecké dílo dává smysl pouze tomu a zajímá pouze toho, kdo je vybaven kulturní kompetencí, tj. kódem, do kterého je dekódováno. ... Ten, kdo neovládá specifický kód, se cítí ztracen v chaosu zvuků a rytmu, barev a čar bez pocitu harmonie a smyslu celku“ [Bourdieu (1979) 1984: 2]. Míra kulturní (umělecké) kompeten-

ce nezávisí pouze na obeznámenosti s klasifikačním systémem, ale také na stupni komplexnosti a subtilních nuancích klasifikace tohoto systému. Aktéři sdílí základní schémata vnímání „mající základ v objektifikaci (objectification) párů antagonistických adjektiv běžně užívaných ke klasifikaci a určení pozic osob a objektů v různých oblastech praxe. Sít opozic mezi vysokým (vznešený, vyvýšený, čistý) a nízkým (lidový, nízký, prostý), ... poskytuje matici všech samozřejmostí, které jsou všeobecně sdíleny, protože za nimi stojí celý sociální řád“ [ibid.: 468]. Bourdieu kritizuje čistou – formální, tzv. Kantovskou estetiku jako něco povýšeně distinktivního, přístupného pouze vyšším třídám. Společenské efekty *distinkce* jsou dostupné pouze těm, kteří rozdílů vyznávají, protože jim připisují určitou hodnotu. Dispozice k obdivování uměleckých statků není podle něj dána přirozeným nadáním, ale je výsledkem obecného či specializovaného vzdělání, ať už institucionalizovaného, nebo ne, které vytváří, resp. kultivuje kompetenci – zběhlost v prostředcích potřebných pro řádnou apropriaci umění a jež vytváří „kulturní potřeby“ tím, že je uspokojuje. Ze vzdělání však mohou profitovat pouze ti, kteří získali kompetenci postupným a vnějším oku nepozorovatelným obeznámením v milieu rodin svého původu, neboť institucionalizovaná výchova k umění nedává všem to, co od nich následně implicitně požaduje. Kulturní kompetence, rozuměj obeznámenost s vysokým uměním, je získávána v raném a přímém kontaktu s uměleckými díly v rodinách postavených výše na společenském žebříčku a udržuje se dále pohybováním se v okruhu lidí, kteří na něm participují [Bourdieu 1968].

Estetické soudy jsou podle Bourdieuho funkcí habitů, která má primárně třídní povahu. Vzdělanější lidé jsou doma v náročnější kultuře, v důsledku toho mají tendenci k tomu, co Bourdieu nazývá „třídním centristem“. Ten spočívá v tom, že společensky zvýhodnění považují schopnost vnímat umění za přirozeně danou; o ní však Bourdieu tvrdí, že je získána skrze vzdělání. Na kulturní kompetence příslušníků privilegovaných tříd společnost nahlíží jako na nevědomý transfer schopnosti a talentu, jako na dar kulturního dědictví. Takováto „realizace“ kultury definuje kulturu jako přirozenou.¹⁶ Rádoby přirozená kultura se podle Bourdieuho stala principem legitimizace privilegií buržoazie.

Na přetrvávající význam Bourdieuho teorie třídních diferencí estetického vnímání umění ukazují výsledky analýzy dat z reprezentativního výzkumu kulturní participace v Belgii, v němž respondenti hodnotili devět skupin výtvarných děl, jež se lišily jak v uměleckém stylu, tak historickém období vzniku [Vandebroek 2006]. V souladu s touto teorií i na úsvitu 21. století navíc ve společnosti, která významně podporuje kulturní vzdělávání již na nejnižších stupních školní výchovy, lidé z vyšších statusových skupin s velkým objemem kulturního kapitálu (měřeno vzděláním a úrovní kulturní spotřeby) preferují nefigurativní a abstraktní umění, zatímco respondenti s nízkou úrovní kulturního kapitálu (nižší třídy) upřednostňují v zobrazeních vysoký stupeň realismu a figurativní motivy. Analýza tak potvrzuje platnost Bourdieuho teoretického východiska, podle něhož jsou vyšší privilegované třídy vybaveny symbolickými nástroji nezbytnými k pochopení a přivlastnění si legitimní kultury, které si mohou osvojit pouze na základě svého sociálního původu a s ním spojených vzdělanostních drah (opačný poznatek viz [Halle 1992]).

Psychologická teorie podmíněnosti estetických soudů

Kulturní vkus však není pouze sociálně naučený, jak zdůrazňuje Bourdieu. Psychologické výzkumy prováděné již od 40. let minulého století ukazují, že estetické percepce jsou podmíněny jak osobnostními rysy, tak z malé části i obecnou inteligencí. Nejsou tedy výrazně ovlivněny školním vzděláním ani specifickou přípravou na umění [Frois, Eysenck 1995]. Psychologie zkoumá univerzalitu estetických soudů zejména v oblasti barev či tvarů. Ze sociologického hlediska jsou zajímavé vý-

16/ Bourdieu chápe kulturu jako systém schémat vnímání, projevů a historicky ustaveného a sociálně podmíněného myšlení [Bourdieu 1968].

zkumy, které sledují recepci reálného umění; kupříkladu výzkum J. Eysencka, který podobně jako P. Bourdieu studoval hodnocení výtvarných uměleckých děl známých autorů (krajinomalby, portréty, fotografie, sochy a krajiny) [Eysenck 1940, 1941].¹⁷ Výsledky, které potvrzuje mnoho dalších studií, ukazují na to, že existuje kulturně nepodmíněný obecný „dobrý vkus“, můžeme hovořit o citu pro čistou krásu (T – good taste factor).¹⁸

Studie vizuální estetické sensitivity ukazují, že odlišné vnímání umění predestinuje psychologická struktura osobnosti.¹⁹ Extroverti dávají přednost „čistému“ modernímu typu obrazu, zatímco introverti preferují obrazy starých mistrů [Eysenck 1941]. Jiné experimentální studie preferencí motivů v obrazech poukázaly na to, že extroverti upřednostňují senzickou stimulaci. M. Zuckerman zavedl extroverzi vzdáleně podobný osobnostní koncept označovaný jako jednání orientované na vyhledávání vzrušení (sensation seeking behaviour),²⁰ který pozitivně ovlivňuje oblibu abstraktních maleb a obrazů s motivy vyznačujícími se vysokým napětím, ale naproti tomu vyvolává negativní reakce u předmětných motivů [Furnham, Bunyan 1988; Zuckerman et al. 1993; Furnham, Avison 1997].

Sociologicky relevantní otázkou tedy je, jaký podíl variance připadá na sociodemografické faktory jako vzdělání, věk a rodové rozdíly.²¹ Většina psychologických výzkumů totiž nesledovala vliv statusového postavení, většinou se uvádí zanedbatelný vliv věku a znatelné rozdíly mezi muži a ženami. Studie zkoumající preference hudebních stylů nicméně došla k závěru, že v porovnání s osobnostním rysem vyhledávání vzrušení vzdělání na estetickou citlivost významný vliv nemá [Little, Zuckerman 1986]. Podle teorie lidé se zvýšenou potřebou vyhledávání vzrušení mají odlišnou optimální hladinu stimulace, díky které v uměleckých artefaktech tolerují, či dokonce obdivují vysokou intenzitu a komplexnost. Otázkou je, zda se podmíněnost estetické citlivosti liší v závislosti na tom, zda se jedná o vizuální nebo hudební umění.

Osobnostní rysy jsou bezesporu významnou složkou utvářející lidskou schopnost vnímat umění. Nejenže podmiňují percepci, ale vedou i k odlišným vzorcům kulturní participace. Obecně platí, v souladu s teorií informační kapacity, že extroverti jsou v účasti na kulturním životě aktivnější než introverti [Ganzeboom 1982]. Aktivity kognitivně a emočně nejméně náročné (např. čtení sentimentálních románů, sledování mýdlových oper v TV apod.) jsou pozitivně ovlivněny přátelskostí, svědomitostí a emoční nestabilitou, zatímco otevřenost ovlivňuje tyto aktivity negativně [Kraaykamp, van Eijck 2005]. Otevřenost zkušenostem působí pozitivně na provozování v podstatě všech forem kulturní participace, ať už těch vysokokulturních, nebo čtení detektivek a návštěvy koncertů populární hudby. Poslední dvě zmíněné aktivity ovšem nejsou typické pro lidi s vysokou mírou odpovědnosti. (Dodejme, že zjištění popisují čistý efekt osobnostních rysů, neboť uvedená reprezentativní studie dospělé holandské populace kontrolovala v analýze vliv sociodemografických charakteristik jako pohlaví, věk, vzdělání a rodinný status.)

17/ Od osmdesátých let se v psychologii používá test vizuální estetické sensitivity (Visual Aesthetic Sensitivity Test, VAST), který spočívá v posuzování páru abstraktních motivů, kdy jeden má vždy harmoničtější design.

18/ Existuje i druhá dimenze (faktor) estetické citlivosti, ta je spojena s preferencí komplexity, resp. jednoduchosti [Eysenck 1941].

19/ Současná psychologie používá nejčastěji koncept pěti základních osobnostních rysů (tzv. Big-Five): extroverze, otevřenost zkušenostem (intelekt a imaginace), odpovědnost, přívětivost (snášenlivost), neuroticismus (emoční labilita vs. vyrovnanost).

20/ Vyhledávání vzrušivých prožitků je definováno jako potřeba nových komplexních podnětů, zážitků a ochota podstoupit fyzické a sociální riziko k jejich uspokojení.

21/ Furnham a Bunyan [1988] uvádí přibližně 10–15% vliv osobnostního rysu vyhledávání prožitků na hodnocení výtvarných motivů.

Teorie strukturní – či přesněji řečeno socializační – a psychologické určenosti recepce umění by nebyly v rozporu tehdy, pokud by distribuce osobnostních rysů byla zcela nezávislá na třídní struktuře společnosti. Oprávněně se lze domnívat, jak také ukazují některé studie,²² že tomu tak není. Výsledky psychologických výzkumů nás tak nabádají k jisté opatrnosti, pokud bychom chtěli přijímat Boudieuovy teze v jejich silné verzi strukturální determinace habitu, a tedy i estetického vkusu, neboť zjevně existují predispozice schopnosti umění vnímat, a tedy i kulturní spotřeby, které nejsou společensky determinované. Umění může člověku přinášet zážitek bez ohledu na jeho třídní dispozice a školou naučená schémata vnímání a oceňování. Koncept habitu v Bourdieuho strukturalistickém pojetí jako „vtělení objektivních struktur“ tak představuje pro podmíněnost recepce umění podmínku nutnou, nikoliv však dostačující.

V souvislosti s kulturním vkusem je třeba poukázat na rozdíl mezi čistým estetickým vjemem, tedy primární schopností prožitku z uměleckého díla, který je zakotven především v našich vlohách, a zběhlostí v kulturních symbolech, představujících naši způsobilost obdivovat umělecké artefakty. Zjednodušeně to lze vyjádřit rozdílem mezi výroky „ten obraz mě uklidňuje“ a „ten obraz je pěkně namalovaný ve stylu impresionismu“.

Při uplatnění uvedených teorií si tak musíme uvědomit zásadní rozdíl: zatímco psychologická teorie vnímání umění, příbuzná teorii informační kapacity, se vztahuje většinou k obecnému vkusu (citu pro estetično), tak Bourdieuho teorie selektivního vnímání umění se soustředí na relační pojetí obeznámenosti s dominantní kulturou. První sice vysvětluje samotnou potřebu estetické zážitky vyhledávat, ale neříká nic o tom, za jakým účelem na kultuře participujeme ve vztahu k druhým lidem, a tudíž jaký je rozdíl ve významu mezi kulturními aktivitami provozovanými doma a ve společnosti (jako například jak se liší záměr jít do muzea výtvarného umění oproti čtení naučné knihy o malířích devatenáctého století). Druhá – sociologická teorie kulturní percepce – neumí vysvětlit naše vnitřní prožitky kupříkladu při poslechu Janáčkovy Glagolské mše ani důvody, proč se k ní budeme stále vracet. Nezapomínejme ale na to, že Bourdieuho sociologická teorie percepce umění poukazuje nejen na projevy estetického hodnocení (vkus), ale také na schopnost osvojit si kódy dominantní vysoké kultury, a tím dát najevo svou kulturní kompetenci v různých situacích, kdy schopnost komunikovat o umění představuje náš kulturní kapitál. V následující části se proto tomuto konceptu věnuji podrobněji – jednak proto, že v sociologii se lze dnes setkat s odlišnými pojetími kulturního kapitálu, která považují za užitečné systematicky utřídit, jednak proto, že kulturní kapitál tvoří v mé práci konstitutivní prvek životního stylu.

2.7. Kulturní kapitál – konceptualizace a typologie efektů

V pozdně moderních, na spotřebu orientovaných společnostech představují (jak poukázali P. Bourdieu a R. Collins) cenné zdroje při dosahování pozice ve stratifikačním systému vedle ekonomických výhod i kulturní kompetence a vzdělanostní oprávnění. Souhrnně je lze označit jako kulturní kapitál, který je převoditelný na jiné formy kapitálu. Lidé do kulturního kapitálu investují, aby získali kapitál ekonomický, a naopak. V kulturalistickém přístupu k třídní analýze sledujeme, jak se investice do vzdělání a kulturních kompetencí stávají klíčovou strategií ve vzájemném třídním soupeření [Bottero 2005].

22/ Toto pole je, zdá se, zatím relativně neprobádané. Kupříkladu A. Need a U. de Jong zmiňují nejnovější holandskou studii, která odhalila významný vliv osobnostních rysů na úroveň dosaženého vzdělání, který je z velké části nezávislý na sociálním původu [Need, de Jong 2007].

Jak upozorňuje M. Petrusek, koncept kulturního kapitálu se do sociologie dostal ve dvou navzájem propojených kontextech. V prvním, „kulturologickém“ kontextu představuje bázi diferenciace vkusu, recepce uměleckých artefaktů a tvorby intelektuálních hodnot; druhém, „výrazně sociologickém“ úhlu pohledu je pak kulturní kapitál chápán jako diferenciační znak určité sociální vrstvy, nebo dokonce třídy [Petrusek 1989]. V této části se věnuji teoretické conceptualizaci i operacionalizaci různých pojetí a efektů kulturního kapitálu.

Bourdieuho pojetí kulturního kapitálu

V sociologii se nejčastěji používá definice kulturního kapitálu odkazující k původnímu pojetí P. Bourdieu [1973; (1979) 1984], která za jeho klíčovou funkci označuje kulturní a sociální inkluzi/exkluzi. Ta v Bourdieuho perspektivě napomáhá vyšším třídám (dominantní třídě či jejím frakcím) v utváření kolektivní identity prostřednictvím kulturní distance od jiných skupin. *Kulturní kapitál* tak představuje „institucionalizované, široce sdílené kulturní signály (postoje, preference, formální vědění, jednání, statky, oprávnění), používané jako nástroje sociální a kulturní exkluze“ [Lamont, Lareau 1988: 156].

Nejčastěji se v učebnicích uvádějí s odkazem na P. Bourdieu tři formy kulturního kapitálu:²³ *vtělený* (jak se umíme pohybovat v sociálním prostoru – vkus, preference, distinkce), *objektivizovaný* (kulturní předměty hmotné povahy) a *institucionalizovaný* (vzdělání, zejména v podobě titulů). Dodejme, že Bourdieu používá rovněž pojem akademický kapitál (scholastic capital), kdy má na mysli oprávnění (credentials) pro výkon povolání, tj. třetí typ.

Bourdieu k významu kultury, konkrétněji ve smyslu sociálního učení se schopnosti estetické percepce umění, pro mezigenerační transmisi objemu celkového kapitálu v rodině říká: „(o)bjem počátečního statusově zděděného kapitálu (*status-derived capital*; zde má Bourdieu na mysli *duševní vyspělost aristokracie* – pozn. autora) je zvýšen výhodou včasného osvojení si legitimní kultury. Děje se tak pomocí naučení se kulturních kompetencí a dovedností, ať už jde o způsoby stolování či umění konverzace, porozumění hudební kultuře nebo cit pro správnost chování, hraní tenisu či výslovnosti. Vtělený kulturní kapitál předchozí generace funguje jako svého druhu zvýhodnění (v obou významech jak výhoda na začátku závodu, tak i kredit v jeho průběhu), které poskytnuté hned v podobě srozumitelných kulturních modelů, s nimiž jsme obeznámeni od narození, umožňují nováčkovi hned od počátku začít osvojovat si základní prvky legitimní kultury, tj. tím nejneuvědomělejším a zcela nehmatatelným způsobem – a vyhnout se námaze spojené s dekulturnací, opravováním se a přeškolením se, kterou je zapotřebí vyvinout při odstraňování dopadů nepatřičně naučeného“ [Bourdieu (1979) 1984: 70–71]. Kulturní kompetence se stávají výbavou nutnou k úspěšnému průchodu vzdělávacím systémem, což zajišťuje sociální mobilitu, resp. v Bourdieuho pojetí mezigenerační stabilitu příslušníků potomků nejvyšší dominantní třídy.

Legitimní kultura je určována dominantním kulturním kódem, který představuje referenční bod chování a jednání ve společnosti. Dominantní znamená nikoliv početně nejrozšířenější, ale to, že jde podle Bourdieu o produkt tzv. symbolického násilí. Nejvyšší třída vnucuje tento kód – rozuměj určité vidění světa – ostatním, kteří se mu přizpůsobují víceméně nevědomě a dobrovolně, a v důsledku toho ho považují za samozřejmý. Parafrázujeme-li Bourdieuho myšlenku, pak vyšší třídy prvky legitimní kultury přijímají přirozeně, zatímco střední třídy se ve svém úsilí získat co nejvýhodnější pozici v symbolickém prostoru o ně „pouze“ snaží.

23/ Podrobně pojednává o této problematice T. Katrňák [2004: 41–43, 61–63].

Bourdieu se pokusil vtělený kulturní kapitál – rozuměj postoje, formální vědění, kvalifikace, preference, vkus i chování – operacionalizovat a empiricky měřit. Zaměřil se přitom zejména na vtělenou (embodied) formu kulturního kapitálu. Za tímto účelem použil ve výzkumu kulturních praktik francouzských sociálních tříd, uskutečněném v 60. letech,²⁴ širokou paletu otázek, pomocí nichž měřil kulturní vytříbenost a vkus jako oblibu (a částečně i neoblibu) vysokého a částečně i nízkého umění, zejména výběr hudebních žánrů, filmu, literatury, zařízenost bytu, způsob oblékání i estetické hodnocení motivů zobrazených na předkládaných fotografiích [Bourdieu (1979) 1984].

Bourdieuho pojetí je ovšem dnes kritizováno za to, že příliš zdůrazňuje význam jemností a kulturních signálů vysoké kultury (orientace na krásné umění), soustředil se pouze na oblíbené žánry, nezkoumá až na výjimky neoblíbené kulturní aktivity a nesleduje praktické individuální schopnosti [Lamont, Lareau 1988; Bryson 1996]. Opomíjí také význam morálky pro vytýčování symbolických hranic mezi třídami a jejich frakcemi. Indikátory, které použil ve svém výzkumu ze šedesátých let, reflektují totiž především dominantní intelektuální kulturu centrální pařížské oblasti [Lamont 1992]. Jeho výklad „boje“ o identitu skrze kulturní spotřebu uvnitř frakcí střední třídy také odhlíží od role *organizačních zdrojů* a výhod kariérní seniority vlastní příslušníkům střední třídy ve velkých korporátních organizacích [Savage et al. 1995].²⁵ Navíc Bourdieuho omezené bivariátní analýzy třídní podmíněnosti životního stylu neberou v úvahu roli etnického původu a genderových odlišností kulturní participace.

Konceptualizace kulturního kapitálu a typologie z hlediska jeho efektů

Operacionalizace kulturního kapitálu může být mnohem širší než běžně v sociologii v návaznosti na Bourdieuho pojetí používaná estetická měřítka odvozená z míry účasti na legitimní – vysoké kultuře. Ta jsou obecně považována pouze za nepřímé indikátory (proxy) běžnými nástroji neměřitelných forem kulturního kapitálu – jako např. sebezprezentace či schopnost řádné jazykové promluvy. V teoretickém úhlu pohledu, jak upozorňuje DiMaggio [2001], bychom měli rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícími lidem ke společenskému úspěchu, tj. usnadňujícími sociální mobilitu, a institucionalizovanými formami kulturního kapitálu obecnější podoby, jako je např. orientace ve vysokém umění.²⁶ Kulturní kapitál lze rozčlenit na tři obecné typy na základě jeho efektů pro jedince (viz tabulku 2.1).

1. *Vysokokulturní* či kultivační kulturní kapitál²⁷ umožňuje kulturní a sociální inkluzi/exkluzi na základě znalosti a schopnosti ovládat symboly dominantní kultury. Jde zejména o participaci na vysokém umění a estetické preference, ale třeba i praktiky, jako je způsob mluvy a interakce (Bourdieu).²⁸

24/ Slavný výzkum, který později posloužil jako empirická báze pro Bourdieuho monografii *Distinction*, byl proveden v 60. letech v Paříži, Lille a jednom malém provinčním městě [Bourdieu 1984].

25/ M. Savage a kol. identifikovali mezi britskou střední třídou tři typy životního stylu: *asketický/intelektuální* (kulturně elitistický, odpovídá v mém pojetí vysokokulturnímu kapitálu), *postmoderní* (privátní spotřeba nezávislá na státem definované dominantní kultuře) a *ne-dílní* (orientace na kariérní organizační kapitál spíše než vysoko-kulturní kapitál a spotřebu). První je typický pro vysoké odborníky pracující ve veřejném sektoru, druhý pro odborníky a specialisty v privátním sektoru, zatímco třetí je rozšířen mezi státními úředníky [Savage et al. 1995].

26/ Bourdieu zkoumal estetické distance *inter alia* jako percepce rozličných témat zobrazených na fotografiích [Bourdieu 1984: kap. 1]. Sledovat lze ale i znalost dominantní kultury. Například M. Kivinen [1989] zjišťoval nejen pozitivní či negativní postoje a hodnocení kulturních položek (vkus), ale také jejich internalizaci. Ptal se svých respondentů, např. zda znají známé postavy v rozličných kulturních oblastech a zda umí popsat jejich díla a také zda znají vybrané značky drahých produktů.

27/ R. Collins [2004] jej nazývá „obecným kulturním kapitálem“, jako takový je určený sdílenou dominantní kulturou vyšších tříd. Staví ho proti „konkrétnímu kulturnímu kapitálu“, kterému odpovídá mnou navržený třetí, kompetenční typ.

28/ V Bourdieuho pojetí specifických kapitálů je spjat se sociálním kapitálem zejména prostřednictvím tzv. klubového efektu (podrobněji [Safr, Sedláčková 2006]) a tvoří součást symbolického kapitálu.

2. *Kognitivní kulturní schopnosti* předávané rodiči dětem (slovní zásoba, verbální schopnosti, čtenářská kompetence atp.). Jde o aktivity, jako například čtení s dětmi, které stimulují kognitivní dovednosti a intelektuální kompetence [De Graaf et al. 2000]. Jak poukázal B. Bernstein, děti z odlišných sociálních tříd si v rodině osvojují rozdílné používání jazyka (kódy a formy řeči), a tím i schopnost verbalizovat své myšlenky. V důsledku toho jsou pak nestejně vybaveny pro úspěch ve škole. J. Goldthorpe [1980] v návaznosti na P. Bourdieu zavádí pojem „kulturní zdroje“ odkazující k rodinnému prostředí příznivému pro vzdělávání dítěte. Důležitý je proto také význam „poznatkového zázemí“ rodiny [Mareš 1999], které jsou rodiče schopni poskytnout svým dětem. Nejde jen o knihy – objektivizovaný kulturní kapitál – či samotné znalosti, ale také o věnovaný čas a emocionální oporu. V této souvislosti můžeme hovořit o *emočním kapitálu*, který vyjadřuje citovou angažovanost rodičů při výchově dětí a podporu při přípravě do školy [Reay 2000; více k tomu též Vojtíšková 2007].

3. *Kompetenční – kulturní zdroje* představují praktické schopnosti podporující mobilitu a úspěch („get ahead“ cultural capital) [DiMaggio 2001], ale i způsobilost komunikace při interakci s druhými. Jde o tzv. zásobu členských symbolů, které cirkulují v sociální síti daného člověka a vytváří jeho *emocionální energii*, která je v mikrosociologické perspektivě základem nerovností mezi lidmi [Collins 2004]. V soudobé společnosti vyznačující se potřebou efektivního pohybu v plovoucích sítích se pak stává významným zdrojem omnivorní znalosti i vkus, který bývá označován jako *multikulturní kapitál* [Bryson 1996].

V souvislosti s tímto třetím typem připomeňme DiMaggiovo [DiMaggio 1991] rozlišení mezi samotným *kulturním kapitálem* (cultural capital) představujícím dovednosti při spotřebování statků (jako kupříkladu cit pro okázalou spotřebu) a schopnosti rozmlouvat o obecně prestižních, tj. institucionálně kontrolovaných a uznaných kulturních statcích, na jedné straně, a *kulturními zdroji* (cultural resources) či přesněji *komunikační kompetencí* ve smyslu způsobu vedení diskursu (včetně neverbálních signálů, přízvuku, tempa řeči apod.) [DiMaggio, Mohr 1985] na straně druhé. Tyto zdroje dále zahrnují symbolické znalosti použitelné ve specifických relačních kontextech, tzv. interakčních rituálech [Collins 2004]. V určitém sociálním prostředí totiž schopnost inteligentně promlouvat, např. o „budoucnosti pšenice nebo o divácky zábavném závodě předělaných aut“, představuje sice důležitý kulturní zdroj, ten ale nelze označit za kulturní kapitál v původním významu odvozeném z dominantní kultury, neboť nejde o obecnou hodnotu diktovanou převažujícím kulturním kontextem [DiMaggio 1991].

V souvislosti s uvedeným typem kulturního kapitálu jakožto kulturně–společenské kompetenci je třeba zmínit i širší koncept *akčního rádia člověka*, který odkazuje k rozsahu životního stylu a zahrnuje *defacto* jak kulturní, sociální, politický, tak i lidský kapitál [Šmídová 1992]. Akční rádius jedince je utvářen teritorialitou (prostorovým dosahem) a sociálně-komunikačním dosahem: patří sem osobní neformální kontakty (rodina, přátelé), přesah do veřejné sféry (politické, náboženské, zájmové aktivity) a masmédiá (způsob příjmu sdělení a informací a jejich zpracování i využití). Uvedená konceptualizace umožňuje podle O. Šmídové rozlišit čtyři typy akčního rádia životního stylu:²⁹ lokální člověk, nelokální člověk, člověk s malým (jednotvárným) komunikačním rozsahem. Čtvrtý typ pak představuje člověk s velkým (pestrým) komunikačním rozsahem, vybaven je vysokou mírou

29/ Životní styl definuje autorka jako funkční prvek života / funkční systém člověka i sociální, pomocí kterého si člověk vybírá z repertoáru dané kultury určité prvky podle svých hodnot, cílů a potřeb. Spojuje tak sféru individuální a společenskou. Jde o „vzorec relací člověka mezi jednotlivými sférami a prvky života, životního pole“ [Šmídová 1992: 131].

multikulturního kapitálu, která pramení z kulturního všežroutství a flexibilní sociální sítě. Pro sociální uplatnění jedince je tedy důležitá jednak jeho způsobilost komunikovat, ať už jde o schopnost orientovat se v uznávaných tematických okruzích, nebo samotná kapacita promlouvat, tak i vlastnictví symbolických významů a sociálních zdrojů (symbolický a sociální kapitál).

TABULKA 2.1. TYPOLOGIE KULTURNÍHO KAPITÁLU Z HLEDISKA JEHO FUNKCÍ

	definice	příklady indikátorů
Vysokokulturní (kultivační – distinktivní)	vědomá spotřeba dominantní kultury, vkus vysoké kultury	návštěva galerií, koncertů
Kognitivní (poznávací schopnosti)	kognitivní dovednosti a verbální schopnosti dítěte (slovní zásoba) rozvíjené rodiči při výchově (tzv. emoční kapitál)	výchovné praktiky jako čtení s dětmi, výchova ke specifickým činnostem
Kompetenční (kulturní zdroje v komunikaci)	schopnost rozmlouvat o prestižních statcích pohyblivost v kulturní diverzitě vysoké-nízké kultury (multikulturní kapitál)	orientace ve společensky zajímavých tématech omnivorní znalost a vkus

Zdroj: autor.

Uvedené podoby kulturního kapitálu se navzájem nevylučují, naopak jsou navzájem provázané. Nejedná se tedy v zásadě o typy, ale o různé funkce kulturního kapitálu, které mají v různém prostředí odlišné efekty na utváření a udržování stratifikačního systému. Podle *teorie kulturní reprodukce* [Bourdieu 1973, (1979) 1984] preference, hodnoty, postoje a jednání převládající u vyšších tříd, které si jejich příslušníci osvojí během socializace v raném dětství, čímž získají oproti ostatním nemsazatelný náskok, vzdělávací systém preferuje a oceňuje, čímž napomáhá reprodukci sociálních nerovností (zde se uplatňuje zejména vysokokulturní a kognitivní kulturní kapitál). Naproti tomu *teorie kulturní mobility* [DiMaggio 1982] chápe kulturní kapitál, zejména pokud jde o jeho kompetenční a kognitivní typ, jako cestu k vzestupné sociální mobilitě u dětí z nižších socioekonomických vrstev. Podle této teorie neprodukuje kulturní kapitál již další výhody pro děti z vyšších tříd. V empiricky měřitelné rovině v případě mezigeneračního předávání kulturního kapitálu lze v zásadě rozlišit dva přístupy. Ty na jednu stranu sledují otázku kulturní participace na krásném / vysokém umění, na druhé straně zkoumají výchovu a učení se v rodině – např. čtení rodičů s dětmi se chápe jako aktivita, která podporuje kognitivní jednání [De Graaf et al. 2000].

Konceptuální rámec studia kulturního kapitálu v mezigenerační perspektivě

Nejen v české sociologii je kulturní kapitál často mylně ztotožňován pouze s dosaženým vzděláním, které sice do značné míry může být jeho nepřímým indikátorem, ale nevyjadřuje podstatu obsaženou v teorii kulturní reprodukce sociálních tříd, která zdůrazňuje roli osvojení si dominantních kulturních praktik, schopností a preferencí jako svého druhu zvýhodnění. Jak jsem uvedl výše, za jednu z konstitutivních složek kulturního kapitálu lze považovat spotřebu, ať už ryze kulturní, nebo materiální. K vytyčování symbolických hranic mezi třídami napomáhá zejména ostentativní podoba materiální konzumace, o které podrobněji pojednávám v kapitole 6.

Domnívám se, že při studiu mezigeneračního předávání kulturního kapitálu je třeba se zaměřit na základě uvedených tří obecných typů na problematiku: 1. spotřeby „vybraných“ statků, ukazujících na vybranost vkusu a sebe prezentace vs. spotřeba „obyčejných / masových / nízkých / levných“ produktů; 2. kulturní participace a podpory intelektuálních znalostí kultury (např. knihy, hudební nástroje, návštěvy divadel, výstav, mimoškolní kroužky týkající se oblasti umění) vs. preference spotřeby masové a nízké kultury; 3. materiální investice do rozvoje schopností dětí (např. počítače, sportovní výbava a mimoškolní kroužky a další aktivity rozvíjející schopnosti praktického rázu, mj. uplatnitelné později na trhu práce). Tyto otázky se týkají zejména rodin s dětmi ve školním věku. Kromě roviny materiální spotřeby je důležité studovat i podobu neekonomických investic rodičů do kulturního (a lidského) kapitálu jejich potomků. Vedle vedení k vybraným mravům a schopnosti vyznat se ve vysokém umění (kultivační vysokokulturní kapitál) se jedná zejména o emocionální podporu, časové investice do učení se s dětmi, komunikaci se školou, snahu zprostředkovat dítěti informace, které škola nepředává vůbec, nebo jsou dítěti z určitého sociálního prostředí předávány v nepříliš srozumitelné podobě. Zkrátka to, co označuji jako kulturní kapitál kognitivní a kompetenční – podporující společenský úspěch a pozdější uplatnění na trhu práce.

Kulturní kapitál a lidský kapitál

Problém, na který poukazuje M. Petrusek [1989], spočívá v tom, že ne vždy je důsledně odlišován kulturní kapitál od lidského kapitálu a jeho specifické teorie kapitalizace vzdělání na trhu práce. Dlužno podotknout, že uvedená kompetenční forma kulturního kapitálu podporující úspěch v životě a společnosti vůbec v sobě obsahuje do značné míry prvky kapitálu lidského, zejména v jeho původní definici Garyho Beckera. Ten již na počátku šedesátých let poukázal na to, jaký význam mají neekonomické investice pro dosažený příjem jedince [Becker 1962]. Investice mohou mít různorodou podobu, patří sem např. studium ve škole, profesní školení, lékařská péče, ale může jít také třeba i o konzumaci vitaminů. Vzdělání představuje investici, která v budoucnu zvýší produktivní schopnost jedince. Za lidský kapitál lze označit produktivní schopnosti a dovednosti v širším slova smyslu (jako základní lidský kapitál), ale i vlastnosti, jež dále tyto dovednosti rozvíjejí, jako např. schopnost učit se, spolupracovat s ostatními, naplánovat si kariéru, prezentovat sama sebe při ucházení se o zaměstnání atd. (širší lidský kapitál) [Veselý 2006].

Oba koncepty se ve svých rozšířených pojetích skutečně překrývají, připomeňme proto základní rozdíl ekonomické a sociologické perspektivy kapitálu. Zatímco lidský kapitál je nepřenositelný, koncept kulturního kapitálu naopak odkazuje k mezigeneračnímu přenosu, resp. k významu přenositelnosti kulturních kompetencí coby substituce transferu ekonomického kapitálu. Kromě toho, že je předáván mezigeneračně v rodině, jsou jeho skladba a objem v teorii (alespoň v rigidní bourdieusovské linii) vázány na sociální třídu. Lidský kapitál akumulujeme zejména prostřednictvím investic (zvláště času), kulturní kapitál vzniká především spotřebou (zejména tzv. objektivizovaný, tedy jeho komodifikovaná podoba např. vlastnictví uměleckých předmětů).

V následující části si představíme tři teoretické modely relace kulturní spotřeby a vkusu ve vztahu k vertikálnímu sociálnímu postavení, ať už jde o sociální třídu či o statusové postavení obecně. Abychom rozuměli hierarchickému uspořádání kultury a stratifikace, nejprve krátce uvedu, jak lze pro účely konceptualizace v analýzách kulturní spotřeby chápat „vysokou“ či „nízkou“ kulturu.

2.8. Sociologické rozlišení vysoké a nízké kultury

Určit, co lze považovat za vysokou a co naopak za nízkou či masovou kulturu, je pro sociologa obtížné.³⁰ Nejprve však připomeňme, že za kulturu zde považujeme spotřebu kulturních statků a orientaci v ní. V zásadě existují dva přístupy: přímé definování z vlastností kulturních artefaktů (estetika) a induktivní přístup odvozující vysoké a nízké z jednání konzumentů, ve kterém sociálně rozeznávaná hierarchie umění odpovídá sociální hierarchii jeho spotřebitelů [Bourdieu (1979) 1984].

Základní východiska rozlišení vysoké a masové kultury uplatnitelná pro analýzu kulturní participace v moderních společnostech formuloval H. Wilensky [1964]. Vysoká kultura (highbrow culture) se vyznačuje dvěma základními vlastnostmi. Zaprvé, je určována a kontrolována kulturní elitou, která se pohybuje v rámci určité estetické či vědecké tradice. Tato elita, složená ze špičkových uznávaných osobností v oblasti vzdělávání, estetiky a uměnověd, hájí stěžejní hodnoty a standardy dané sféry a slouží umělcům jako vzor. Bourdieu ovšem „odhaluje“, že to, co je vkusné neboli společensky přijatelné, určují experti, kteří nevědomky „sloužiče“ nejvyšší dominantní třídě se snaží vnutit ostatním estetické standardy výhodné právě pro ni. Zadruhé, na produkty vysokého umění jsou neustále uplatňována estetická měřítka, která jsou víceméně nezávislá na názorech průměrných spotřebitelů daného produktu. Vysokou kulturu tak definují umělecké stránky kulturního objektu a úzké sociální milieu, v němž vznikají referenční rámce pro hodnocení. Obecně se předpokládá, že v důsledku své komplexnosti vyžadují produkty vysoké kultury určitou kulturní předpřipravenost konzumentů.

Vysoká kultura představuje – při zkoumání sociálních nerovností ze sociologického hlediska – prestižní statusovou kulturu (prestigious status cultures). V souladu s teorií usilování o status ukázal P. DiMaggio, že na přelomu 19. a 20. století došlo v Americe ke kolektivnímu úsilí členů vznikajících elitních statusových skupin definovat a institucionalizovat specifické kulturní prvky, kupříkladu budování muzeí či symfonických orchestrů, jako prestižní a vzácné (classification projects) [DiMaggio 1992].

Naproti tomu za masovou kulturu jako druh blízký kultuře nízké lze považovat produkty, které jsou vyrobeny pro co nejširší spotřebitelský trh s cílem poskytovat zábavu. Je pro ně charakteristická standardizace produkce a masové chování při jejich spotřebování, příkladem mohou být v podstatě navzájem zaměnitelné telenovely v porovnání se seriály pro specifické publikum, jako např. Červený trpaslík. Tendence ke standardizaci vzniká, protože cílem je uspokojit průměrný vkus nediferencovaného publika. Vysoká míra masového chování při jejich spotřebě spočívá v uniformitě a jednoduchých reakcích konzumentů na symboly. Zatímco vkus obyčejnosti utváří masovou kulturu, kritické standardy udržované autonomními uměleckými skupinami utváří kulturu vysokou [Wilensky 1964].

Problémem této typologie je, že zjednodušuje kulturní kontinuum na prostý protiklad vysokého – nízkého. Naproti tomu Gansova *typologie kulturní stratifikace* [Gans 1974] poukazuje na to, že důraz na rozdíly mezi vysokou a populární kulturou je značným zjednodušením. Ve své slavné studii ukazuje, že Amerika (šedesátých a sedmdesátých let minulého století) je složena z většího množství subkultur různého vkusu (taste cultures), vlastně životních stylů, z nichž každá má své vlastní

30/ Podrobněji o významu rozlišování vysokého a nízkého v kultuře pro odlišné sociologické školy pojednává [Bayer 2007].

morální a estetické standardy v umění,³¹ literatuře, hudbě, TV atd. Běžné laické rozlišení vysoká – střední – nízká kultura³² není podle Ganse dostačující, ukazuje, že v Americe existuje pět subkultur vkusu, které jsou dány růzností a rozpory ohledně estetických norem a hodnot, a to nejen mezi odlišnými sociálními třídami a vzdělanostními skupinami, ale také náboženskými skupinami a etniky. Poukazuje na růst významu genderu a generačních rozdílů. Konkrétní subkultura je dána pozicí demograficky určené sociální skupiny v sociální struktuře (gender, věk) a rozsahem, kterým tato struktura odráží predispozice jejich nositelů (vzdělání, hodnoty). Gansova typologie kulturní stratifikace rozlišuje vysokou kulturu (high culture), vyšší a nižší střední (upper- and lower-middle cultures) a dva druhy nízké kultury (low culture).³³ Přitom zdůrazňuje, že žádná z těchto subkultur není superiorní, či naopak méněcenná.³⁴ Obdobně argumentuje i U. Eco v kritice soustavy tří úrovní kultury (high/middle/low brow). Poukazuje jednak na to, že vysokokulturní vkus (highbrow) nemusí být nezbytně vkusem vládnoucích tříd, dále že tři roviny neodpovídají vždy složitosti kulturních artefaktů, neboť existují produkty kultury masové, které jsou velmi sofistikované, např. některé „kvalitní“ komiksy, a konečně, že tyto roviny se nezbytně nemusí shodovat s odpovídajícími rovinami estetické hodnoty [Eco (1964) 1995: 60–62].

V nehodnotícím úhlu pohledu estetiky představuje obliba vysoké kultury nezainteresované zalíbení (estetický prožitek), zatímco pro nízkou kulturu je příznačné vyvolání prvoplánové smyslové libosti. Sociologicky relevantním problémem je ovšem otázka, zda důvody participace na odlišných formách kultury jsou stejné mezi různými společenskými skupinami, zejména pokud jde o vrstvy či třídy.

2.9. Teoretické modely vztahu kultury a sociální stratifikace: homologie, individualizace a kulturní všežroutství

Ať už je výchozí stanovisko při studiu stratifikace jakékoliv, existuje všeobecná shoda v tom, že životní styl a kulturní spotřeba jsou v moderních společnostech vždy v nějaké podobě determinovány sociálním postavením. Spor se ovšem vede o to, jakým způsobem jsou ovlivněny, jakou konkrétní podobou statusu (či příslušností k vrstvě nebo třídě) a do jaké míry. Zda převládají ve svém vlivu charakteristiky statusově horizontální, jako například gender či etnicita, nebo vertikální, vedle socioekonomického statusu, nejčastěji chápaného jako triáda vzdělání – profese – příjem, je v ohnisku zájmu sociologů sociální třída jako kolektivita vyznačující se vnitřní kulturní koherencí. Strukturace životního způsobu podle posledně zmíněné skupinové příslušnosti odpovídá dokonce na otázku týkající se samotné existence tříd v pozdně moderních společnostech, neboť pro sociální třídy či třídění frakce se staly charakteristické vzorce kulturní spotřeby prostředkem jejich vlastní identifikace [DiMaggio, Useem 1978]. V soudobé sociologické literatuře lze nalézt v zásadě dvě hlavní a zcela rozdílné teoretické perspektivy, které vysvětlují podmíněnost životního stylu ve vy-

31/ H. Gans používá pojem estetický v širším slova smyslu, nejen jako standardy krásy a vkusu, ale také jako varietu mnoha dalších emočních a intelektuálních hodnot, které lidé zastávají a vyjadřují při výběru obsahu z určité subkultury vkusu.

32/ Zavedení pojmu vysoká kultura (highbrow culture) připisuje Gans americkému literárnímu kritikovi a historikovi Van Wyck Brookovi (1886–1963).

33/ Již v prvním vydání své studie z roku 1974 poukazuje na skutečnost, že lidé participující na vysoké kultuře také konzumují kulturu nízkou (slumming), jedná se o jakési předchůdce Petersových kulturních všežroutů (viz dále).

34/ H. Gans také navrhuje veřejná opatření k odstranění kulturních rozdílů. Jedním je kulturní mobilita, která by zajistila vzdělanostní předpoklady participace na vysoké kultuře pro všechny Američany bez rozdílu, druhým politika podporující subkultury (subcultural programming), která by pěstovala celou škálu kultur (vysokých či nízkých), zejména těch, které jsou nedostatečně zastoupeny v masových médiích.

spělých post-industriálních společnostech na základě socioekonomických nerovností (obecně statusu), specificky pak třídní příslušnosti.

Argument třídní homologie

První úhel pohledu je spojen se jménem P. Bourdieu a jeho propozicí, že sociální třídy mají k dispozici odlišné úrovně a kombinace specifických forem kapitálu a v důsledku toho žijí rozdílnými životními styly. Navíc životní styl sám o sobě spoluurčuje postavení v symbolickém sociálním prostoru. Pro takové hierarchické uspořádání kultury a stratifikace je nezbytné, aby ve společnosti existovala široce sdílená představa o tom, co je vysoké (elitní) a co nízké umění. První je definováno dominantním kulturním kódem, který určuje nejvyšší třída. O této tezi dále hovořím jako o *argumentu homologie*, podrobněji byl její princip vysvětlen v předchozích částech věnovaných vzniku třídního habitu, jmenovitě pak kulturního vkusu.

Argument individualizace

Společnosti pozdní doby procházejí od konce šedesátých let významnými proměnami, ať už se jedná o posun k tzv. post-fordistické formě organizace práce s důrazem na flexibilní specializaci a kvalifikaci produkující specializované a individualizované výrobky, či kulturně estetickou proměnu, jako je komodifikace estetiky, fragmentace a pluralizace a individualizace a s nimi spojený vznik nových identit [Petrušek 2006: 259–261]. Z hlediska stratifikace je podstatné, že sociální podmínky nejsou pouze mechanicky reprodukovány životním stylem [Featherstone 1991] a že kulturní vkus se stal v postindustriálních společnostech vyznačujících se hyperkomodifikací silně proměnlivým. Na úrovni jednotlivců tak musí být neustále reinterpretován, vyjednáván a kombinován do nových forem. Individualizované spotřební preference jsou ovlivněny spíše módními styly a všudypřítomně nabízenými značkami než třídní příslušností. Lidé musí interpretovat a uplatňovat svoje preference v rozdílných, neustále se měnících situacích. Tím získávají čím dál větší vliv na spotřební chování bez ohledu na své třídní postavení. V důsledku toho, že tak mohou neustále proměňovat svůj životní způsob, dochází i k proměně sociálních vztahů.

Uvedené změny se v širším kontextu pokusila zohlednit tzv. postmoderní teorie stratifikace, podle které klíčovým mechanismem utvářejícím hlavní sociální entity již není třídní příslušnost, ale identity mající neekonomickou povahu. Jde zejména o etnicitu, gender i samotný životní styl a spotřebu. Servisní třída (vysoce odborné a manažerské profese) přestala pěstovat koherentní, exkluzivně kulturní a ideologické praktiky. Přejichod k postmoderní kultuře popírá autoritativní názory a absolutní standardy vkusu. Populární kultura oslovující široké publikum šíří témata a hodnoty, které byly dříve vyhrazeny pouze vytržbenému vkusu příslušníků vyšších tříd [Pakulski, Waters 1996].

Rozdíly v oblasti spotřeby mezi sociálními třídami se staly víceméně marginálními – masová spotřeba postupně mizí s tím, jak se životní styly stále více a více rozrůzňují do detradicionalizovaných životních forem, naše individuální biografie se staly „otevřenější“ [Beck (1986) 2004]. Doba pozdní modernity se vyznačuje značným rozrůzněním životních drah a jejich postupující destandardizací. Navíc nově se vynořivší postmoderní kultura popírá autoritativní kulturní názory a absolutní standardy vkusu a mísí estetiku z různých koutů původu [Pakulski, Waters 1996]. Občané vyspělých západních zemí se stávají svědky postupné „de-tradicionalizace“ sociálních institucí, způsobené mimo jiné postmoderní vizualizací a fragmentací významu, medializací kultury a expanzí okamžitého času [Urry 1994]. Tradiční rozlišování a hierarchie se zhroutily, oslavováno je populární a rozmanité, široce přijímaným se stal polykulturalismus [Featherstone 1991]. V důsledku toho lidé

v postindustriálních společnostech již nerozeznávají ani nesdílejí pevnou kulturní hierarchii. Životní styly a spotřeba zejména se postupně fragmentovaly díky inflaci spotřebního vkusu, a proto je nelze vysvětlovat pouhým vertikálním sociálním postavením, zejména na základě třídní příslušnosti. Metaforicky můžeme tento stav označit za „třídní vykořenění“. O tomto modelu budeme dále hovořit jako o *argumentu individualizace*.

Jak poukazuje U. Beck, mizí „třídní světy“ a místo nich nastupují „nerovné konzumní styly“ (ve sféře bytového zařízení, odívání, masových médií, osobní prezentace atd.), které však – i při veškeré demonstrativní rozdílnosti – odložily atributy třídní kultury“ [Beck (1986) 2004: 125]. Ty byly umožněny díky celkovému vzestupu blahobytu společnosti doprovázeném zaopatřením ze strany sociálního státu. Dlužno dodat, že Beckův argument o rozpadu subkulturní třídní identity, tedy rozvolnění vztahu mezi sociální třídou a životním stylem, je odvozený ze specifického vývoje poválečné německé společnosti (hospodářský růst, silný sociální stát, expanze vzdělání jakož i nulová startovací čára po skončení 2. světové války).³⁵ Často je uváděn jako obecně platný pro všechny západní společnosti, ačkoliv sám autor ve svém původním díle explicitně uvádí, že toto oslabení nemusí automaticky platit pro všechny západoevropské země, zejména pak Velkou Británii.³⁶

Spor o to, zda je pro soudobé západní společnosti adekvátnější model kulturní homologie či individualizace, lépe pochopíme, pokud se podíváme, z jakých sociologických koutů přichází jejich současní proponenti. V druhém případě se jedná zejména o teoretiky postmoderní společnosti a kulturní spotřeby (U. Beck, S. Lash, A. Giddens, M. Featherstone, J. Urry), v případě proponentů více či méně silné homologie jde spíše o empiricky zaměřené badatele, kteří pro vazbu mezi kulturou a stratifikací nacházejí stále dosti důkazů (B. Erickson, T. Katz-Gerro, O. Lizardo, M. Savage, A. Warde a mnoho dalších).

Dávno předtím, než se na počátku devadesátých let naplno rozhořela polemika ohledně platnosti modelu homologie a individualizace, popsal pro poválečnou ekonomicky expandující společnost odlišné vztahy mezi sociální třídou a životním způsobem, primárně chápaným jako materiální spotřeba, Q. J. Munters [1977]. Formuloval dvě kontradiktorní hypotézy: nivelizace (levelling / equalisation) odpovídající tezi o individualizaci a rozvrstvení či exkluzivitu (stratification / exclusivation) shodující se s homologickým modelem. Munters v analýze spotřebního chování v Holandsku mezi lety 1967 a 1972 došel k závěru, že ač pro hypotézu nivelizace lze nalézt určitou podporu – zejména díky silnému ekonomickému růstu v uvedeném období, z něž profitovaly i nižší třídy – statově manifestovaná spotřeba velmi silně přetrvává. Zřetelně neutuchající potřeba ovládat statusové symboly k vyjádření svého společenského postavení se tak pouze přetvřila do „jemnějších“, na první pohled méně patrných a kamuflovanějších forem užívání těchto symbolů, než že by docházelo k jejich postupnému úbytku“ [ibid.: 172].

Kulturní všežroutství

Jakousi střední cestu mezi těmito dvěma teoretickými argumenty – přetrváváním tradiční kulturní hierarchie a sociálního statusu a radikální postmoderní pozicí popírající existenci jakýchkoliv hierarchií a socioekonomické podmíněnosti vkusu – přinesla tzv. *teze o kulturním všežroutství* (omni-

35/ Kritiku závěrů U. Becka přináší kupříkladu stať M. Hartmanna [1991] poukazující na přetrvávající existenci třídně specifického habitu u ekonomické elity v Německu a Francii.

36/ Na nedávném 34. kongresu německé sociologické asociace v Jeně s názvem „Unsichere Zeiten“ byla uspořádána sekce pod názvem „Mimo stavy a třídy? – 25 let teze individualizace“, ve které se U. Beck silně ohradil proti nepochopení koncepcí individualizace: jeho pojetí odkazuje k proměně institucí, kdy lidé byli vyvázáni z vazeb a opor (zejména sociálního státu). Nerovnosti přetrvávají ale nabývají nových forem nespjatých s tradičními třídami. Dochází k individualizaci rizik, zejména co se týče prekarizace pracovních vztahů [viz také Beck 2007].

vorousness thesis), jejímž autorem je americký sociolog kultury Richard Peterson [Peterson 1992]. Analýza vývoje preferencí hudebních žánrů v USA mezi lety 1982 a 1992 ho vedla k závěru, že došlo k výraznému kvalitativnímu posunu v principech vymezení statusu elit [Peterson, Kern 1996]. Dochází k proměně kulturní participace a vkusu, jež spočívá v rozmachu kulturního všežroutství (jak tento jev Peterson trefně pojmenoval), která postupně nahrazuje snobskou exkluzi. Lidé s vyšším statusem (highbrows) se stali výrazněji kulturně omnivorní, konzumují širší spektrum hudebních žánrů než ostatní. Tato změna byla způsobena zejména strukturálními generačními změnami spolu s fragmentací standardů v oblasti umění a přesycením nabídky na kulturním trhu.

Perspektivu rozvolněných hranic, rozuměj kulturní deklasifikace, v americké kultuře podpořily i závěry narativního výzkumu Michèle Lamont [1992], ve kterém srovnávala americkou a francouzskou vyšší střední třídu. Autorka tvrdí, že v porovnání s francouzskými reprezentanty je diferenciace v oblasti kultury u amerických příslušníků střední třídy jen relativně slabým zdrojem statusového soutěžení. Mezitřídní kulturní hranice jsou tedy podstatně méně zřetelné, než původně tvrdil Bourdieu.

Teze o kulturním všežroutství je v českém prostředí relativně nová, proto pojednám její princip a způsob testování v následující části podrobněji.

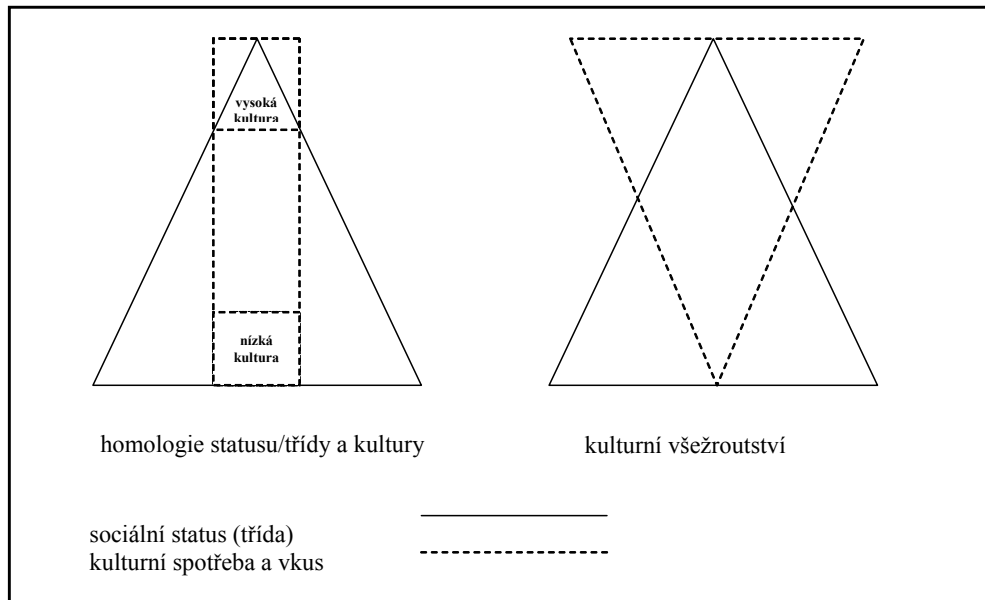
2. 10. Kulturní všekonžumenti vs. vyhranění (omnivore-univore)

Tváří v tvář uvedené společenské proměně – tj. rozvolněnosti vzájemných vztahů v rámci sociální struktury – stála před sociology zkoumajícími vztah stratifikace a kultury otázka, co se v uplynulém půlstoletí stalo s tradiční (Bourdieuem proponovanou) homologií stratifikace s kulturní distinkcí? Rozšiřující se vkus amerických vyšších tříd směrem k masové kultuře v důsledku rostoucí standardizace kulturní produkce byl patrný již na počátku šedesátých let [Wilensky 1964]. Richard Peterson později formuloval teorii, podle které postupně nahradil distinktivní vysokou kulturu ve funkci statusové vymežujícího znaku systém kosmopolitního všežroutství. Co se týče stratifikační podmíněnosti – obecně ve smyslu statusu – kulturního vkusu a spotřeby, jsme dnes ve společnosti spíše svědky rozdělení mezi všekonžumenty (omnivores) a vyhraněnými (univores) než mezi elitou a masou [Peterson 1992; Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996].

Rozdíl obou teoretických modelů lze ilustrovat pomocí dvou navzájem převrácených trojúhelníků (viz obrázek 2.1). Tradiční model homologie si lze představit jako stratifikační pyramidu překrývající se s žebříčkem kulturní hierarchie (čím vyšší sociální status, tím vyšší kulturní vkus a spotřeba). Autoři zastávající kulturně omnivorní tezi, na rozdíl od striktních proponentů postmoderní teorie stratifikace zdůrazňujících zánik sociálních tříd, nepopírají existenci vertikálního statusového uspořádání, proto v modelu všežroutství zůstává pyramida vertikálně uspořádaného statusu, avšak druhý trojúhelník reprezentující šíři kulturního vkusu a participace je obrácený. Dolní vrstvy (či třída) si uchovávají vkus nízké kultury – zůstávají vyhraněnými (univores), zatímco horní vrstva si podržela svoji vysokou kulturu a k ní přibrala jak populární, tak dokonce i nízkou kulturu dříve vlastní pouze nižším třídám. Zkrátka se stávají kulturními všežrouty (omnivores). Model všežroutství tak nepopírá existenci kulturní hierarchie ani její recepce, byť jsou východiska o jejím rozostření do značné míry blízká postmoderním teoretikům kultury, zdůrazňuje však význam širě kulturních aktivit u některých statusových skupin. Status je získáván a udržován pomocí vědění a participace ve všech kulturních formách (nebo alespoň v co nejvíce z nich). Kulturní všežrouti jsou lidé, kteří konzumu-

jí velký rozsah kulturních statků a jejich estetické preference překračují konvenční hranice vkusu. „Znalost kulturních kódů, které jsou náležité v různorodých sociálních prostředích, a schopnost ‚kulturního přehazování výhybky‘ podle momentálních okolností se dnes staly mnohem užitečnějšími než znalost omezeného rozsahu symbolů vysoké kultury“ [Ollivier, Fridman 2001: 3]. Jak z teoretického úhlu pohledu poukazuje B. Ericksonová: „kulturní varieta“ postupně nahradila „Bourdieuho distinkci“ [Erickson 1996].

OBRAZEK 2.1. SOCIÁLNÍ STATUS A KULTURA: HOMOLOGIE VS. VŠEŽROUTSTVÍ

Zdroj: [Šafr 2006].

Teorie má zdánlivě na první pohled jedno slabé místo. Teze byla odvozena a testována na širí kulturního vkusu, tedy preferencích spojených s estetickou apropriací, nikoliv na jednání samotném, rozuměj kulturních aktivitách v podobě trávení volného času. Zatímco kulturních forem i žánrů můžeme obdivovat a upřednostňovat nepřeborně množství, tak při aktivitě samotné, tj. trávení volného času, jsme limitováni objemem času. Výkon některých profesních skupin ve vyšších statusových patrech (např. manažeři či určité vysoce odborné profese) často vyžaduje práci nad rámec běžné pracovní doby (tím máme na mysli také přípravu, sebevzdělávání apod.), a tak je rozsah jejich volného času v porovnání s nižšími třídami omezen. V modelu všežroutství však nejde ani tak o počet strávených hodin v různých formách kulturních aktivit, ale spíše o schopnost pohybovat se v co největším kulturním spektru, být povrchně a pouze účelově, a tím být vybaven patřičnou moderní formou kulturního kapitálu, nyní oproti Bourdieuho vysokokulturnímu typu poněkud mělkým, zato maximálně širokým (k typologii kulturního kapitálu více v předchozí části). Tato multifunkční podoba kulturního kapitálu nám umožní dát najevo svou společenskou kompetenci v různorodých prostředích, jde zejména o schopnost komunikovat, pohybovat se ve správné společnosti, zkrátka dostávat se do rozmanitých sociálních prostorů. Podrobněji k tomuto argumentu viz [Stichele, Laermans 2006], kteří testovali platnost této teze na kulturních aktivitách ve volném čase.

Myšlenka kulturního všežroutství se objevila ve studii zkoumající „funkci hudby jako hranici vymezujícího principu“ [Peterson, Simkus 1992]. Tento model byl dále konceptuálně rozvíjen. Např. M. Emmison [2003] navrhuje rozlišovat tři druhy všekonzumentů. Všežrouti vysoké kultury (highbrow omnivore), u nichž dominují preference pro vysokou kulturu a jen částečně též nízká kultura. U všežroutů nízké kultury (lowbrow omnivore) převažuje nízká kultura doplněná částečně o kulturu vysokou. Ideální typ odpovídající původnímu Petersonovu konceptu představuje takového člověka, jehož vkus prostupuje všemi žánry. Sofistikované typy kombinující různost kulturních volnočasových aktivit ve spojení s věkovými kohortami (mezi jinými např. občasní všežrouti a participující všežrouti umění) byly identifikovány ve výzkumu kulturní participace ve Flandrech [Stichele, Laermans 2006].

Peterson a Kern [1996] identifikují pět hlavních navzájem svázaných faktorů, které přispěly k proměně vkusu od elitního snobství ke kulturnímu všežroutství během posledních desetiletí. Strukturální změny, jakým byl nástup masového vzdělávání a prezentace umění v médiích, otevřely estetiku dříve vlastní elitám širokým vrstvám, zatímco geografická a sociální mobilita postupně promíchala lidi s různými kulturními distinkcemi. Hodnotová změna týkající se genderových, etnických, náboženských a rasových rozdílů jako součást širšího historického trendu přispívá k větší toleranci. Změny ve světě umění – zavládla epocha kulturního průmyslu – přispěly k evoluci kulturního všežroutství rozrušením elitní etiky, která byla uvedena do pohybu tržními vztahy v umělecké spotřebě.³⁷ Čtvrtou změnu přinesla generační změna, Peterson s Kernem ji nazývají generační politikou, kdy po boomu rokenrolu v padesátých letech došlo oproti předchozím generacím k výraznému úbytku počtu Američanů s vysokým statusem, kteří by upřednostňovali vysoké elitní umění. Poslední faktor autoři označují jako zájem statusových skupin (status-group politics). Jde o to, že u skupin s nejvyšším statusem došlo k velkému posunu od strategie původně definující populární kulturu jako něco nízkého, nekultivovaného, tedy něco, čemu je třeba se vyhýbat, ke kultivaci a začleňování prvků populární kultury do dominantní kultury.

Několik studií z jiných zemí než USA (Austrálie, Nizozemsko, Izrael, Španělsko, Spojené království [přehled viz Savage et al. 2005]) testovalo všežroutství a jeho sociální selektivitu. Většina z nich shledává tezi více či méně platnou [Warde et al. 1999, 2000; van Eijck 2001; Sintas, Álvarez 2004; Chan, Goldthorpe 2005, 2007b, c]. Někteří sociologové ji však do určité míry zpochybňují. Kupříkladu B. Brysonová [1996] poukazuje na to, že v americké společnosti přetrvává kulturní exkluzivita spojená s vysokým statusem. Nicméně je to zejména kulturní tolerance typická u vzdělanějších lidí, která vytváří „multikulturní kapitál“ představující společenskou prestiž danou obeznaností se širokým rozsahem kulturních stylů. Ten je ovšem mezi jednotlivými třídami rozložen nerovnoměrně, což poukazuje na přetrvávající existenci třídně kulturní exkluze. M. Tomlinson dochází k závěru, že zbytkový efekt třídní příslušnosti stále silně ovlivňuje vzorce spotřeby a životního stylu v současné Británii: „tradiční sociální seskupení stále zůstávají spojeny s některými aspekty sociálního jednání“ [Tomlinson 2003: 109–110]. Teze o všežroutech–vyhraněných byla také operacionálně redefinována³⁸ do hypotézy, podle které stratifikační skóre statusu lidí z klastrů velmi

37/ V této souvislosti se domnívám, že – s ohledem na to, že teze o všekonzumentství–vyhraněnosti byla vyvinuta ve sféře hudby – významnou roli sehrály také technologické změny, které umožnily jednodušší (a levnější) distribuci hudby. Přechod od pouze zakoupitelných LP desek k (nahratelným) magnetofonovým kazetám v 70. letech, v 80. letech k CD a nakonec k formátu MP3 s dostupností na internetu a možností snadné domácí výrobitelnosti na konci 90. let představuje podle mého názoru hlavní cestu od vyhraněnosti preference hudebních žánrů k jejich všekonzumentství.

38/ Většina analýz postupuje tak, že sleduje varianci indikátoru kulturních preferencí či participace podle statusových skupin či sociálních tříd při kontrole dalších sociodemografických znaků. Lambert a kol. uplatňují obrácený postup, nejprve identifikují různé typy způsobu kulturní participace (jedním z nichž je i kulturní všežroutství) a poté sledují varianci statusového skóre (CAMSIS) uvnitř těchto skupin.

odlišných kulturních a spotřebních aktivit musí překročit jejich teoreticky očekávanou hodnotu statusu. Při použití této operacionalizace však nebyla na datech z britského a švýcarského longitudinálního panelu domácností potvrzena [Lambert, Bergman, Prandy 2005].

V této části jsem představil tři základní teoretické modely vztahu stratifikace a kultury, jejichž platnost v podmínkách české společnosti budu dále ověřovat v empirické části mé práce analyzující data z výzkumu MML v kapitolách 5 až 8.

2.11. Indikátory životního stylu a oblasti studia jeho diferenciacce

Při volbě indikátorů životního stylu v rámci studia stratifikace je třeba brát v úvahu dvě kritéria [Sobel 1981]. Jednak prvky životního způsobu musí mít symbolickou povahu a vyjadřovat určitý modus žití, především by měly být spojeny s objektivní sociální pozicí, a jednak by měly být veřejně manifestované, tj. rozeznatelné pro okolní svět. Toto východisko odpovídá konceptu životního stylu jako symbolických hranic [Holt 1997]. Podle M. Sobela ideální příklad ukazatele životního stylu představují data o spotřebním chování a preferencích, kdy zejména okázalá spotřeba je „nejviditelnější“ formou behaviorálně manifestační volby, která vyjadřuje sociální pozici jedince ve společnosti. Na tomto místě je třeba připomenout, že teoretická východiska problematiky okázalé spotřeby a jejího protipólu vkusu materiální nezbytnosti podrobněji diskutuji v kapitole 6, která se věnuje analýze spotřebních preferencí v této oblasti.

Uplatňovány jsou rozdílné přístupy k měření kulturního kapitálu a životního stylu v kontextu sociální stratifikace. Sociologové provádějící sekundární analýzu jsou často omezeni indikátory v již dříve pořízených datových souborech. Mezi nejčastější oblasti studia kulturní diferenciacce patří bezesporu sféra hudebního vkusu, na což odkazuje mnoha autory oblíbený výrok P. Bourdieuho: „nic tak jednoznačně nepotvrzuje jedincovu třídní pozici a nic jiného neklasifikuje tak neomylně jako hudební vkus“ [Bourdieu (1979) 1984: 18]. Předmětem zájmu mnoha analýz se staly hudební preference, ať už frekvence poslechu hudebních stylů či jejich kombinace [van Eijck 2001], obliba hudebních žánrů [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996], nebo naopak neobliba [Bryson 1996], návštěva hudebních akcí spolu s poslechem prostřednictvím různých médií [Chan, Goldthorpe 2007b; Tampubolon 2008]. Ačkoli hudební vkus zaujímá v sociologii prominentní postavení, zkoumány jsou i jiné sféry kulturní spotřeby. Kupříkladu Laumann a Hause [1970] podobně jako Bourdieu [(1979) 1984] zkoumali souvislost statusového postavení a vybavení obývacího pokoje jako vyjádření diferencí v osobních hodnotových orientacích (moderní vs. tradiční principy). Zejména v britské sociologii je příznačná orientace na výzkum stravovacích zvyklostí ve veřejných zařízeních (restaurace, fastfoody apod.) [Warde et al. 1999; Ward, Martens 2000]. Bonnie Erickson [1996] sledovala ve své studii privátních bezpečnostních agentur v Torontu znalosti zaměstnanců v rozličných oblastech kulturních žánrů (knihy, restaurace, umění a sport). V poslední době se obrací zájem sociologů k čtenářství, ať už novin [Chan, Goldthorpe 2007c], nebo literárních žánrů [Zavisca 2005].

V následující části se krátce podíváme na přístupy ke studiu kulturní diferenciacce ve spojitosti se sociální stratifikací, které se uplatňují v české sociologii od poloviny šedesátých let.

2.12. Přístupy ke zkoumání kulturní diferenciaci a stratifikace, uplatňované v české sociologii

Nedá se říci, že by problematika vztahu životního stylu a stratifikace, jmenovitě pak sociálních tříd, v období po pádu železné opony byla zrovna v centru pozornosti českých sociologů. V devadesátých letech se sociologie v souvislosti s otázkou třídní strukturace soustředila především na témata ekonomických nerovností [např. Večerník 1998], sociální mobility, politických preferencí a volebního chování [např. Matějů, Vlachová 2000; Vlachová, Řeháková 2007]. Kulturní rozměr nerovností – praktiky, životní formy apod. – byl spíše opomíjen, určitá pozornost mu byla věnována v rámci výzkumu multidimenzionálního statusu [Machonin, Tuček 1996; Tuček et al. 2003] a vzdělanostních nerovností [Matějů, Tuček, Rezler 1991; Matějů, Straková et al. 2006]. Přitom tradice české sociologie má na tomto poli hluboké kořeny. Životní způsob se stal již v šedesátých letech jednou z významných dimenzí analýzy společenských nerovností [Linhart 1969; 1972]. Později byla diferenciaci volného času sledována v zorném úhlu stratifikace spíše omezeně a vzhledem k oficiální socialistické doktríně značně tendenčně [např. Linhart 1980]. Roli kulturních diferenciací (odlišnosti vkusu a zejména trávení volného času) byla v souvislosti se sociálními nerovnostmi věnována pozornost i v osmdesátých letech, ať už v teoretické perspektivě [Gabal 1988], nebo empiricky v tématech recepce umění [Kasalová, Řehák 1984] a reprodukce vzdělanostních nerovností [Gabal 1990].

Předchozí přístupy ke kulturní diferenciaci

V prvním reprezentativním stratifikačním výzkumu z roku 1967 výzkumný tým konceptualizoval životní styl jako „hmotnou a kulturní úroveň respondenta“, tedy úroveň spotřeby, vybavení domácnosti a trávení volného času [Machonin et al. 1969]. Životní způsob byl podrobně sledován na sedmi škálách, mj. vybavenosti domácnosti, kulturnosti respondenta, životního stylu rodiny, využívání dovolené a bytových poměrů. Výsledky poukázaly na to, že československá společnost byla na konci šedesátých let kulturně značně stratifikována. Kategorizací uvedených škál vzniklo šest skupin (dolní až horní), pro horní skupiny byla příznačná bezprostřední zkušenost a kulturní participace, zatímco v dolních seskupeních byla kultura vnímána především zprostředkovaně skrze média a neformální toky informací.

Na míru všeobecné kulturní úrovně spolehlivě ukazovalo v době, kdy dostupnost služeb byla výrazně omezena, vlastnictví předmětů, resp. úroveň mechanizace domácnosti: zejména vybavenost šicím strojem, vysavačem či mixérem. Úzký vztah mezi stupni životního stylu a ostatními statusovými charakteristikami (zejména vzděláním) poukazuje na platnost třídně homologického modelu v druhé polovině šedesátých let. Na konci šedesátých let stály proti sobě dva zcela odlišné světy: vzorce nejvyšší kulturně materiální spotřeby vázané na skupinu nekvalifikovaných dělníků, zejména v zemědělství a stavebnictví, zatímco vysoké hodnoty škál životního stylu bylo možno nalézt mezi odbornými zaměstnanci v oblasti správy, lékařství či peněžnictví.

V obecné rovině na platnost teorie usilování o status prostřednictvím kulturní spotřeby (status-seeking theory) i v dobách socialistického režimu poukazuje J. Linhart, když říká, že „...příjem funguje především jako ‚známka‘ společenského statusu, která musí být zhodnocena a manifestována v systémech spotřeby a využívání volného času. I přes značné zúžení rozpětí příjmové struktury a přes značně znivelizovanou uniformní a zdeformovanou nabídku, zdůrazněnou ještě místními

rozdílnostmi, dokáží lidé realizovat životní styl na úrovni odpovídající jejich statusu, především pak jejich vzdělání.“ [Linhart 1969: 230]

Slibná teoretická a metodologická inovace z poloviny šedesátých let včleňující životní styl do konceptu klasifikace ve vícerozměrném sociálním prostoru byla na dlouho přerušena. Měření jedné z dimenzí multidimenzionálního sociálního statusu [Machonin et al. 1969; Machonin 1970; Machonin, Tuček et al. 1996] jako kulturní, resp. volnočasové participace se nicméně dále uplatňovala i ve výzkumech z osmdesátých let. Vzpomeňme zejména rozsáhlé „Šetření třídní a sociální struktury“ z roku 1984, v němž byla podrobně sledována frekvence mimopracovních aktivit, kterou tvořily tři latentní dimenze životního stylu – vysoká, domácí a pop kultura. Ty našli uplatnění v kauzálním modelu dosahování statusu [Gabal 1990].

Přístup analogický k Bourdieuho analýze vtělené formy kulturního kapitálu v podobě kulturního vkusu byl uplatněn ve výzkumu kulturních potřeb, který v sedmdesátých letech v ČSSR zkoumal recepci umění v rámci analýzy diferenciací [Kasalová, Řehák 1984].³⁹ Konceptuálně analýza hodnotové rozrůzněnosti populace rozlišuje dva typy kulturních a obecných potřeb. V případě druhém – diferenciačních směrů v poli obecných kulturních potřeb – byly identifikovány základní dimenze potřeb: optimálního rozvoje člověka (tělovýchova, práce, sebevzdělávání), dobrých vztahů a klidného životního zázemí (byt, rodina), osobní realizace (osobní vzhled, cestování), osobní aktivity (pobyt v přírodě, cestování, tělovýchova) a sociability (hostinec, sportovní přenosy, společenská zábava). Podrobnější typologie *kulturních potřeb spjatých s recepcí umění* v sobě obsahovala tři základní dimenze potřeb: estetické (potřeba čistě estetických zážitků), domácí (domácí forma recepce dramatických děl) a zábavní (zábava mimo domov).⁴⁰ Z hlediska stratifikace byla bohužel sledována pouze diference mezi dělníky, rolníky a ostatními. Na zakotvenost recepce umění z hlediska třídní příslušnosti na konci 70. let v tehdejší Československu – a tedy i platnost argumentu homologie – ukazuje fakt, že zatímco dělníci byli častěji zastoupeni v typu „absence uměleckých nároků“ a „jen zábava mimo domov“, tak pro ostatní, rozuměj zejména bílé límečky, byly typické především „jen umělecké nároky“.⁴¹ Uvedená studie se však stratifikačního aspektu dotýká pouze okrajově.

Zmíněnou podrobnou typologii kulturních potřeb spjatých s recepcí umění považuji za významnou inovaci perspektivy uplatnitelnou ve výzkumu kulturní spotřeby ze dvou důvodů. Zaprvé nabízí detailnější způsob měření kulturního kapitálu, posouváme se tak od široce pojatého životního způsobu zjišťovaného pomocí zmíněné tradiční baterie otázek ohledně trávení volného času k operacionalizaci subtilnější podoby vtěleného kulturního kapitálu – percepce umění jako kulturního vkusu. Druhý důvod je závažnější, neboť jestli něčím trpí Bourdieuho analytický přístup, pak je to detailnější konceptualizace veřejné vs. privátní formy participace na kulturních aktivitách,⁴² a zejména neochvějně spoléhání se na existenci striktní dichotomie vyšší / nízké umění. Přístup Kasalové a Řehá-

39/ Výzkum „Kulturní potřeby a zájmy“ z roku 1978, který uskutečnil tehdejší Ústav pro výzkum kultury.

40/ Jednalo se o dimenze, jež byly získané coby latentní struktury odpovědí na otázku: „Posuďte laskavě uvedená hesla z vlastního osobního hlediska. U každé potřeby uveďte, zda to či ono považujete pro sebe za důležité.“ (odpovědi na sedmibodové škále). Posuzované potřeby byly: sledování televizních inscenací, četba literatury, poslech populární hudby, návštěva kina, poslech rozhlasových her, návštěva divadla, návštěva galerií, poslech vážné hudby, vlastní umělecká činnost.

41/ Kombinací tří dimenzí potřeb vznikla *typologie v recepci umění*: extenzivní typ, absence domácí formy, absence společenské zábavy, absence uměleckých nároků, jen umělecké nároky, jen zábava mimo domov, jen domácí forma, absence kulturních potřeb.

42/ Zde mám na mysli pouze konceptuální východiska uplatňovaná v jeho empirických analýzách. V rovině teorie pochopitelně Bourdieu uplatňuje perspektivu sociálního kapitálu, nicméně jeho koncept je pojat jako elitní zvýhodnění frakcí vyšší třídy, které napomáhá této skupině v přístupu ke zdrojům, nikoliv jako sociabilita – ať už intimního charakteru, či dokonce střetávání ve veřejném prostoru (podrobněji viz [Šafr, Sedláčková 2006]).

ka ukazuje na to, že druhý zmíněný problém, tedy otázku existence kulturních hierarchií, lze chápat také jako škálu uměleckých druhů vyžadující vyšší koncentraci a připravenost k vnímání, zatímco na druhém jejím konci nacházíme umění tradičně považované za nejpřístupnější, nikoliv jen jako otázku pouhé kulturní předpřipravenosti (*habitus*) na konzumaci vyšší/níže formy uměleckých děl.

Současný stav

Výzkumy z 90. let reprezentující dospělou populaci ukazují, že trávení volného času lze v české společnosti nejobecněji rozdělit do tří latentních dimenzí: *vyšší kultury* (spojené též s pracovní angažovaností), *zábavy/odpočinku a rodiny* (děti a domácnost) [Duffková, Tuček 2003]. Dodejme, že analýza souvislosti se sociální třídou (EGP) na datech z roku 1999 ukazuje na hierarchizované třídní diference v případě vysoké kultury – opět se tak ukazuje platnost argumentu homologie – třídní rozdíly u zbylých dvou faktorů však nejsou významné.

Jak naznačeno v úvodu této části, v současnosti explicitně téma životního stylu, jmenovitě pak kulturního vkusu, v souvislosti s postavením v systému sociální stratifikace sleduje česká sociologie v porovnání s pozorností věnovanou této problematice v jiných zemích (např. Francie, Holandsko, Belgie, Velká Británie) spíše ojediněle. Jedná se především o diferenciaci volnočasových aktivit, zejména těch, které jsou spojené s vysokou kulturou [Machonin 1996a; Duffková, Tuček 2003; Katrňák 2004: kap. 3.2]. Ve spojení s problematikou hodnotových orientací je z hlediska utváření sociálních nerovností významné téma představ o životním úspěchu [Tuček et al. 2003: kap. C 5; Matějů 2006a]. Situace se pozvolna mění v souvislosti s příchodem tzv. kulturního obratu ve studiu nerovností i do české sociologie. Sociologové stále více upírají pozornost právě ke kulturní dimenzi nerovností, specificky pak zkoumají funkci kultury při utváření (nejen třídní) identity (viz úvodní část o kulturalistickém přístupu k třídní analýze). Připomeňme, že jde kromě studia percepce nerovností či procesů sociální kategorizace cizích skupin také o snahu osvětlit vznik i důsledky odlišnosti životních stylů a kulturních praktik sociálních tříd. V tomto přístupu je zvláštní pozornost věnována zejména významům, které těmto odlišnostem sami aktéři připisují, a tomu, jak se jejich představy podílí na utváření symbolického sociálního prostoru. Setkat se s takovou perspektivou empirického studia sociální stratifikace můžeme dnes již i u nás [Katrňák 2004; Šanderová et al. 2007; Vojtíšková, Špaček, Šafr 2007; Kolářová, Vojtíšková 2008]. Ke studiu kulturních symbolických hranic mezi třídami v české společnosti chce přispět i empirická část této práce, v níž jsem uplatnil konceptuální schéma životního stylu, které sleduje odlišné sféry kulturní participace i materiální spotřeby.

2.13. Konceptuální schéma diferenciaci životního stylu uplatněné v analýzách

K ověřování platnosti výše uvedených tří modelů vztahu stratifikace a kultury v českém prostředí je třeba sociologicky velmi široký pojem životní styl konceptualizovat ve vztahu k jeho úloze při vytváření sociální stratifikace.

V teoretické perspektivě lze na základě zkušenosti mnoha soudobých analýz diferenciaci kulturní spotřeby v návaznosti na původní model P. Bourdieu [(1979) 1984: kap. 3] navrhnout komplexní matici dimenzí a indikátorů životního stylu – zejména ve vztahu k uvedeným odlišným typům kulturního kapitálu dle jejich efektů. Bourdieu rozlišuje tři hlavní sféry spotřeby, které zakládají kulturní

diferenciaci tříd (platné zejména uvnitř dominantní třídy): jídlo, kulturní aktivity a preference a sebezprezentace (oblečení, krása, péče o tělo, atd.).

Uvnitř těchto sfér Bourdieu předpokládá dichotomii percepce podle dimenze označované jako (anti)kantovská estetika, tj. opozice „vysokého a nízkého“, zejména vnímání protilehlého postavení vysoké vs. populární kultury různými třídami v různých sférách. Na rozdíl od jeho pojetí zde nejde o to určit měřítko kulturnosti vkusu a pak podle nich klasifikovat jedince či skupiny. Vycházím pouze ze skutečnosti, že různí lidé mají různý vkus, který je, podle mé hypotézy, vázán na postavení v systému stratifikace. Pro sociální třídy (nebo statusové skupiny) je příznačný vlastní, od jiných skupin odlišný vkus, proto hovořím-li o vyšší či nižší kultuře, mám tím na mysli pouze afinitu určitě kulturní praktiky k této – ve společnosti hierarchicky umístěné – skupině.

Mé konceptuální schéma vychází z uvedených tří oblastí (jídlo, kultura a sebezprezentace), které v sobě obsahují aspekty diferenciaci životního stylu ve vztahu ke společenské stratifikaci. Jedná se o tyto konkrétní oblasti: volnočasové aktivity (aktivní/pasivní), stravovací zvyky a jídlo, návštěva kulturních akcí a kulturní vkus spojený jak s kulturou vysokou tak masovou, elegance v oblékání, zájem o témata (v médiích), okázalá spotřeba a aktivity zdravého způsobu života (viz tabulku 2.2).

Schéma vychází z dostupnosti indikátorů v datech z výzkumu *Market & Media & Lifestyle TGI 2004*, která budu analyzovat v následující empirické části mé práce.⁴³ S ohledem na možnost ověření dříve představených teoretických modelů vztahu stratifikace a kultury poukazují na potřebu postihnout z hlediska škály vysoká – střední – nízká kultura co nejširší spektrum životního stylu. K adekvátnímu posouzení platnosti teze třídní homologie je zapotřebí zkoumat nejen afinitu vyšších tříd či statusových skupin k vysoké kultuře, ale souběžně z druhé strany také sledovat, pro které skupiny je příznačná konzumace masové kulturní produkce.

Schéma alespoň částečně zohledňuje kromě dimenze vysoké / nízké kultury i rozlišení životního stylu podle veřejné / soukromé sféry, kde je aktivita provozována [Warde et al. 2000]. Jde o rozdělení na diváctví (včetně sportovního) ve veřejných prostorech nebo volnočasové aktivity trávené ve veřejném sociálním prostoru na jedné straně a kvazi-domácí aktivity (např. zahradničení) na straně druhé. Právě důraz na rozlišení veřejné a soukromé sféry trávení volného času je v souladu s poznatky o odlišných efektech sociálního kapitálu na stratifikační postavení [viz Warde, Tam-pubolon, Savage 2005].⁴⁴

Koncept nabízí v zásadě univerzální rámec pro studium kulturní diferenciaci a stratifikace s využitím i jiných souborů dat než MML TGI. Uplatním ho v analýze dat v kapitolách 5 až 8. Nejprve ale v následující kapitole v krátkosti nastíním vývoj změn sociální struktury a životního stylu za posledních bezmála dvacet let. Pozornost přitom věnuji proměně vlivu sociální třídy na životní styl spojený s vysokou kulturou. Dochází v české společnosti po roce 1989 k posilování či oslabování třídní homologie?

43/ S výjimkou „sociální dimenze volnočasových aktivit“, kterou dostupná data z MML TGI nepokrývají dostatečně.

44/ Odlišení veřejné a soukromé sféry kulturních praktik by umožnilo detailní testování teorií informační kapacity a usilování o status prostřednictvím kulturní spotřeby. V analýzách v kapitolách 5 až 7 soukromé a veřejné aktivity bezprostředně neodlišují, pouze při operacionalizaci indexu vysoké kultury zohledňují obě (sledování TV vs. návštěvování kulturních akcí).

TABULKA 2.2. DIMENZE A INDIKÁTORY ŽIVOTNÍHO STYLU

Dimenze	Příklady indikátorů (dostupné v MML04)
Volnočasové aktivity (aktivní/pasivní) zdraví utužující aktivity (sport)	- stará se o zdraví - doдрžuje zásady správné životosprávy - ve volném čase sportuje
dovolená	- aktivní dovolená - dovolená v zahraničí - dovolená v ČR
sociální kontakty	(Indikátory nejsou v MML, s výjimkou „chození do hospody hlavně za účelem setkávání se s přáteli“, k dispozici.)
Stravovací zvyky a jídlo zdraví prospěšné / nezdravé	- jí hodně ovoce a zeleninu - doдрžuje zásady správné životosprávy - kupuje biopotraviny - má rád nezdravá jídla
Kultivovanost a vybranost stravování	- rád jí exotické jídlo - pivo / víno k jídlu - v jídle si nevybírá
Návštěva kulturních akcí a kulturní vkus vysoká kultura / masová a nízká kultura	- zájem o architekturu - čte poezii - rád chodí do divadla - v televizi sleduje umění - obliba TV seriálů
kulturní pasivita	- trávení volného času doma
Zájem o témata (v médiích) vysoká kultura / nízká kultura	- zprávy - kino, filmy - erotika - skandály, drby, celebrity
Spotřeba elegance: móda, oděv péče o tělo / vzhled	- důraz na eleganci při oblékání - používá oděvní doplňky - pouze několik šatů dostačuje - upřednostňuje neformální oblečení - pečuje o svůj vzhled
ostentativní spotřeba (preference luxusu)	- dává přednost značkovému zboží - nakupuje luxusní zboží - má rád/a luxusní doplňky
kultura materiální nezbytnosti	- nosí věci do roztrhání - využívání slev

Zdroj: autor.

Poznámka: Zvýrazněné indikátory byly použity při operacionalizaci konceptů v analýzách v kapitolách 5 až 8.

3. NÁSTÍN VÝVOJE SOCIÁLNÍ STRUKTURY A ŽIVOTNÍHO STYLU PO ROCE 1989

Cílem této kapitoly je nastínit krátký přehled vývoje sociální struktury v české společnosti po roce 1989 a posoudit proměnu vlivu sociální třídy na životní styl. Nejprve uvedu stručný přehled proměny třídní struktury, poté ukážu vývoj rozvrstvení podle multidimenzionálního sociálního statusu a jeho in/konzistence. V druhé části se budu nejdříve velmi krátce zabývat proměnou životního stylu v oblasti trávení volného času, na závěr analyzuji strukturaci jedné jeho složky spojené s dominantní kulturou (vysokokulturní kapitál) podle sociální třídy a vzdělání. Budu tak jednoduchým způsobem ověřovat hypotézu o postupném posilování třídní homologie v průběhu období postkomunistické transformace. Ta vychází z předpokladu, že zatímco vyspělé západní společnosti prožívají již několik desetiletí do určité míry oslabování třídních rozdílů a identit v důsledku zmenšování socioekonomických rozdílů (mj. díky působení sociálního státu) a růstu vlivu individuálních vlastností na životní šance člověka (zejména jde o vzdělání, kde nerovnosti sice nemizí, ale posouvají se více do roviny horizontálních statusů) [srovnej Beck 2007], tak u nás k jejich formování – tím mám na mysli vznik specifické třídní kultury – s postupným rozvojem kapitalismu teprve dochází.

Data, která používám v této kapitole k ilustraci časových trendů, pochází z rozsáhlých stratifikačních výzkumů, které realizoval Sociologický ústav AV ČR. Jedná se o výzkumy: „Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989“ z roku 1993 (dále [Data 1993]), „Deset let transformace české společnosti“ z roku 1999 [Data 1999] a „Sociální a kulturní soudržnost“ z přelomu let 2005 až 2006 [Data 2006]. Některé interpretace jsou navíc doplněny o údaje z poloviny osmdesátých let z „Šetření třídní a sociální struktury“ [Data 1984]. Opírám se při tom o výsledky již dříve publikované [Machonin, Tuček et al. 1996; Tuček et al. 2003], vlastní analýzy provádím pouze na datech z roku 2006 (informace o tomto výzkumu jsou uvedeny v příloze 1).¹

Je třeba si uvědomit, že se výsledky v této kapitole vztahují – na rozdíl od hlavní empirické části mé práce v následujících kapitolách 5 až 8 – na poněkud odlišně definovanou populaci. Zprv se jedná pouze o ekonomicky aktivní obyvatelstvo, zadruhé jsou soubory věkově omezeny na 20–69 let. Podstatný rozdíl pak spočívá v tom, že zatímco v dalších kapitolách používám koncept sociální třídy odvozený z postavení hlavy domácnosti ABCDE, kde jednotkou třídní analýzy je rodina, tak v následujícím popisu vývoje sociální struktury se jedná o třídní postavení jedince (EGP), tzn. odvozené z jeho vlastní pozice na trhu práce (profese).

Goldthorpeovo třídní schéma EGP představuje v současné empirické sociologii jeden z nejrozšířenějších modelů popisu třídní struktury [Goldthorpe 1980; 1997]. Vychází z postavení skupin profesí na pracovním trhu a z jejich pozic v zaměstnání (hierarchie řízení a autonomie). První kritérium rozlišuje zaměstnavatele, samostatně činné bez zaměstnanců a zaměstnance. Zaměstnance rozlišuje dále druhé kritérium podle typu pracovní smlouvy a míry autonomie na osoby pracující za plat s vysokou mírou autonomie (odborníci, manažeři) a nízkou mírou autonomie (administrativní pracovníci, technici, nižší odborníci) a osoby pracující za mzdu (dělníci v manuálních profesích). V této kapitole používám upravenou verzi EGP pro české podmínky [Machonin 2003a], která se odlišuje

1/ Podrobné informace o výzkumech a datových souborech [Data 1984, 1993, 1999] jsou uvedeny v [Tuček et al. 2003: 19–21].

od původního mezinárodně používaného Goldthorpeova schématu [Goldthorpe 1997; viz také Ka-trňák 2005: kap. 2] v kompozici některých tříd a jejich odlišném uspořádání. Řazení tříd v českém schématu upřednostňuje postavení ve vlastnické struktuře a lze jej považovat za kvazi-ordinální.² Socioprofesionální schéma EGP lze považovat za vhodný nástroj pro popis vývoje sociální struktury v České republice, neboť v sobě kombinuje několik principů nerovnosti, jež se v době transformace dynamicky měnily (vlastnictví výrobních prostředků, postavení v řízení, vzdělanostní kvalifikace, složitost práce a částečně i odvětvová příslušnost).

3.1. Třídní struktura dle EGP v letech 1993, 1999 a 2006

Proměnu třídní struktury dokumentují změny v relativním zastoupení tříd EGP uvedené v tabulce 3.1. Hlavní trend proměny za posledních patnáct let představuje doslova vyprázdňení dělnické třídy (zejména pak úbytek zemědělských dělníků),³ ke kterému došlo již v průběhu první poloviny devadesátých let během transformace. Vysoká kolektivní mobilita dělníků způsobila, že nejčastěji přecházeli, vedle předčasných odchodů do důchodu, zejména mezi živnostníky a částečně i rutinní nemanuální pracovníky [srov. Tuček 2003b]. Trend v mizení (úbytku) dělnické třídy u nás ale s postupující modernizací pokračuje až do současnosti, kdy lidé pracující v dělnických profesích tvoří jen něco málo přes třetinu ekonomicky aktivní populace. Oproti konci osmdesátých let, kdy modré límečky představovaly přibližně šedesát procent pracujících, se tak dělnická třída zmenšila skoro na polovinu. K této změně přispěla jednak restrukturalizace některých průmyslových odvětví po roce 1989, jednak došlo k výraznému nárůstu sektoru služeb a zejména pak ke vzniku třídy podnikatelů – ať už bez zaměstnanců (živnostníci) nebo se zaměstnanci – jejíž rapidní růst z počátku devadesátých let pokračuje dodnes. Zvětšuje se také socioprofesionální třída rutinních nemanuálních pracovníků tvořených zejména řadovými úředníky (vedle pracovníků v administrativě kupříkladu prodáváči, ale také některé zdravotní sestry).⁴ Nejstabilnější sociální třídu z hlediska početního zastoupení představuje v uplynulých patnácti letech třída vysokých odborníků (včetně malé skupiny majitelů velkých podniků), která tvoří kolem deseti procent populace ekonomicky aktivních (podrobněji o vnitrogenerační třídní mobilitě pojednává M. Tuček [2003b]).

- 2/ Kategorie tzv. rutinních nemanuálních zaměstnanců je určena jako řadové úřednictvo bez speciální odborné kvalifikace. Provozní pracovníci, včetně těch ve službách, jsou zařazeni do skupiny kvalifikovaných a polokvalifikovaných dělníků. Třída vyšších odborníků je rozšířena o odborné zaměstnance s podřízenými. Mistři jsou zařazeni mezi střední odborníky, manuální pracovníci v zemědělství jsou mezi polokvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky [Machonin 2003a]. České schéma EGP se odlišuje rovněž v hierarchii (Goldthorpe ovšem připouští ordinalitu striktně jen pro trojtřídní model) i obsahu některých tříd. Goldthorpeovo schéma v sedmitřídní variantě neobsahuje třídu podnikatelů, která byla v české verzi umístěna nejvýše. Česká verze naopak nezahrnuje třídu zemědělců. Rutinní nemanuální pracovníci se v originální verzi nacházejí na vyšší pozici, zatímco postavení drobných živnostníků je v něm o dva stupně níže.
- 3/ Zatímco v roce 1984 pracovalo jako manuální pracovník v zemědělství 7,8 %, o devět let později 4,8 % [Machonin 1996b: 125], tak v roce 2005 to bylo již jen 2,6 % ekonomicky aktivní populace.
- 4/ Připomeňme, že provozní pracovníci ve službách (např. kadeřníci/e) jsou zahrnuti mezi kvalifikované dělníky.

TABULKA 3.1. TŘÍDNÍ STRUKTURA (EGP) V LETECH 1988*, 1993, 1999, 2006**, PROCENTA

	1988 (1993)	1993	1999	2006
I. Podnikatelé – samostatně činní se zaměstnanci	0	2,4	4,6	4,4
II. Vyšší odborníci	9,5	9,6	10,7	9,5
III. Samostatně činní bez zaměstnanců (živnostníci)	0	7,3	9,1	13,0
IV. Střední odborníci, vč. mistrů	18,9	16,7	20,2	17,1
V. Rutinní nemanuální (řadoví úředníci)	9,5	9,4	12,2	19,8
VI. Kvalifikovaní dělníci	23,8	18,8	18,9	14,1
VII. Nekvalifikovaní dělníci	38,3	35,8	24,3	22,0
	100	100	100	100

Zdroj: [Machonin 2003a: 209] pro [Data 1993, 1999], vlastní výpočty pro [Data 2006], věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Poznámka: * údaje za rok 1988 byly zjišťovány zpětným dotazováním v roce 1993,

** pro data z roku 2006 platí, že otázka se týkala povolání v roce 2005.

3.2. Multidimenzionální status v letech 1993, 1999 a 2006

Dynamické změny v třídní struktuře v krátkém období typické pro transformační období jsou často provázeny odlišnou proměnou dílčích statusů a mohou tak přispět ke vzniku statusové inkonzistence či naopak jejího snižování. Dále se proto budeme věnovat proměně sociální struktury na základě rozvrstvení podle souhrnného vícedimenzionálního sociálního statusu. V českém prostředí se lze vedle mezinárodně standardizovaného indexu socioekonomického statusu (ISEI), odvozeného z kolektivní identity profesí, setkat s tradicí měření vertikální sociální pozice pomocí *Multidimenzionálního statusu jednotlivce* (MDSS) [Machonin et al. 1969, Machonin 1970, Machonin 1996b, 2003b, 2005]. Ten tvoří pět dimenzí: složitost práce (definována experty, rekódována z ISCO-88), vzdělání respondenta, jeho pozice v řízení, osobní příjem a kulturní aktivity při trávení volného času (představující v naší terminologii vysokokulturní kapitál). Pouze první komponenta je odvozena z kolektivní identity (profese), zbylé čtyři zohledňují individuální pozici jedince.

Obvykle jsou pomocí faktorové analýzy extrahovány po rotaci tři složky syntetického statusu: *obecný/souhrnný*, který tvoří první faktor před rotací, *kulturní*, v němž převládají vzdělání, složitost práce a kulturní úroveň životního stylu, a *materiálně mocenský*, jemuž dominuje postavení v řízení a příjem. Multidimenzionalita umožňuje rovněž měřit míru statusové inkonzistence u každého jedince. Získané indexy z faktorových skóre lze dále kategorizovat například ekvidistantně na 6 kategorií.⁵ Vývoj podílů těchto kategorií – statusových vrstev v posledních více než dvaceti letech dokumentuje tabulka 3.2 (výsledky faktorových analýz statusotvorných proměnných za roky 1993 a 1999 jsou převzaty z [Machonin 2003b], spolu s výsledky za rok 2006 jsou uvedeny v příloze 2 v tabulce A.2).

5/ Konstrukce MDSS je podrobně popsána v [Machonin 1996b].

TABULKA 3.2. MULTIDIMENZIONÁLNÍ SOCIÁLNÍ STATUS V LETECH 1984, 1993, 1999, 2006*, PROCENTA

	Souhrnný				Kulturní				Materiálně mocenský			
	1984	1993	1999	2006	1984	1993	1999	2005	1984	1993	1999	2006
6 (nejvyšší)	1,2	2,2	5,5	4,4	1,8	6,6	5,8	6,6	1,5	2,2	5,9	5,1
5	6,9	8,3	10,5	15,3	10,2	12,7	13,0	19,8	3,5	3,3	8,7	9,5
4	13,6	17,6	18,3	22,8	13,9	21,6	21,8	24,5	8,6	9,6	10,5	18,7
3	24,1	29,4	30,0	30,9	23,9	27,9	27,8	31,8	17,4	21,6	23,2	28,4
2	35,8	30,6	27,1	23,2	34,4	23,0	21,8	15,5	42,9	36,4	32,4	27,7
1 (nejnižší)	18,4	11,9	8,6	3,4	15,8	8,2	9,8	1,9	26,1	26,8	19,3	10,6
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: [Machonin 2003a: 215] pro [Data 1993, 1999], vlastní výpočty pro [Data 2006], věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Poznámka: jednotlivé statusové vrstvy byly kategorizovány na principu ekvidistance, * pro data z roku 2006 platí, že otázka se týkala povolání v roce 2005.

Podíl jednotlivých vrstev *souhrnného* sociálního statusu se v devadesátých letech vyvíjel od „tvaru ‘hrušky’ s poměrně širokou základnou v dolních vrstvách směrem k pozvolnějším, spíše až oválnému uspořádání, typickému pro vyspělejší společnosti“ [Machonin 2003b: 215]. Výsledky za rok 2006 ukazují, že trend posilování středních vrstev pokračuje až do současnosti. Určité počáteční oddálení horní a dolní vrstvy během transformace bylo způsobeno zejména nárůstem příjmových rozdílů oproti situaci z osmdesátých let. Podívejme se ještě na vývoj parciálních složek statusu. V *kulturní* dimenzi statusu odvozené ze souladu vzdělání, složitosti práce a vysokokulturního kapitálu (kulturnosti životního stylu) výrazně posílily střední vrstvy, dospěla tedy do podoby oválného uspořádání; podobně je tomu i v případě *materiálně mocenské* dimenze, která si však zachovala více ze svého pyramidálního tvaru. Z hlediska posuzování proměny společenské struktury však nesmíme zapomínat, že se jedná pouze o ekonomicky aktivní část obyvatel, neboť multidimenzionální status MDSS (podobně jako EGP) neměří postavení lidí mimo pracovní trh. Vývoj statusového rozložení tak neodráží nárůst nezaměstnanosti v druhé polovině devadesátých let, jež bezpochyby snižovala statusové postavení lidí, kteří jí byli postiženi (o vzniku „underclass“ ani nemluvě).

Z hlediska vlastností stratifikačního systému je významná vzájemná provázanost – či naopak nesoulad – jednotlivých složek statusu (statusová in/konzistence). Pro jednoduché a víceméně ilustrativní posouzení trendu z let devadesátých až do současnosti používám typologii konzistence a inkonzistence statusu založenou na shodě nebo rozdílnosti postavení jedince v dílčích stavech [viz Machonin 1996b]. Existuje tak inkonzistence dvojího významově odlišného typu, buď převažuje kulturní nad materiální složkou nebo naopak. Rozdíly mezi kategorizovanými dílčími složkami statusu uvádí tabulka 3.3.

TABULKA 3.3. KONZISTENCE A INKONZISTENCE STATUSU V LETECH 1993, 1999, 2006*, PROCENTA

	1993	1999	2006
Výrazná převaha materiálního nad kulturním	8,5	15,4	10,3
Konzistentní	28,8	31,5	34,0
Kulturní nad materiálním	38,3	34,9	40,3
Výrazná převaha kulturního nad materiálním	24,4	18,2	15,5
	100 %	100 %	100 %

Zdroj: [Machonin 2003a: 215] pro [Data 1993, 1999], vlastní výpočty pro [Data 2006], věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Poznámka: konzistentní – úplná shoda kulturního a materiálního statusu, převaha (mírná) – rozdíl o jeden stupeň statusu, výrazná převaha – rozdíl o dva stupně a více (viz tabulku 3.2),

* pro data z roku 2006 platí, že otázka se týkala povolání v roce 2005.

Dříve zjištěný trend postupného posilování statusové konzistence, který byl patrný zejména v první polovině devadesátých let [Matějů, Kreidl 2000; Machonin 2003b, Machonin 2005], pokračuje v podstatě až do současnosti. Počet těch, kteří zaujímají z hlediska souladu statusu kulturního a materiálně mocenského postavení zcela konzistentní, představuje v současnosti přibližně třetinu ekonomicky aktivních. Postupně se k sobě přimyká výkonová (materiálně mocenský status) a vzdělanostně kulturní složka statusu.⁶ Mezi lety 1993 a 1999 vzrostl zejména z důvodu vstupu do podnikání a růstu příjmů počet lidí s výraznou převahou materiálního nad kulturním statusem, jejich podíl však, nepochybně zejména díky pokračujícímu trendu posilování vazby vzdělání a příjmu, mezi lety 1999 a 2006 poklesl o třetinu. Trend postupující statusové krystalizace na druhé straně dokumentuje i postupně klesající početní zastoupení těch, kteří se vyznačují výraznou převahou statusu kulturního nad materiálním, tedy těch, jejichž příjmy a postavení v řízení jsou relativně nižší než vzdělání, pracovní kvalifikace a kulturnost. Dodejme, že interpretovat absolutní velikost jednotlivých statusově in/konzistentních skupin ve společnosti je poněkud problematické, protože ty jsou dány arbitrárně metodou konstrukce, navíc kulturní komponenta tvořená vedle vzdělání také škálou kulturnosti volnočasových aktivit je podmíněna životním cyklem a zčásti ovlivněna demografickými proměnami ve společnosti.

Otázkou je, zda posilování souladu jednotlivých statusových komponent – statusová krystalizace – představuje vlastně proces třídní strukturační, a tudíž přispívá k třídnímu modelu sociální stratifikace v české společnosti. K naznačení odpovědi na otázku, zda v průběhu posledních bezmála dvaceti let od pádu komunismu docházelo k procesu třídní strukturační v oblasti kulturních praktik,⁷ využijeme analýzu vztahu mezi třídním postavením a náročnějšími aktivitami ve volném čase spjatými s vyšší kulturou. Ty tvořily spolu s dalšími formami trávení mimopracovní doby hlavní součást obecného indexu kulturnosti životního stylu použitého jako součást multidimenzionálního statusu. Podrobněji se pak vztahem třídního postavení domácnosti (v porovnání s vlivem individuálního statusového postavení jedince) a jednotlivých oblastí životního stylu – vysoká kultura, preference

6/ Metoda konstrukce MDSS (faktorová analýza pomocí kolmé metody rotace Varimax) neumožňuje sledovat vzájemný vztah dvou parciálních dimenzí statusu. K posilování vztahů mezi jednotlivými dimenzemi statusu (vzdělání, ISEI, příjem) viz [Matějů, Kreidl 2000].

7/ Jinou cestu zkoumání třídní strukturační, ve smyslu vzorců sociálního uzavírání, by představovala analýza vývoje manželské homogamie/heterogamie [viz Tuček 2003c; Katrňák, Fučík 2007] či třídní homogenosti přátelských vazeb [Vlachová 1996; Šafr, Häuberer 2008].

okázalosti a zdravého způsobu života – budu věnovat v hlavní empirické části své práce (kapitoly 5–8). V následující části této kapitoly si kladu výzkumnou otázku, zda v naší společnosti dlouhodobě existuje a jak se vyvíjel homologický vztah mezi sociální třídou (jedince) a vysokokulturním kapitálem, představovaným zde jako kulturně náročné trávení volného času. Nejprve si ale v krátkosti představíme vývoj strukturace volnočasových aktivit mezi lety 1993 a 2006.

3.3. Proměny způsobu trávení volného času v letech 1993, 1999 a 2006

Za indikátor životního způsobu nám v této části bude sloužit seznam aktivit ve volném čase zjišťovaný pomocí baterie otázek, která byla uplatněna ve výzkumech z let 1993, 1999 a 2006 v poněkud odlišných verzích. Výčet aktivit není ve všech datových souborech zcela shodný, pro účely následujících analýz jsem proto vybral pouze sedm víceméně shodných položek. V roce 1993 [Data 1993] byla použita odlišná škála odpovědí (7 kategorií) než ve výzkumech pozdějších, ve kterých byla uplatněna osmibodová stupnice [Data 1999, Data 2006]. Kategorie některých odpovědí bylo proto třeba spojit, aby bylo možné alespoň hrubé srovnání vlivu sociální třídy. Sloučeny byly odpovědi: méně než jednou a několikrát za rok, jednou a několikrát za měsíc, několikrát týdně a denně. Musíme mít proto na paměti, že výsledky mohou být do určité míry ovlivněny spojením časových intervalů.

Změnu životního stylu české populace během třinácti let od roku 1993 do roku 2006 dokumentuje proměna frekvencí trávení volného času v tabulce 3.4.⁸ Smysluplné je vzhledem k odlišným škálám i znění otázek porovnávat pouze frekvenci návštěvnosti divadel, koncertů a výstav a četbu knih. Trend narůstajícího počtu pravidelných návštěvníků (týdně / měsíčně) z druhé poloviny 90. let již na prahu 21. století nepokračoval, nepatrně ubylo občasných návštěvníků. Čtenářů hodnotné literatury také ve sledovaném období mezi roky 1993, 1999 a 2006 ubylo, nicméně podíl pravidelných čtenářů, kteří čtou alespoň jednou měsíčně, zůstal oproti roku 1999 stejný. Celkově porovnání situace zachycené v datech z výzkumů z devadesátých let se situací z roku 2006 i s výsledky frekvencí uvedených aktivit za delší časový horizont [Duffková, Tuček 2003: 187] poukazuje na to, že hlavní proměna životního stylu, alespoň ve vztahu k těmto dvěma sledovaným aktivitám vysoké kultury, proběhla již na přelomu osmdesátých a devadesátých let.

Duffková a Tuček [2003] rozlišují dva typy aktivit ve volném čase. *Volné* jako komplex činností, pro které se jedinec rozhodnul víceméně sám z vlastní vůle, vykonává je zpravidla pro ně samé a tedy pro své potěšení ve volném mimopracovním čase. Druhou kategorií jsou *vázané či polovázané aktivity*, které představují monotónně se opakující činnosti každodenního života (spánek, jídlo, hygiena), ale i mimopracovní povinnosti spojené se zajištěním chodu domácnosti a rodiny. Jejich význam se pochopitelně během šestnácti let transformace a modernizace společnosti proměnil, zejména s rozvojem sektoru služeb. Tyto činnosti lze v našem výběru volnočasových aktivit nalézt pouze v domácích pracích / pracích na zahradě a částečně i v rukodělných koníčcích. Pokles podílu kategorie „vůbec ne“ ukazuje na to, že poněkud překvapivě domácí práce přibýlo. Zdůrazněme ale, že znění otázky je odlišné: v letech 1999 a 2006 šlo o širší „domácí práce, práce na zahradě“, v roce 1993 pak o „náročnější fyzické práce“. Na druhou stranu ceny služeb vzrostly, a tak samo-

8/ Následující analýzy jsou z důvodu zajištění srovnatelnosti výsledků provedeny na spojeném souboru, kdy původní soubory byly převedeny na stejnou velikost pomocí náhodného výběru na N=2000.

zásobitelství a kutilství přinejmenším na venkově rozhodně nemizí. Podobně je tomu i v případě koníčků, u kterých jsme svědky nárůstu. I ten je pravděpodobně způsoben odlišným zněním otázky, v roce 1993 šlo o „rukodělné koníčky“, ve zbylých dvou výzkumech o „koníčky a záliby“. Vývoj mezi lety 1999 a 2006 naznačuje, že po několikaletém propadu, který následoval po pádu minulého režimu, se lidé vracejí ke svým koníčkům a věnují jim čím dál tím víc času. Podobně tomu je i v případě sportu a chození do přírody. Souvisí to s růstem životní úrovně a rostoucí nabídkou možných činností. Nejvíce heterogenní sledovanou kategorií volného času bylo ve výzkumech chození do restaurací a kaváren – spolu s návštěvou diskoték a tanečních zábav. Tendence je i zde podobná, po určitém počátečním útlumu z počátku 90. let lidé začali více chodit do společnosti. Obdobně došlo i ve stejném období k určitému nárůstu setkávání se s přáteli a známými.

TABULKA 3.4. ŽIVOTNÍ STYL – ČINNOSTI VE VOLNÉM ČASE 1993, 1999, 2006, PROCENTA, PRŮMĚRY

	Rok	Průměr	Vůbec ne	Méně než jednou za rok	Několikrát za rok	Jednou za měsíc	Několikrát za měsíc	Jednou týdně	Několikrát týdně	Denně
Návštěva divadel, koncertů, vystav	1993	1,19	34,1	23,7	36,9	3,2		1,0	1,1	
	1999	1,45	42,6		39,4	9,1	5,8	2,2	0,4	0,3
	2006	1,39	43,9		39,8	9,2	4,5	1,4	0,8	0,3
Čtení beletrie	1993	2,95	12,1	7,2	33,2	16,9		12,8	17,8	
	1999	3,64	18,3		18,7	9,8	12,9	9,8	16,9	13,6
	2006	3,37	23,1		17,3	9,9	13,5	8,8	16,9	10,5
Studium jazyků, odborné literatury	1993	1,34	58,9	7,0	13,4	5,4		7,7	7,6	
	1999	1,81	59,7		8,7	4,4	6,0	6,4	9,4	5,4
	2006	1,65	61,4		8,9	5,0	6,7	6,3	8,0	3,6
Domácí práce	1993	3,20	19,0	4,2	23,6	11,1		17,9	24,2	
	1999	5,56	7,2		2,8	2,8	7,7	11,3	23,1	45,2
	2006	5,57	5,2		3,8	3,7	8,0	11,1	26,5	41,7
Koníčky, záliby	1993	2,90	23,5	5,5	21,6	13,1		16,3	20,1	
	1999	4,44	14,4		5,3	6,6	13,5	19,0	23,8	17,5
	2006	4,80	9,0		4,6	5,8	14,5	20,2	26,3	19,5
Cvičení, sport, turistika	1993	3,24	14,3	4,7	24,6	15,6		21,8	19,0	
	1999	4,42	8,3		8,8	9,5	17,3	20,9	24,5	10,8
	2006	4,38	9,9		7,6	8,8	17,7	20,1	25,6	10,2
Návštěva restaurace, diskoték apod.	1993	1,66	37,4	8,7	30,9	11,7		7,7	3,7	
	1999	2,48	32,0		21,6	13,1	12,1	12,1	7,8	1,4
	2006	2,24	42,7		13,7	10,5	11,4	12,5	7,5	1,8
Návštěvování se s přáteli	1993	3,34	4,6	3,5	30,9	25,6		20,4	15,1	
	1999	4,41	1,5		10,5	11,5	27,5	23,7	20,2	5,2
	2006	4,22	3,0		12,0	14,1	26,3	20,6	20,3	3,7

Zdroj: [Data 1993, 1999, 2006], spojený soubor N = 2000, věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Podmíněnost jednotlivých aktivit volného času třídní příslušností v jednoduchosti dokumentuje tabulka 3.5, která uvádí asociaci s EGP. V zásadě je vliv třídy v uplynulých letech stabilní a projevuje se zejména u intelektuálně náročnějších aktivit spojených s uměním a rozvojem osobnosti: návště-

vy divadel, koncertů či výstav, čtení beletrie a hlavně u studia jazyků či odborné literatury. K těmto aktivitám volného času se dá ještě připočítat provozování sportu a chození do přírody, jejichž provozování rovněž vzrůstá s pohybem po třídním žebříčku.⁹ Pro nižší třídy je pak zčásti typická obliba domácích prací, vzrůstající četnosti poukazují na to, že třídní podmíněnost této aktivity v čase dokonce nepatrně narůstá. Příslušnost k sociální třídě nepodmiňuje frekvenci setkávání se s přáteli. Po roce 1999 je patrný vliv třídy na zábavu spojenou s masovou kulturou mimo domov reprezentovanou navštěvováním restaurací, diskoték či kaváren.

TABULKA 3.5. VOLNOČASOVÉ AKTIVITY A SOCIÁLNÍ TŘÍDA (EGP), KONTINGENČNÍ KOEFICIENTY, STATISTICKÁ VÝZNAMNOST

	1993		1999		2006	
	CN	sig.	CN	sig.	CN	sig.
Návštěva divadel, koncertů, výstav	0,34	(0,000)	0,33	(0,000)	0,32	(0,000)
Čtení beletrie	0,23	(0,000)	0,26	(0,000)	0,28	(0,000)
Studium jazyků, odbor. literatury	0,45	(0,000)	0,41	(0,000)	0,36	(0,000)
Domácí práce	0,25	(0,000)	0,21	(0,000)	0,20	(0,001)
Koničky, záliby	0,25	(0,000)	0,21	(0,000)	0,20	(0,001)
Cvičení, sport, turistika	0,23	(0,000)	0,21	(0,000)	0,21	(0,000)
Návštěva restaurace, diskoték, kaváren	0,14	(0,524)	0,20	(0,000)	0,21	(0,000)
Navštěvování se s přáteli	0,18	(0,049)	0,15	(0,112)	0,12	(0,700)

Zdroj: [Data 1993, 1999, 2006], spojený soubor N = 2000

Poznámka: v druhém sloupci statistická významnost, věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Abychom získali jednoduchou představu o vývoji vztahu mezi sociální třídou a vysokokulturním kapitálem, vytvořil jsem ze tří proměnných reprezentujících aktivity spojené s vyšší kulturou – návštěva divadel, koncertů, výstav; čtení beletrie; studium jazyků, odborné literatury – novou součtovou proměnnou (nabývá hodnot 0–12). Výběr uvedených aktivit jsem provedl na základě výsledků faktorové analýzy provedené na spojeném souboru dat ze všech tří výzkumů (viz tabulka A.3 v příloze 2), která – kromě sféry vysoké kultury – rozdělila aktivity volného času na orientaci na domácí zábavu a zábavu mimo domov.¹⁰ Uvedené latentní dimenze životního stylu v podstatě odpovídají předchozím zjištěním [srov. Gabal 1990; Duffková, Tuček 2003], při kterých bylo využito většího počtu aktivit volného času. Je třeba podotknout, že takto zkonstruovaná proměnná nedosahuje dostatečné položkové reliability (Cronbachovo alfa se rovná v roce 1993 0,47; v roce 1999 0,55 a v roce 2006 0,53), což znamená, že vzniklá škála není vnitřně konzistentní. Nízkou hodnotu koeficientu reliability lze nicméně připsat na vrub malému počtu položek zahrnutých v indexu. Variance indexu vysokokulturních aktivit v závislosti na příslušnosti k sociální třídě nám v jednoduchosti umožní posoudit platnost hypotézy o postupném posilování třídní homologie v průběhu transformace.

9/ Koeficient kontingence měří pouze míru asociace, nikoliv její směr. Na hierarchickou třídní podmíněnost poukazují vzrůstající průměry škály frekvence volnočasových aktivit, které zde nejsou uvedeny.

10/ Pochopitelně pro ověření hypotézy třídní homologie by bylo relevantní analyzovat i třídní podmíněnost zbylých dvou latentních dimenzí. Redukovaný počet položek z baterie životního stylu, provedený z důvodu srovnatelnosti v čase, však neumožňuje smysluplné naplnění takovýchto škál (viz výsledky faktorové analýzy tabulky A.3 v příloze 2). Z výzkumu z roku 2006 tak chybí například aktivity typicky reprezentující masovou kulturu, jako je sledování TV, četba časopisů či zábavné literatury, nebo dokonce pasivní nicnedělání, které je typické pro nižší statusové vrstvy [viz Špaček, Šafr 2008].

3.4. Homologie sociální třídy a vysokokulturního kapitálu v letech 1993, 1999 a 2006

Na stabilitu třídní podmíněnosti struktura volného času obecně poukazuje pořadová korelace mezi EGP (připomeňme, že česká verze je kvazi-ordinalizovaná)¹¹ a vysokokulturním kapitálem, neboť rozdíly mezi hodnotami $RC = 0,38$ pro rok 1993, $0,36$ o šest let později a $0,32$ v roce 2006 jsou statisticky nevýznamné.¹² Vazba se vzděláním pouze nepatrně kolísá¹³ ($RC = 0,45 / 0,53 / 0,41$; $CN = 0,49 / 0,53 / 0,46$). Určitý úbytek působení třídně profesní příslušnosti i vzdělanostní úrovně na podmíněnost životního stylu měřeného indexem kulturní aktivity (použitého jako jedna z komponent multidimenzionálního statusu v předchozí části) byl patrný již na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy bychom jej mohli interpretovat v duchu argumentu postmoderní (v našem případě spíše postsocialistické) individualizace jako „jistou míru emancipace životního stylu (...) od soustavy sociálních vztahů ve prospěch svobodnější, méně sociálně určené volby“ [Machonin 1996a: 110]. Ta byla umožněna jednak růstem vzdělanostní úrovně, tak zejména liberalizací společenského života po roce 1989. Na druhé straně v devadesátých letech vzrostl díky komercializaci a nárůstu nákladnosti provozování kulturních aktivit vliv příjmu, což poukazuje na to, že argument homologie není pro popis české společnosti po roce 1989 neopodstatněný.

Podrobněji dokumentuje proměnu rozložení průměrných hodnot indexu vysoké kultury ve volném čase podle jednotlivých tříd EGP tabulka 3.6. Jak naznačeno výše, žádné dramatické změny třídní podmíněnosti vysoko-kulturního kapitálu se v naší společnosti v poslední více než dekádě neodehrály. Nejvyšší hodnotu indexu nalezneme stabilně u třídy vyšších odborníků, nejnižší u nekvalifikovaných a zemědělských dělníků, podobně tomu bylo již na konci šedesátých let [Linhart 1969] i v průběhu let osmdesátých [Machonin 1996a].

Zajímavé je nicméně postavení drobných podnikatelů bez zaměstnanců, hodnota indexu je u této třídy menší než u středních odborníků. Podobně je tomu u podnikatelů – zaměstnavatelů, úroveň jejich vysoko-kulturního kapitálu přibližně odpovídá třídě středních odborníků.¹⁴ Jedno z možných vysvětlení, platné pro první případ, nabízí již zmíněná skutečnost, že se po roce 1989 nově vzniklá třída živnostníků rekrutovala mimo jiné v nemalé míře z lidí původně pracujících v dělnických profesích, jejichž kulturní znalosti a preference i celkové milieu je kulturně odlišné od třídy rutinně nemanuálních pracovníků – úředníků. Třída nemanuálních zaměstnanců se navíc vyznačuje zvýšeným podílem žen, pro které je obecně příznačná vyšší hodnota vysoko-kulturního kapitálu.

V obou případech tak u těchto tříd (I. a III.) relativně nižší hodnoty vysokokulturního kapitálu (či víceméně hodnoty stejné v případě rutinních nemanuálních pracovníků) v porovnání s ostatními bílými límečky poukazují na existenci statusové inkonzistence. Na tuto statusovou inkonzistenci nově vzniklé třídy živnostníků poukazuje i detailnější analýza inkonzistence materiálních a kulturních

11/ Vzhledem k problematickosti ordinality EGP uvádím i koeficienty kontingence pro jednotlivé roky: $CN = 0,49 / 0,53 / 0,46$ (signifikantní na hladině významnosti 0,001).

12/ Statistická významnost rozdílu Spearmanova Rho: 1993–1999 ($p = 0,560$); 1999–2006 ($p = 0,192$) a 1993–2006 ($p = 0,072$).

13/ Statistická významnost rozdílu Spearmanova Rho: 1993–1999 ($p < 0,001$) 1999–2006 ($p < 0,001$) a 1993–2006 ($p = 0,145$).

14/ Uvedené zjištění vrhá určitý stín pochybnosti na proponovanou ordinalitu české verze třídního schématu EGP.

zdrojů¹⁵ z počátku devadesátých let (stejná data z SSVE z roku 1993 za ČR a pět dalších postkomunistických zemí), která ukázala, že u nich převažuje materiální vybavenost nad kulturní participací [Róbert 1997]. Vzhledem k neexistenci třídy soukromých vlastníků před rokem 1989 můžeme s určitou mírou nadsázky říci, že čeští podnikatelé mají habitus třídy, ze které vzešli. Jako třídní kolektiva si doposud nevytvořili habitus nový, odpovídající jejich postavení v třídní hierarchii.

Shrňme-li vliv sociální třídy na diference v kulturnosti trávení volného času, pak v české společnosti existují dvě odlišná, v čase víceméně stabilní seskupení: bílé límečky, pro něž je typický vyšší objem vysoko-kulturního kapitálu (třídy I. až V.), a třída manuálně pracujících modrých límečků, která participuje na klasických kulturních aktivitách podstatně méně (třídy VI. a VII.).

TABULKA 3.6. INDEX VYSOKOKULTURNÍCH AKTIVIT VE VOLNÉM ČASE PODLE SOCIÁLNÍ TŘÍDY (EGP), PRŮMĚRY A SMĚRODATNÉ ODCHYLKY

	1993		1999		2006	
	Průměr	SD	Průměr	SD	Průměr	SD
I. Podnikatelé – samostatně činní se zaměstnanci	4,2	2,5	4,6	2,8	4,7	3,0
II. Vyšší odborníci	5,4	2,3	6,3	2,5	5,4	2,6
III. Samostatně činní bez zaměstnanců (živnostníci)	3,6	2,5	4,8	3,2	3,4	2,7
IV. Střední odborníci, vč. mistrů	4,7	2,5	5,5	2,7	4,8	2,6
V. Rutinní nemanuální (řadoví úředníci)	4,1	2,4	4,9	2,6	4,0	2,6
VI. Kvalifikovaní dělníci	2,7	2,0	3,0	2,4	2,5	2,4
VII. Nekvalifikovaní dělníci	2,5	1,8	3,0	2,3	2,5	2,2
Celkem	3,6	2,4	4,6	2,9	3,7	2,7

Zdroj: [Data 1993, 1999, 2006], spojený soubor N = 2000, věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory. Poznámka: Index vysoké kultury ve volném čase nabývá hodnot 0–12.

K posouzení změny velikosti vlivu třídy při kontrole vlivu věku, pohlaví a vzdělání nám poslouží analýza rozptylu (GLM). Z modelů pro jednotlivé roky (viz tabulku 3.7) je patrné, že sociální třída podmiňuje aktivity spojené s vysokou kulturou, přestože kontrolujeme zmíněné tři charakteristiky. Třída se podílí na vysvětlené varianci vysoko-kulturního kapitálu v jednotlivých letech od tří do šesti procent (celkově modely vyčerpávají mezi 20 až 30 procenty variance), což pro roky 1993 a 1999 představuje v porovnání se vzděláním několikanásobně menší hodnotu. V roce 2006 však dosáhl její vliv v podstatě srovnatelné hodnoty se vzděláním reprezentujícím spíše individuální statusovou pozici. Na 95% hladině statistické významnosti se ještě uplatňuje podmíněnost kulturních aktivit rodem a vzájemnou příslušností k třídě v kombinaci s pohlavím. Jejich účinek je však v porovnání se vzděláním a třídou v podstatě minimální. Interakce rodu a třídy je patrná v případě třídy podnikatelů a třídy rutinních nemanuálních pracovníků. U obou je příznačné, že na vysoké kultuře participují aktivněji ženy.

15/ Jedná se vlastně o inkonzistenci výstupů stratifikačního procesu (materiální vybavenost vs. kulturní participace), zatímco v klasické teorii inkonzistence statusu v socialistických společnostech [Machonin 1970] je kladen důraz zejména na vstupy související s trhem práce (vzdělání, příjem, profese).

TABULKA 3.7. ANALÝZA ROZPTYLU (GML) INDEXU VYSOKOKULTURNÍCH AKTIVIT VE VOLNÉM ČASE, SOCIÁLNÍ TŘÍDA, VZDĚLÁNÍ A POHLAVÍ V LETECH 1993, 1999, 2006

rok		Type III Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
1993	konstanta	777,001	1	777,001	184,930	,000	,141
	EGP7	154,571	6	25,762	6,131	,000	,032
	Vzdělání	582,867	3	194,289	46,242	,000	,110
	Pohlaví	42,334	1	42,334	10,076	,002	,009
	Věk	8,713	1	8,713	2,074	,150	,002
	EGP7 * pohlaví	69,122	6	11,520	2,742	,012	,014
	Adj. Rsq	,272					
1999	Konstanta	1803,547	1	1803,547	305,395	,000	,178
	EGP7	152,284	6	25,381	4,298	,000	,018
	Vzd4	1274,596	3	424,865	71,943	,000	,133
	Pohlaví	24,666	1	24,666	4,177	,041	,003
	Věk	12,650	1	12,650	2,142	,144	,002
	EGP7 * pohlaví	38,083	6	6,347	1,075	,375	,005
	Adj. Rsq	,290					
2006	Konstanta	1267,141	1	1267,141	219,450	,000	,151
	EGP7	475,254	6	79,209	13,718	,000	,062
	Vzdělání	558,308	3	186,103	32,230	,000	,072
	Pohlaví	26,505	1	26,505	4,590	,032	,004
	Věk	3,088	1	3,088	,535	,465	,000
	EGP7 * pohlaví	139,643	6	23,274	4,031	,001	,019
	Adj. Rsq	,225					

Zdroj: [Data 1993, 1999, 2006], spojený soubor N = 2000, věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory.

Celkově se vliv sociální třídy na vysoko-kulturní kapitál reprezentovaný participací na třech typech volnočasových aktivit (návštěva divadel a koncertů, četba knih a studium jazyků) za třináct let příliš nezměnil, v porovnání se vzděláním byl v devadesátých letech výrazně nižší. Mezi roky 1999 a 2006 se však vliv třídy – představující sociální kolektivitu, v případě EGP danou strukturálně vymezenými pozicemi na trhu práce – více než ztrojnásobil, zatímco efekt vzdělání jako individuální statusové charakteristiky klesl bezmála na polovinu.¹⁶ Oddělit od sebe vliv třídy a vzdělání však jednoznačně nelze, vzdělání vytváří předpoklad profesního uplatnění, které následně determinuje naše třídní postavení (a v zásadě tak představuje spolehlivý indikátor třídy).

16/ Pokud do modelu nezahrneme vzdělání, pak vliv třídy sice výrazně vzroste, nicméně v čase spíše nepatrně klesá (při kontrole pohlaví a věku z 18% podílu na vysvětlené varianci v roce 1993 na 16% v roce 2006). Výsledky analýzy bez proměnné vzdělání nejsou uvedeny.

Výsledky ukazují na to, že hypotézu o postupném posilování třídní homologie v průběhu transformace sice jednoznačně potvrdit nelze, přesto však podmíněnost kulturních praktik třídní příslušností v české společnosti na úsvitu 21. století rozhodně nemizí, dost možná že v posledních několika letech spíše vzrůstá. Nerovná distribuce vysoko-kulturního kapitálu, na kterou poukázaly již výsledky z výzkumů z osmdesátých let tak přetrvává [viz Matějů, Tuček, Rezler 1991; Machonin, Tuček et al. 1996]. Otázkou zůstává, zda jsou kulturní diference vázané na třídní příslušnost v naší společnosti přítomny dlouhodobě (a ani socialismus je nedokázal zcela „vymýtit“). Dále zda je tato vazba v porovnání s jinými zeměmi větší nebo menší (lze se domnívat, že v porovnání např. s Velkou Británií bude spíše slabší). Pro rok 1993 komparativní analýza podmíněnosti participace na vysoké kultuře ukázala, že efekty třídní příslušnosti byly v ČR zhruba stejné jako v Maďarsku, Polsku, Rusku a Maďarsku [Róbert 1997: 204–205], otázkou ovšem je, zda se homologie vyvíjela ve všech postkomunistických zemích stejně. Klíčovou otázkou pak představuje, zda vazba sociální třídy na životní styl bude nadále spíše posilovat, nebo zda bude naopak oslabovat. K zodpovězení těchto otázek bude třeba provést další, zejména komparativní analýzy i nové výzkumy. Odpovědi na tyto otázky budou zároveň odpovědí na otázku, zda s třídou máme na úsvitu 21. století v české sociologii počítat.

Podrobněji se problematice strukturace životního stylu v oblastech vysoké a masové kultury, elegance v odívání, zdravého způsobu života a ne/okázalosti spotřeby věnují následující kapitoly. V nich analyzují data z rozsáhlého výzkumu MML TGI z roku 2004, který podrobně mapuje spotřebitelské a kulturní preference. Nejprve ale (vedle jednotlivých indikátorů životního stylu) pojednám o konceptu sociální třídy ABCDE, použitém v datech MML TGI. Ten je odvozen (na rozdíl od schématu EGP, který je uplatněn v této kapitole a vztahuje se k respondentově pozici na trhu práce) z postavení hlavy domácnosti.

4. POUŽITÁ DATA A KONCEPT SOCIÁLNÍ TŘÍDY

Analýzy v následujících třech kapitolách používají data z výzkumu životního stylu, kultury a spotřeby *Market & Media & Lifestyle TGI*¹ [viz Tuček, Friedlanderová a MEDIAN 2000]. Datový soubor, který vznikl na základě průběžného dotazníkového šetření během jednoho roku, poskytuje neobvyklou bázi informací o spotřebních preferencích, volnočasových aktivitách, kulturním vkusu a hodnotových orientacích v české společnosti. Použitý výběr dotazovaných osob byl kvótní. Kvótní znaky představují věk, pohlaví, vzdělání, velikost bydliště a region. Výsledky analýz tak nemají primárně povahu odhadu zastoupení sledovaných jevů v populaci, ale spíše ověření vzájemných vztahů mezi jednotlivými indikátory. Velikost souboru je ojedinělá, dotázáno bylo v roce 2004 celkem patnáct tisíc respondentů.

Výzkum MML TGI sleduje populaci dvanáctiletých až sedmdesátidevítiletých, nicméně pro účely úlohy, kterou sleduji ve své práci, jsem analýzy v kapitolách 5–7 omezil pouze na osoby starší 26 let. Tento krok zajišťuje, že se jedná o respondenty s ukončeným středoškolským, případně vysokoškolským vzděláním. Jeden z cílů mé analýzy totiž představuje posouzení odlišného efektu třídní pozice určené postavením domácnosti a individuálního statusu daného vzděláním a příjmem. Z důvodu posouzení vlivu třídního milieu v rodině, je v mé práci sociální třída definována jako třída domácnosti, byly analýzy provedeny pouze na domácnostech partnerských párů (viz dále). Enormní velikost výběrového souboru MML TGI vede k tomu, že valná většina výsledků je statisticky významná, proto jsem za účelem exaktního testování hypotéz pomocí konvenční hladiny statistické významnosti provedl z dostupného souboru dat náhodný výběr dvou tisíc případů, který je dále rozdělený na podsoubor přednostů domácnosti a těch, kdo jimi nejsou (označuji je pro jednoduchost jako „ne-hlavy“). Provedení výběru podsouborů vysvětluji dále, nejprve se podrobněji seznámíme s konceptem sociální třídy, který používá výzkum MML TGI 2004.

4.1. Sociální třída ABCDE – klasifikace statusu domácnosti

Ve své práci používám k měření sociální třídy klasifikaci ABCDE. Důvodem je skutečnost, že soubor dat z výzkumu MML TGI, který jsem měl k dispozici, obsahoval z hlediska třídního postavení pouze tento indikátor. Původní znaky, z nichž byl zkonstruován – zejména informace o profesi respondenta – nejsou v dostupných datech zastoupeny. Podstatným rysem mé práce tak je skutečnost, že jednotku třídní analýzy představuje rodina, resp. domácnost – nikoliv jedinec (respondent).

Výzkum MML TGI používá pro operacionalizaci sociálních tříd koncept vyvinutý v reklamním a marketingovém průmyslu známý jako Sociální skupiny ABCDE – ESOMAR² Social Grades [MEDIARESEARCH 2002], dále v textu používám označení sociální třída ABCDE. Jeho dominantním principem je klasifikace na základě postavení na trhu práce, podobně jako v běžně používaných přístupech k měření třídního postavení v akademické sociologii (např. v předchozí kapitole uplatněné EGP), které vymezují třídní postavení čistě strukturálně [Katrňák 2005: 66]. Tyto přístupy však převážně zkoumají pouze ekonomicky aktivní část populace a kategorizují jedince na základě jejich profesí, nikoli dle konkrétního pracovního místa, navíc neberou v úvahu specifika stratifikace žen-

1/ Informace o výzkumu MML TGI, který je prováděn v licenční spolupráci s britskou společností BMRB Int., lze nalézt na stránce společnosti MEDIAN: <<http://www.median.cz/index.php?lang=cs&page=1&sub=1>>.
2/ European Society for Opinion and Marketing Research (ESOMAR).

ské populace [Šanderová 2005]. Naproti tomu ABCDE, které vychází z EGP, klasifikuje i lidi mimo pracovní trh.³

ABCDE klasifikace vznikla pro účely výzkumu trhu, snaží se proto podchytit hlavně odlišné modely spotřeby domácností [Kirby 1999]. Používá se nejenom jako nezávislý znak, který může do určité míry nahradit příjmovou kapacitu, ale také pro účely stanovení samotných cílových skupin výzkumu (kdy například cílovou populací jsou např. muži z A, B, C1) [Staněk 2004]. Použití konceptu sociální třídy ABCDE je v akademickém prostředí ojedinělé, výjimku představuje analýza strukturace životního stylu a spotřeby britské střední třídy na datech z britského TGI [Savage et al. 1995: kap. 6].

Počet tříd je v ABCDE víceméně arbitrární, na jedné straně v sobě významně obsahuje logiku Goldthorpova třídního schématu EGP (viz předchozí kapitolu), které je při jeho konstrukci použito, třídní princip EGP ale zcela nekopíruje (obdobně slučuje zaměstnavatele a zaměstnance, neodlišuje však samostatně výdělečné uvnitř třídy C), na druhé straně vychází z tradičního víceméně intuitivního rozdělení stratifikace na jednu třídu střední, dvě vyšší a dvě nižší, které identifikovaly již výzkumy L. W. Warnera v americké společnosti na počátku minulého století.⁴ V principu jde ve schématu ABCDE o to, co nejlépe segmentovat populaci podle ekonomické kapacity a nákupních preferencí bez toho, že by vycházelo z jakékoliv sociologické teorie sociální stratifikace.

Klasifikace ABCDE vychází ze základního předpokladu, že status hlavy domácnosti určuje sociální status celé domácnosti [MEDIARESEARCH 2002]. Znamená to, že definičním znakem respondentovy třídní pozice je třídní postavení hlavy domácnosti bez ohledu na její pohlaví. Předností tohoto přístupu je, že umožňuje zařadit do tříd každého: včetně ekonomicky neaktivních.

V třídní klasifikaci ABCDE je tak v zásadě uplatněn tzv. přístup *dominance jednoho z manželů* [Erikson 1984].⁵ Ten rozšiřuje východiska konvenčního přístupu k jednotce třídní analýzy, v němž určuje třídní příslušnost ekonomicky neaktivní ženy pracovní pozice jejího muže tím, že třídní postavení jedince není dáno postavením muže, ale pozicí toho z manželů, který má vyšší třídní postavení. Přitom nezáleží na tom, zda se jedná o muže nebo ženu. V případě, že oba manželé pracují, zjistí se třídní postavení obou manželů; to, které je vyšší, určí třídní postavení celé rodiny.⁶ Vycházíme-li z toho, že jsou to zpravidla muži, kteří mají vyšší profesní postavení, má to pro analýzu podstatný důsledek, neboť v kategorizaci ABCDE je ve většině případů ekonomicky aktivním ženám přiřazena třída na základě postavení jejich manžela. Schéma neumožňuje klasifikovat muže a ženu do odlišných tříd tam, kde je z hlediska postavení na trhu práce mezi jejich postavením výrazná diskrepance (tzv. třídně smíšená manželství).

Výrazný rozdíl – a podle mého názoru i obohacení – oproti principu dominance jednoho z manželů spočívá v tom, že ABCDE určuje postavení jedince na základě hlavy domácnosti nejen bez ohledu

3/ Východisko je však odlišné od principu nových třídních schémat NS-SEC a E-SEC [Rose, O'Reilly 1998; Rose et al. 2001], které odvozují respondentovu pozici z jeho postavení na trhu práce (jedno, zda muže či ženy). Vychází tak z Goldthorpova třídního schématu EGP, které je pouze doplněno o kategorii nepracujících a dlouhodobě nezaměstnaných.

4/ Klasifikace ABCDE skutečně na první pohled připomíná sociální třídy navržené pro popis třídního systému komunity (sídelní jednotky) W. L. Warnerem označované stejnými písmeny a mající stejný význam. Nicméně Warnerův princip klasifikace uplatnitelný jak pro rodinu tak i pro jedince byl odlišný, respondenti byli zařazováni do tříd podle průměru na škále Indexu statusových charakteristik (I. S. C.) tvořeným profesí, zdrojem příjmu (např. zděděný/ vydělaný majetek, plat/ mzda, sociální dávky), typem bydlení a rezidenční oblasti [Warner et al. (1949) 1960: 183].

5/ Třidu obecně určuje pozice na trhu práce a postavení v práci. R. Erikson navrhuje rozšířit pojetí tržní situace na životní šance obecně, v důsledku toho i na úroveň spotřeby, životní standard a kulturní spotřebu [Erikson 1984].

6/ Tento přístup doporučoval na základě zkušeností z komunitní studie v Jonesville již W. L. Warner. Index statusových charakteristik (I. S. C.) připisuje status členům domácnosti dle hlavy rodiny [Warner et al. (1949) 1960].

na její pohlaví, ale také nezávisle na příbuzenském postavení. Teoreticky tak může třídní postavení mladého muže – studenta určovat i ekonomicky neaktivní babička. Členové jedné domácnosti (rodiny) patří vždy do stejné třídy. V tomto ohledu se sociální třída ABCDE blíží tomu, co A. Warde a kol. [Warde et al. 2000] nazývá sociálním kapitálem odrážejícím působení „vlivných druhých“ na jedince. S určitou nadsázkou tak o ABCDE můžeme hovořit jako o „rodinných třídách“.

Vymezení hlavy domácnosti

Výzkum MML TGI definuje hlavu domácnosti jako osobu, která do domácnosti přináší největší část financí a zpravidla také rozhoduje o nejdůležitějších věcech v chodu rodiny.⁷ Její pozice není odvozena z pracovního zařazení, vzdělání či věku, ale z velikosti příjmu a rozhodovacích pravomocí v domácnosti. Hlava domácnosti je určena na základě výpovědi respondenta. Přednost domácnosti se může, ale nemusí shodovat s hospodyní.⁸

Ve skutečnosti je však situace taková, že v analyzovaném souboru dat, který je z důvodů posouzení vlivu třídního milieu rodiny omezen pouze na úplné vícečetné partnerské domácnosti (viz dále), tvoří hlavy domácnosti z 88 % muži, zatímco u ostatních „ne-hlav“ převažují z 95 % ženy. Znamená to, že pokud bychom analyzovali pouze podsoubor hlav domácností, což by mohla být strategie, která by umožnila odlišit vliv třídní pozice dané vlastním postavením respondenta – přednosty na trhu práce, pak bychom vypovídali především o ekonomicky aktivních mužích, což by výrazně ochudilo možnosti „nekonvenčního“ třídního přístupu ABCDE. Proto jsem vícerozměrné analýzy provedl zvlášť na podsouborech hlav domácností a ostatních („ne-hlav“), což umožňuje detailnější posouzení vlivu třídního milieu rodiny. Vzhledem k tomu byl soubor omezen pouze na úplné vícečetné partnerské domácnosti.

Algoritmus ABCDE klasifikace

Nejprve je vytvořeno EGP hlavy domácnosti (14 tříd) z ISCO kódů pro profese a zaměstnaneckého statusu (viz tabulku A.4 v příloze 3), s korekcí na počet zaměstnanců. Vznikne tak 16 skupin postavení v zaměstnání v pomocné proměnné ABCO (viz tabulku A.5). Pro ekonomicky aktivní se provede korekce, která zvyšuje nebo snižuje postavení podle dosaženého vzdělání hlavy domácnosti (viz přílohu A.6). U ekonomicky neaktivních hlav domácnosti (důchodci, studenti, nezaměstnaní atd.) se nejprve spočítá index počtu předmětů vybavenosti domácnosti⁹ a spolu se vzděláním se provede rekód na 8 tříd (A, B, C1, C2, D, E1, E2, E3) následuje převod na pět základních ABCDE.

Zařazení každého respondenta do třídy je vždy unikátní, protože není odvozeno výhradně z vykonávané profese (v tomto případě hlavy domácnosti), ale ve své vícedimenzionalitě zohledňuje i vzdělání přednosty domácnosti a u ekonomicky neaktivních materiální vybavení.¹⁰ Proto je následující

7/ Znění otázky: Kdo je hlavou vaší domácnosti? Hlavou vaší domácnosti je ten její člen, který rozhoduje o nejdůležitějších věcech v chodu domácnosti, o nákupech věcí, jako je auto, byt, televizor apod. Pokud to nelze jednoznačně určit, je hlavou domácnosti ten, kdo do domácnosti přináší nejvíce peněz. Odpověď: Hlavou domácnosti je osoba č.

8/ V MML TGI je hospodyně (obstarává většinu běžných nákupů, stará se o domácnost, pečuje o děti) určena až po stanovení hlavy domácnosti.

9/ Jedná se o součet deseti položek: barevná TV, videopřehrávač, videokamera, 2 a více automobilů, fotoaparát, počítač, elektrická vrtačka, elektrická smažící pánev, radiohodiny, druhý domov / chata / chalupa. Pro zařazení do nejvyšší třídy A – v závislosti na stupni vzdělání – je třeba mít alespoň 6 z uvedených předmětů.

10/ V případě ABCDE se nejedná o čisté apriorní klasifikaci stratifikačního postavení, díky zohlednění vzdělání hlavy domácnosti a vybavenosti u ekonomicky neaktivních tak v sobě nese alespoň z části prvky empirického aposterioriho agregátu [srov. Šafr 2006].

stručný popis třídních kategorií ABCDE pouze orientační, neboť respondentům se stejnou zaměstnaneckou pozicí hlavy domácnosti může být přiřazena odlišná třídní pozice.

Nejvyšší třída A představuje domácnosti, jejichž hlava patří do nejvyššího managementu podniků nebo organizací (generální ředitelé, náměstci, velkopodnikatelé, vyšší státní úředníci) nebo pracuje jako vysoce specializovaný odborník (např. architekti, lékaři, matematici, statistici, vědci a pracovníci v oblasti umění atp.).

Vyšší střední třída B se skládá z domácností, v nichž hlava domácnosti působí ve středním či vyšším managementu a má alespoň středoškolské vzdělání (vedoucí organizací a referátů, ředitelé, starostové, pedagogové, pracovníci ve vědě, kultuře a obchodu s vysokoškolským vzděláním apod.).

Střední třída C je relativně profesně nejheterogennější, zahrnuje domácnosti techniků, úředníků a nižších odborníků (laboranti, technici apod.), malých podnikatelů a živnostníků.

Nižší střední třída D obsahuje domácnosti kvalifikovaných manuálních pracovníků, mistrů, nižších úředníků či nižšího technického personálu.

Nejnižší třída E, která je zároveň početně největší, se skládá z respondentů, jejichž hlava domácnosti pracuje buď jako nekvalifikovaný dělník, nebo je ekonomicky neaktivní (nezaměstnaný, důchodce apod.).

Podrobnější popis profesí hlav domácnosti v ABCDE klasifikaci lze nalézt v příloze A.7. Zastoupení jednotlivých tříd jak v celé zkoumané populaci domácností partnerů, tak v analyzovaných podsouborech hlav domácností a ostatních ukazuje tabulka 4.1 (uvedena je i distribuce ve skupinách důchodců a ostatních ve věku 26–60 let). Patrné je, že pokud jsou přednostou domácnosti ženy, pak v porovnání s mužskými hlavami domácnosti patří mnohem častěji do střední nebo vyšší třídy. Pro důchodce je charakteristické, že nejčastěji patří do nejnižší třídy E.

TABULKA 4.1. SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE, POPULACE DOMÁCNOSTÍ PARTNERŮ, PROCENTA

	26–60 let	Důchodci*	Hlavy domácnosti		Ostatní		Všichni†
			Muži	Ženy	Muži	Ženy	
A – nejvyšší	7,3	4,2	6,0	10,1	4,3	7,2	6,8
B – vyšší střední	9,1	3,5	7,6	5,9	4,3	9,4	8,3
C – střední	30,3	13,8	24,7	53,8	39,1	26,3	27,6
D – nižší střední	27,5	17,3	26,1	14,3	19,6	27,9	26,1
E – nejnižší	25,8	61,2	35,5	16,0	32,6	29,1	31,3
Celkem %	100	100	100	100	100	100	100
N	1641	405	881	119	46	954	2000

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26-79, pouze domácnosti partnerů.
Poznámka: * Populace 26–60 let spolu se starobními důchodci netvoří dohromady 100 %.

† pro distribuci v celé populaci viz přílohu, tabulka A.8.

Na první pohled jsou třídy ABCDE podobné Goldthorpovu třídnímu schématu [Goldthorpe 1997], jehož upravenou českou verzi jsme používali v předchozí kapitole. ABCDE sice z EGP významně vychází, nicméně je třeba vést v patrnosti, že EGP představuje klasifikaci pozic zaměstnanecké struktury, ve které třídní postavení určuje postavení vykonávané profese na trhu práce (typ pracovní smlouvy) a pozice v zaměstnání (míra autonomie v zaměstnání). ABCDE klasifikuje hlavu domácnosti nejprve na základě její profese na třídy EGP, ale poté její postavení upravuje podle vzdělání a u ekonomicky neaktivních podle vybavenosti domácnosti. Ve své podstatě se tak jedná o tradiční třídní schéma odvozené primárně z pozice na trhu práce,¹¹ které je upraveno pro potřeby marketingového výzkumu tak, aby dobře predikovalo spotřebitelské chování a tedy kapacitu výdajů. Nejedná se tedy o induktivní třídní schéma, které by bylo konstruováno na základě životního stylu samotného, dle charakteristik nesvázaných bezprostředně s pracovní pozicí. Výrazný rozdíl se tak oproti EGP objevuje v nejnižší třídě (E), která kromě nevyučených dělníků zahrnuje i velkou část ekonomicky neaktivních hlav domácností (nezaměstnaní, důchodci, studenti apod.).

Koncept sociálních tříd ABCDE nabízí, pochopitelně při hrubém zjednodušení, indikátor třídního zázemí v rodině. Milieu rodiny poskytuje a vytváří azyl, který indukuje, převádí a umocňuje postavení společně hospodařící jednotky na trhu spotřeby, ať už materiální, tak i kulturní. Domácnost je jednotkou redistribuce nejen příjmů, ale i zvyků, hodnot a chování. Společně hospodaření členů domácnosti určuje jejich životní šance skrze dělbu práce nebo předávání vědění a kulturních kompetencí (jde o všechny tři typy kulturního kapitálu: kompetenční, kognitivní i vysoko-kulturní). Kolektivní příslušnost k třídě rodiny umožňuje a zároveň i určuje habitus – dispoziční k jednání, který nevzniká pouze v primární socializaci u nedospělého člověka v rodině původu, ale i během sekundární socializace v rodině nové (kam se přejíždí/přivádá), kde se spolužitím učí nové kultuře, novým projevům kulturní spotřeby. Zejména během počátku partnerského života dochází k interním tokům kulturního kapitálu a k habituelní redistribuci společných zájmů a preferencí. Vzniká nové kulturní milieu. Kolektivní třídní identita rodiny určuje konzumní praktiky, společné činnosti, kulturní vkus, životní styl.

Jednotkou třídní analýzy je v této práci rodina. Abych zohlednil roli individuálního postavení na strukturu životního stylu, používám vedle třídního postavení také *individuální statusové postavení respondentů* určené jeho vzděláním a příjmem. V regresních modelech prvního a druhého stupně tak porovnávám efekt třídní pozice domácnosti s jedincovým socioekonomickým statutem [srov. Chan, Goldthorpe 2007a]. Tento přístup mi umožňuje odpovědět na otázku, zda právě sociální třída daná postavením rodiny je ještě¹² významným faktorem vedoucím k odlišnostem v životním stylu (princip třídní homologie) a zda s ní máme jako s analytickým nástrojem sociálních nerovností v českém prostředí pracovat, či nikoliv (hypotéza o vlivu třídního prostředí rodiny).

Analyzovaný podsoubor domácností úplných rodin: hlavy domácností a ostatní

Vzhledem k tomu, že třída ABCDE reprezentuje postavení domácnosti, nikoliv pozici dotázaného (pokud ten není sám přednostou), jsou vícerozměrné analýzy provedeny odděleně na podsouborech přednostů domácnosti a respondentů, kteří hlavami domácnosti nejsou („ne-hlavy“).¹³ K tomu mne vedla snaha posoudit detailněji vliv samotné třídy rodiny na kulturní praktiky jedince (respon-

11/ To pochopitelně platí pro ty respondenty, kteří jsou sami hlavou domácnosti.

12/ Jak argumentuji v závěru, v případě současné České republiky, tedy relativně mladé kapitalistické společnosti, otázka ne-
stojí, jako tomu je v sociologickém diskursu, který se týká západních společností, „zda ještě“ (argument individualizace),
ale zda sociální třídy „již“ formují životní styl.

13/ Z důvodu jednoduchosti prezentace výsledků provádím bivariální analýzy vztahu sociální třídy a jednotlivých dimenzí život-
ního stylu na sloučeném souboru přednostů a „ne-hlav“ domácností.

denta) a nepřímou tak usuzovat na validitu konceptu ABCDE.¹⁴ Z tohoto důvodu je soubor omezen pouze na domácnosti, v nichž je více než jeden člen a jedná se o partnerské soužití s dětmi nebo bez nich, kde není přítomen jiný příbuzný (např. strýc nebo babička).¹⁵ Vzhledem k tomu, že není možno z informací v datech určit, v jakém příbuzenském vztahu je respondent k hlavě domácnosti, tak tímto krokem eliminuji jiné varianty než manžel – manželka či rodič – dítě. Uplatněný model domácnosti reprezentuje nejužší vztahy, u nichž můžeme předpokládat intenzivní habituelní výměnu a tedy vliv „třídního prostředí rodiny“ na chování a postoje jedince. Smyslem této elaborace je oddělit vliv samotné třídy domácnosti od individuálního socioekonomického statusu, který reprezentuje vzdělání jedince a jeho osobní příjem.

Do vícerozměrných analýz v následujících čtyřech kapitolách vstupuje z původního souboru dat náhodně vybraných 1000 případů, kde je respondent přednostou domácnosti, a 1000 případů, ve kterých hlavou domácnosti není („ne-hlavy“).¹⁶ Popis souboru uvádí tabulka A.8 v příloze. Je třeba mít na paměti, že výsledky reprezentují pouze populaci „úplných rodin“, vynechány jsou jednočlenné domácnosti a respondenti bez životního partnera (např. žijící osaměle a/nebo s rodiči).¹⁷

4.2. Dimenze a indikátory životního stylu

Vzhledem k tomu, že předběžná explorační analýza velkého počtu indikátorů týkajících se širokého spektra životního stylu (viz tabulku 2.2) odhalila v některých dimenzích silnou rodovou podmíněnost,¹⁸ rozhodl jsem se pro analýzu třídní homologie vybrat především takové preference a aktivity, které nejsou citlivé vůči tomu, zda jsou typické pro muže či ženy. Podobně jsem se snažil vybrat takové ukazatele životního stylu, které by nebyly výrazně vázané na určitou fázi životního cyklu. Zvolené indikátory v sobě zahrnují jak volnočasové aktivity trávené ve veřejných prostorech (např. návštěvy kulturních akcí), tak kvazi-domácí aktivity (např. obliba poezie nebo sledování TV seriálů).

Narozdíl od předešlých analýz životních stylů u nás [Duffková, Tuček 2003] využívám v oblasti kulturní spotřeby spíše než otázky zjišťující účast na kulturních aktivitách, měřící frekvenci chování jako takového, výpovědi odkazující ke kulturnímu vkusu a spotřebitelským preferencím. Vzhledem k teorii poukazující na funkci životních stylů při vytýčování symbolických hranic mezi třídami jsem vybral takové oblasti způsobu života, které představují viditelné a na veřejnosti patrné formy životního stylu, tj. formy rozeznatelné pro okolní svět [Sobel 1981]. Jedná se o vysokou kulturu, eleganci v oblékání, zdravý způsob života a masovou/nízkou kulturu. V následujících kapitolách dále sleduji okázalou spotřebu spolu s kulturou materiální nezbytnosti a dále oblibu širokého spektra mediálních témat.

14/ Bezprostřední ověření validity třídní klasifikace ABCDE by pochopitelně vyžadovalo porovnání vlivu vlastní třídní pozice respondentů (dané pozicí na trhu práce), kteří nejsou přednostou domácnosti se zařazením podle třídy hlavy domácnosti. Údaj o profesním postavení samotného respondenta, který není hlavou domácnosti, však v datech není k dispozici.

15/ Konkrétně se jedná o následující kategorie z typologie TGI domácnosti podle soužití: manželé/partneři do 35 let bez dětí; manželé/partneři do 35 let s dětmi; manželé/partneři 35–54 let bez dětí; manželé/partneři 35–54 let s dětmi; manželé/partneři od 55 let.

16/ Z důvodu porovnání odlišného působení třídy byl proveden z původního souboru přibližně 12000 případů neproporční stratifikovaný náhodný výběr. V tomto původním souboru byl u odpovídající populace domácností úplných rodin podíl 56 % hlav domácnosti a 44 % „ne-hlav“ (na celé populaci zahrnující i jednočlenné domácnosti je tento poměr pochopitelně vyšší: 63 a 37 %).

17/ Z analýz byly vynechány tyto typy domácnosti: bez manžela/ky či partnera žijící s rodiči či prarodiči, osaměle žijící (do 35 / 35–54 / nad 55 let), rodič samoživitel.

18/ Explorační faktorová analýza 80 vybraných položek dostupných v datech MML TGI 2004 na základě navrženého konceptuálního schématu životního stylu (viz tabulku A.1) odhalila čtyři dimenze zastupující různé životní styly a vzorce spotřeby, které jsou značně rodově podmíněny: převážně ženskou *módu a luxus*, genderově univerzální *vysokou kulturu*, ženskou *péči o vzhled* a mužský *hedonismus* (rotované řešení, počet faktorů omezen na 4, celková vysvětlená variance 36 %).

Vkus a aktivity svázané s vysokou kulturou reprezentují v mém pojetí vysoko-kulturní kapitál. Jedná se o orientaci na náročnější aktivity spjaté s uměním a obecnou intelektuální obeznameností (zájem o vážnou hudbu, architekturu, obliba poezie, návštěva kulturních akcí atd.). Vedle kultury vysoké jsem se pokusil, přes určité omezení v dostupnosti indikátorů, také o zachycení životního stylu spojeného s lidovým či průměrným vkusem, který lze, bez nároku na jakékoliv hodnocení, označit za *masovou/nízkou kulturu*. Důvodem pro zařazení této dimenze, v analýzách životního stylu často opomíjené, byla skutečnost, že mi umožňuje nepřímo testovat platnost teze o kulturním všežroutství. Neboť má-li hypotéza o selektivnosti všežroutství platit, pak by vyšší třídy, v našem schématu reprezentované třídami domácnosti A a B, měly inklinovat jak k vysoké, tak k masové/nízké kultuře, zatímco třídy nižší, v našem schématu D a E, by měly mít tendenci pouze ke vkusu a kulturní participaci (přesněji řečeno spíše pasivitě) spojené s kulturou masovou (viz obrázek 2.1).

Mým úmyslem dále bylo neomezit se pouze na sledování distinktivní formy vysoko-kulturního kapitálu svázaného s uměním, ale pokusit se také postihnout poněkud odlišnou, a dodejme, že více méně neměřitelnou, formu kulturního kapitálu, kterou jsme označili jako kulturní zdroje. Ty představují schopnost sebe prezentace, umění působit na druhé lidi, zkrátka pohybovat se ve společnosti. Proto jsem jako další oblast spjatou s vkusem zahrnul *eleganci v oblékání* a v šesté kapitole zkoumám třídní podmíněnost *okázalé spotřeby*¹⁹ spolu s jejím protipólem představovaným *kulturou materiální nezbytnosti*. Ty sleduji v oblasti nákupních preferencí, odívání a trávení dovolené (podrobněji o použitých indikátorech pojednávám v kapitole 6). Samostatnou oblast životního stylu, u které lze předpokládat třídní odlišnosti, tvoří *zdravý způsob života* (stravovací návyky a péče o zdraví). V poslední empirické kapitole se věnuji problematice kulturního všežroutství v oblasti *oblíby mediálních témat*, kde je možné sledovat jak vkus spojený s dominantním kulturním kódem (např. umění, vzdělání), tak i „vkus nízký-masový“, který je vázaný na bulvární témata, jako jsou aféry, celebrity, černá kronika apod.

Indexy životního stylu

Kulturní spotřeba, vkus a participace je ve všech oblastech krom oblíby mediálních témat měřena pomocí otázek či výroků se čtyřbodovou škálou souhlasu. Nejedná se tedy o frekvence aktivit, ani o velikost výdajů na jednotlivé položky. Rozložení odpovědí na otázky, včetně jejich přesného znění ve výzkumu MML & TGI ČR, lze nalézt v tabulce v příloze A.9. Odpovědi jsou uspořádány podle sociální třídy domácnosti.

Aby bylo možno porovnat strukturovanost životního stylu mezi třídami i dalšími skupinami ve společnosti, zkonstruoval jsem v uvedených doménách součtové indexy z jednotlivých položek,²⁰ jejichž hodnoty byly převedeny do intervalu od 1 do 4. Při jejich konstrukci jsem postupoval následovně. Nejprve jsem na základě teoretické konceptualizace vymezil dimenze životního stylu, pro které jsem se pak pokusil nalézt odpovídající indikátory v datech MML TGI. Proměnné v jednotlivých dimenzích jsem podrobil testu konzistence pomocí explorační faktorové analýzy. Položky, které neodpovídaly vnitřní logice škál, byly vyloučeny. Následovalo ověření položkové reliability škál. Výsledky faktorových analýz uvádí tabulky A.10 až A.15 v příloze, popisné statistiky indexů včetně koeficientů reliability lze nalézt v tabulce A.17.

19/ V případě indexu *okázalé spotřeby* musíme mít na paměti, že se jedná o výroky, nikoli o reálnou spotřebu. Spíše bychom měli hovořit o „vkusu luxusu“ (podrobněji viz kapitolu 6).

20/ Byly vynechány případy, ve kterých chyběla být jediná položka.

Nutno podotknout, že ve třech oblastech faktorová analýza vydělila dva faktory. V případě zdravého způsobu života jde o logické rozčlenění na péči o zdraví a stravovací návyky a vzniklou škálu tak lze považovat sice ne ze statistického, ale z věcného hlediska za jednodimenzionální. Podobně je tomu v případě indexu kultury materiální nezbytnosti, kde je patrný obsah vázaný na nákup oblečení a na preferenci značkovosti (viz kapitolu 6). Co se týče masové/nízké kultury, tak tam situace tak jednoznačná není, neboť u původně uplatněných šesti položek faktorová analýza poukázala na existenci dvou odlišných dimenzí, do značné míry spojených s odlišným vkusem a trávením volného času u mužů a žen. Tomuto problému se podrobněji věnuji v části 5.2 o masové/nízké kultuře.

S výjimkou masové/nízké kultury a částečně i kultury materiální nezbytnosti se posuzované vyznačují vysokou mírou položkové reliability (koeficient reliability Cronbachovo alfa dosahuje doporučené hodnoty 0,7; viz tabulku A.17 v příloze). Nejzávažněji je podmínka vnitřní konzistence škály porušena u indexu masové/nízké kultury, kde Cronbachovo alfa dosahuje extrémně nízké hodnoty 0,33. Je to způsobeno mj. zmíněnou silnou rodovou podmíněností. Bohužel absence jiných indikátorů v datech mi neumožnila ani zvýšit přesnost měření přidáním dalších proměnných, ani zkonstruovat odlišné indexy pro muže a ženy.

Homologie prostorů životního stylu

Studované oblasti pokrývají samostatné výseče ze širokého vějíře životních stylů, přesto – nebo právě proto – spolu přirozeně do určité míry souvisejí. Struktura jejich vzájemných korelací, i přes značné omezení dané víceméně arbitrární konstrukcí indexů, ukazuje obecně na platnost Bourdieuho teze o homologii prostorů životního stylu v české společnosti (viz tabulku A.18 v příloze). Jistě nepřekvapí, že nejvíce souvisí oblast okázalé spotřeby a elegance v oblékání spolu se zdravým způsobem života. Ač jsou některé aspekty životního stylu v uvedených oblastech odlišné pro muže a ženy, tato homologie prostorů zůstává patrná i pokud kontrolujeme vliv pohlaví. Zajímavá je vazba indexu vysoké kultury na okázalou spotřebu a eleganci v oblékání. Ta ukazuje na to, že dominantní kulturní kód v naší společnosti²¹ není odvozený pouze z vysoké – umělecko náročné – kultury, ale i ze schopnosti určité společenské sebeprezentace a vybranosti vkusu při spotřebě. Tento kód bychom mohli nazvat jako „kultivovanost“, která odpovídá určité hmotné a kulturní úrovni člověka [Linhart 1969]. Korelace v ostatních oblastech vysvětlující méně jak 10 % vzájemné variability však poukazují na to, že jednotlivé sféry představují do značné míry samostatné segmenty životního stylu v sociálním prostoru.

4.3. Cíle analýz a hypotézy

Pro posouzení platnosti teorií popsaných v úvodní kapitole v podmínkách současné české společnosti navrhuji dva základní hypotetické modely. První reprezentuje tradiční homologii životního stylu ve spojitosti s třídou, zatímco druhý model vychází z postmoderní teorie, podle které je životní styl diferencován zejména z hlediska nevertikálního statusu (gender, věk) a „netřídních“ vertikálních statusových znaků (vzdělání, příjem). Obecná hypotéza mé práce předpokládá, že postavení v systému sociální stratifikace je v České republice asociováno s odlišnými životními styly. Specifičtěji ve vztahu k sociální třídě, třída strukturuje životní styl i při kontrole vlivu ostatních fak-

21/ Připomeňme, že dominantní zde znamená nikoliv početně nejrozšířenější, ale slovy P. Bourdieuho jde o produkt symbolického násilí, díky kterému považujeme určité vidění světa za přirozené a tedy legitimní.

torů. Pokud je model třídně kulturní homologie platný, měli bychom být schopni vysvětlit varianci ve zkoumaných oblastech způsobu života především třídním postavením domácnosti. Pokud má naopak pro českou společnost na počátku 21. století platit postmoderní individualistický model podmíněnosti strukturace životního stylu, měly by indexy životního stylu být odhadnutelné zejména za pomoci znaků odkazujících k nevertikálnímu statusu (gender, věk, rodinný stav atd.), aniž by se uplatnil vliv třídních či jiných socio-ekonomických statusových charakteristik (vzdělání, příjem). Ve skutečnosti se jedná o velice obecnou hypotézu, jelikož výslovně nespecifikuje, do jaké míry by třída měla ovlivňovat životní styl a jaké konkrétní dimenze a indikátory horizontálního postavení mají být zahrnuty.²² Analýza je tak schopna pouze názorně ukázat intenzitu vztahu mezi sociální třídou a způsobem života při kontrole dalších vlivů.

Ve svém přístupu k analýze se snažím oddělit dopad institucionalizovaného kulturního kapitálu, operacionalizovaného jako vzdělání, od přímého efektu sociální třídy na různé formy vtěleného kulturního kapitálu (vkus a způsob života). Existují dva důvody, které mne k tomuto kroku vedly. Zaprvé, několika studii bylo prokázáno, že pro českou společenskou strukturu je poměrně typická statusová inkonzistence [Machonin, Tuček 1996; Matějů, Kreidl 2000; Tuček et al. 2003]. Zadruté, konceptualizace sociální třídy pomocí skupin ABCDE odkazuje u těch, kdo nejsou přednosty domácnosti, k principu třídní identity odvozené ze skupiny, neboť jejich pozice je určena na základě statusu domácnosti. V mém modelu vzdělání a osobní příjem představují individuální statusové postavení jednotlivce, zatímco sociální třída ABCDE reprezentuje „kolektivní“ postavení rodiny. Vedle hlavní hypotézy třídní homologie proto sleduji i vedlejší výzkumnou otázku, která se ptá po vlivu třídní pozice domácnosti v porovnání s individuálním socioekonomickým statutem respondenta. Za tímto účelem budou analýzy provedeny zvláště pro hlavy domácnosti a ostatní. Snažím se tak nepřímo posoudit validitu konceptu klasifikace ABCDE a odpovědět na otázku, zda má smysl v českém prostředí v sociologických analýzách používat koncept sociální třídy rodiny.

Uvedené hypotézy třídní strukturace životního stylu a vlivu třídního prostředí rodiny budu testovat prostřednictvím tří aditivních modelů v lineárních regresích (OLS), kde nezávislými proměnnými postupně budou jednotlivé indexy životního stylu. První model vychází z první hypotézy, podle které jsme podmíněnost způsobu života schopni předpovědět pouze na základě sociální třídy, dané v našem případě postavením hlavy domácnosti. Druhý model zahrnuje vedle třídy navíc i ty indikátory vertikálního statusového postavení, které se bezprostředně vztahují k osobě dotázaného (vzdělání, osobní příjem). Třetí model, který představuje argument individualizace, pak obsahuje sociodemografické znaky horizontálního charakteru (věk, gender a dichotomizované znaky pro bydliště v Praze a velkých městech). Jak navrhuji Chan s Goldthorpem, rozhodl jsem se v modelu rovněž použít indikátory složení rodiny (malé dítě v domácnosti a rodinný stav) a penzionování, abych se vyhnul chybné interpretaci vlivu věku, který spíše než efekt generační příslušnosti odráží působení určitého období životního cyklu [Chan, Goldthorpe 2005]. Popisné statistiky nezávislých proměnných jsou uvedeny v tabulce A.8 v příloze 4.

Hypotézy

Shrňme uvedené východiska analýz, ve kterých budu sledovat strukturovanost indexů reprezentujících uvedené oblasti životního stylu. V obecné rovině hledám odpověď na otázku, zda a kudy ve-

22/ Lze si představit i další charakteristiky horizontálního postavení, např. regionální umístění, tradiční dichotomie venkov / město nebo národnost. Analýzy v multikulturních společnostech, kupříkladu v USA, často při analýze životního stylu zohledňují etnický a rasový původ [např. Peterson, Simkus 1992; Bryson 1996].

dou v současné české společnosti symbolické, prostřednictvím kulturních praktik vytvářené hranice mezi třídami. Na základě teoretických modelů vztahu stratifikace a životního stylu (pojednaných v kapitole 2.9) jsem formuloval následující obecnou hypotézu třídní homologie. Ta je doplněna specifitější hypotézou, kterou lze s určitou nadsázkou označit jako „neopominutelný vliv třídy“.

H1: Životní způsob je uspořádán hierarchicky podle vertikálního postavení ve společnosti, tj. třídy, vzdělání a příjmu (*hypotéza homologie*). Alternativní hypotézu individualizace (destratifikace) životního stylu lze formulovat takto: při strukturaci životního způsobu převažuje vliv nevertikálních složek statusu (pohlaví, věk, rodinný cyklus a prostor) nad vertikálními (třída, vzdělání, příjem).

H2: Při homologickém uspořádání je vliv sociální třídy i při kontrole individuálního socioekonomického statusu (vzdělání, příjem) stále patrný (*hypotéza o vlivu třídního prostředí rodiny*). Tento vliv se bude projevovat zejména u těch, kdo nejsou přednosty domácnosti, u kterých tedy třídní klasifikace ABCDE neměří přímo jejich vlastní socioprofesiční třídu, ale třídní milieu rodiny (u přednostů představuje ABCDE jejich vlastní postavení výrazně korelované s dosaženým stupněm vzdělání, které samo o sobě tvoří součást konstrukce třídy).²³

23/ Korelace mezi třídou ABCDE a vzděláním je u přednostů domácnosti 0,68; zatímco u ostatních pouze 0,45 (Spearmanův koeficient pořadové korelace signifikantní na hladině významnosti 0,001).

5. VYSOKÁ KULTURA, MASOVÁ/NÍZKÁ KULTURA, ELEGANCE V OBLÉKÁNÍ A ZDRAVÝ ZPŮSOB ŽIVOTA

V této kapitole se zabývám čtyřmi dimenzemi životního stylu z uvedeného konceptuálního schématu v tabulce 2.2: vkusem a aktivitami spojenými s vysokou kulturou, nízkou/masovou kulturou, elegancí v oblékání a zdravým způsobem života.

Začněme nejprve jednoduše popisem vazby mezi jednotlivými položkami, které jsou dále použity v souhrnných indexech ve sledovaných oblastech životního stylu a sociální třídou za celý soubor domácností partnerů, tedy jak hlav tak ostatních dohromady. Tabulka A.9 v příloze celkově ukazuje, že třídy se v jednotlivých preferencích a aktivitách liší v oblasti vysoké kultury, elegance v oblékání. V zásadě jsme u těchto položek svědky podobného vzorce preferencí, s pohybem vzhůru po stratifikačním žebříčku roste počet pozitivních odpovědí v souladu s hypotézou o homologii. U aktivit a preferencí spojených s masovou/nízkou kulturou je směr vazby obrácený, nicméně mezitřídní rozdíly jsou minimální, statisticky významné jsou pouze v trávení volného času doma. Pasivitou se vyznačují spíše nižší třídy D a E, podobně je tomu u hodnocení pořadů TV NOVA: jejich obliba je také vyšší u tříd D a E. U zdravého způsobu života diskriminuje mezi třídami pouze upřednostňování nákupu bioproduktů, péče o zdraví, snaha jíst co nejvíce zeleniny a ovoce.

Na míru třídní homologie dále ukazují pořadové korelační koeficienty v tabulce 5.1, kde je rovněž uvedena asociace se vzděláním. Nejsilněji je sociální třída svázána s okázalou spotřebou a vysokou kulturou, nejslaběji třída strukturuje životní styl v oblasti zdravého způsobu života a masové/nízké kultury. Důležité je, že u poslední zmíněné oblasti je vztah negativní, s pohybem po třídním žebříčku vzhůru (od třídy E k třídě A), resp. čím je dosažené vzdělání vyšší, tím více obliba masové kultury klesá.

TABULKA 5.1. KORELACE INDEXŮ ŽIVOTNÍHO STYLU, VZDĚLÁNÍ A SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE

	Vzdělání		Sociální třída	
	RC	Sig.	RC	Sig.
Vysoká kultura	,223	(0,000)	-,199	(0,000)
Masová/nízká kultura	-,134	(0,000)	,120	(0,000)
Elegance v oblékání	,141	(0,000)	-,125	(0,000)
Zdravý způsob života	,144	(0,000)	-,122	(0,000)
Okázalá spotřeba	,268	(0,000)	-,275	(0,000)
Materiální nezbytnost	-,207	(0,000)	,193	(0,000)

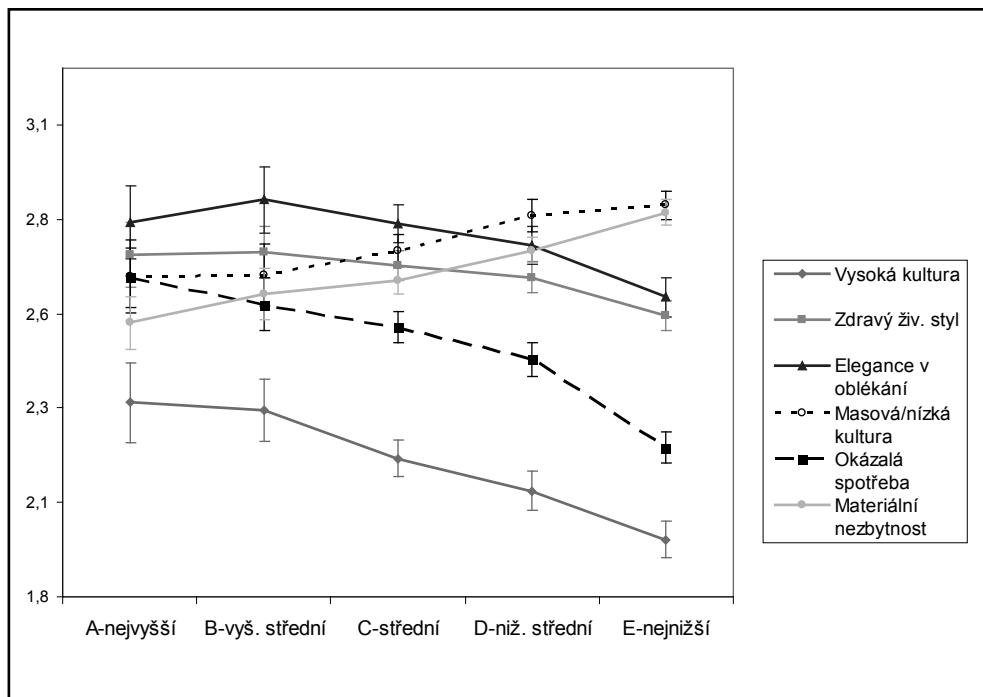
Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Spearmanovy korelační koeficienty, statistická významnost v závorkách.

Sociální třída ABCDE je hierarchicky uspořádána v opačném pořadí než vzdělání.

Průměrné hodnoty sumačních indexů v obrázku 5.1 ukazují v jednoduchosti, bez kontroly dalších vlivů, na vztah mezi sociální třídou a jednotlivými sférami životního stylu. Graf obsahuje také dvě oblasti podrobněji analyzované v následující kapitole, kterými jsou okázalá spotřeba a vkus materiální nezbytnosti. Ve všech šesti sférách lze nalézt hranici vyjádřenou průměrnou hodnotou indexu mezi třídami A, B, C na jedné straně a třídami D, E na straně druhé.

OBRÁZEK 5.1. INDEXY ŽIVOTNÍHO STYLU PODLE SOCIÁLNÍCH TŘÍD ABCDE (PRŮMĚRY A 95% INTERVALY SPOLEHLIVOSTI)

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Rozdíl průměrů mezi třídami signifikantní na $p < .05$ (Bonferroni Post hoc test) krom vysoké kultury (A-B-C), elegance v odívání (A-B-C-D), masové kultury (A-B-C a D-E), zdravého způsobu života (A-B-C-D), okázalé spotřeby (A-B-C a D-E), vkusu materiální nezbytnosti (A/B/C).

Z obrázku je patrné, že třídy A, B a C se ve vkusu a aktivitách značně podobají, mezi těmito třídami domácností s předností pocházejícím převážně z bílých límečků a nižšími třídami D a E tak lze vysledovat pomyslnou mezitřídní symbolickou hranici. Tato hranice v zásadě sleduje rozdíl mezi ne-manuální a manuální prací. Otázka do jaké míry jsou rozdíly v životním stylu přímo ovlivněny příslušenstvím k sociální třídě, případně zda sociální třída ovlivňuje životní styly zprostředkovaně, bude předmětem následujících regresních analýz, ve kterých budeme, z důvodu detailního posouzení vlivu sociální třídy, sledovat skupinu předností domácností a ostatních odděleně.

5.1. Vysoká kultura

Výsledky regresní analýzy odděleně pro respondenty, kteří jsou sami hlavami domácnosti, a těmi, kdo nejsou, přináší tabulka 5.2. V modelu 1 sledujeme vliv pouze sociální třídy, kdy regresní koeficienty porovnávají příslušnost k třídám A, B, C, D v protikladu k nejnižší třídě E, která se skládá především z domácností nevyučených dělníků a z osob mimo pracovní trh. Patrná je hierarchická vazba mezi sociálními třídami a vysokou kulturou, která vysvětluje 3,9% variance indexu u hlav domácnosti a 3,5% u ostatních. Příklon k vysoké kultuře je patrný u tříd A, B, C, ať už jde o hlavy domácnosti (jejich vlastní pozice), nebo ne. Jak poukazuje statisticky nevýznamný rozdíl průměru indexu (viz obrázek 5.1), rozdíl v orientaci na vysokou kulturu mezi těmito třídami je minimální.

Druhý model přidává k sociální třídě odvozené z postavení rodiny jako celku vliv individuálních socioekonomických charakteristik samotného respondenta. U předností domácností efekt třídy, v tomto případě jejich vlastní socioprofesionální pozice, po zavedení vzdělání mizí, zůstává pouze u třídy C, kde jeho hodnota sice poklesla, ale statisticky významně¹ se nezměnila.² Spolu s ní se vysvětlujícím faktorem vysokokulturní orientace stává ukončené středoškolské vzdělání a příjem.

Situace je poněkud odlišná v případě těch, kdo přednosti domácnosti nejsou. Vliv třídy domácnosti sice klesá, statisticky významně se od třídy E liší po zavedení individuálních statusových znaků již pouze třídy A, B. Pokles jejich vlivu však není v porovnání s hodnotou v modelu 1 statisticky významný. Opět dominuje zejména středoškolské vzdělání spolu s vysokoškolským vzděláním a příjmem.

Třetí model, který kromě vlivu sociální třídy a individuálního statusu zahrnuje i horizontální sociodemografické znaky, vysvětluje třikrát více variance hodnoty indexu (14,1% pro hlavy a 11,2% pro ostatní) oproti základnímu modelu 1 vysvětlujícímu zájem o vysokou kulturu pouze třídou. Je tedy patrné, že rozdíly ve volnočasových aktivitách spojených s vysokou kulturou nelze objasnit ani pouze pomocí samotné sociální třídy odvozené z postavení domácnosti – být u „nehlav“ domácností přetrvává i v tomto modelu nepatrná odlišnost třídy vysokých profesionálů B od třídy nekvalifikovaných dělníků E –, ani pomocí individuálního statusu, rozdíl této hodnoty je ovšem oproti modelu 1 statisticky významný. Efekt třídy na náklonnost k vysoké kultuře tak ve třetím modelu mizí, uplatňuje se pouze vzdělání a znaky horizontálního postavení.

Aktivity a vkus spojený s vysokou kulturou podporuje středoškolské vzdělání a zejména vysokoškolský diplom (pro hlavy domácnosti vliv VŠ neplatí). Častějšími návštěvníky kulturních akcí a obdivovateli vysokého umění jsou také ženy a v případě hlav domácností také lidé bydlící v hlavním městě Praze. Afinita k vysoké kultuře není podmíněna žádnou z uvažovaných charakteristik životního cyklu (důchod, dítě, rodinný stav).

1/ Velikost standardizovaných koeficientů Beta byla pro jednotlivé třídy mezi modely 1, 2, 3 testována (test Fisher Z-transform). Koeficienty jejichž hodnota se nezměnila jsou v tabulkách 5.2 až 6.2 označeny pomocí (*).

2/ Tento výsledek není překvapivý, uvědomíme-li si, že třídní postavení ABCDE uplatňuje korekci podle vzdělání přednosti domácnosti. S převažujícím vlivem vzdělání nad efektem třídy se setkáme prakticky ve všech regresních modelech sledovaných oblastí životního stylu u hlav domácnosti. Právě tento fakt mne vedl k oddělení analýzy subpopulace předností domácnosti a těch, kteří jimi nejsou. Pochopitelně, že vzdělání respondenta je korelováno s třídním postavením rodiny. U předností domácnosti, kde se jedná o jejich vlastní socioprofesionální pozici, dosahuje koeficient pořadové korelace hodnoty 0,68, u těch, kdo přednosti nejsou, 0,45 (signifikantní na hladině významnosti 0,001). Zařazení obou proměnných do jednoho modelu je ovšem přijatelné, neboť index kolinearity VIF u všech nezávislých proměnných dosahuje menší než doporučené hodnoty 5 (nejvyšší hodnota ve všech modelech je 4,1 u středoškolského vzdělání).

Při kontrole vlivu ostatních proměnných včetně bydliště v Praze dosahují preference a aktivity v oblasti vysoké kultury vyšší úrovně, žije-li jedinec ve velkém městě. Toto zjištění, které se může jevit na první pohled zcela triviální, není až tak bez významu, jelikož pouze čtyři z jedenácti položek indexu lze považovat za závislé na dostupnosti kulturních zařízení a odpovídající kulturní praktiky příznačné pro městské prostředí (záliba v divadle, návštěva filmů uznávaných režisérů a filmových premiér, návštěva kulturních událostí), zatímco ostatní aktivity vysoké kultury lze uskutečňovat doma, tedy bez ohledu na nabídku ve vnějším prostředí (čtení, výběr TV programů). Odpovídající kulturní zařízení – kina a divadla – jsou navíc rozmístěna téměř po celé zemi. Fakt, že lidé z menších měst a obcí (pod 100 tisíc obyvatel) preferují a participují na dominantní kultuře méně než lidé ve velkých městech poukazuje na platnost Bourdieuho teze o sociální distanci dané prostorem (vzdálenost kulturní centrum – periferie).³ Připomeňme, že v regresním modelu je ošetřen mj. vliv odlišné vzdělanostní struktury ve velkých městech.

Jak ukázala podrobnější analýza (není uvedena), existují odlišnosti mezi hlavami domácnosti a ostatními v domácnosti v závislosti na jejich pohlaví. Zatímco u mužů přednostů domácnosti se vliv třídy po zavedení vzdělání a příjmu neprojevuje vůbec, u žen přetrvává u tříd A a C dokonce i po zavedení vlivu horizontálních znaků. V případě „ne-přednostů“ domácnosti je podstatné, že i v modelu 2 a 3 efekt třídy zůstává statisticky významný (oproti třídě E se liší A a C u mužů a B u žen), byť je – podobně jako ve všech ostatních případech – v porovnání s ostatními vlivy věcně minimální. U přednostů do značné míry splývá třída, která je dána jejich vlastní socioprofesionální pozicí, s jejich vzděláním a příjmem. Uvedené výsledky pro „ne-hlavy“ domácnosti však ukazují, že určité rodinné třídní milieu, jak ho zachycuje klasifikace ABCDE, se při kulturní konzumaci a vkusu projevuje u žen i mužů, kteří své postavení odvozují od svého partnera (nebo rodiče), byť v porovnání s individuálním statutem daným vzděláním a příjmem pouze omezeně.

Otázkou je, zda větší vliv mají znaky spojené s vertikálním či horizontálním postavením ve společnosti při kontrole vlivu ostatních znaků, a tedy který z aditivních modelů lépe (úsporněji) popisuje data. K porovnání významnosti rozdílů mezi jednotlivými navzájem zahrnutými modely – posouzení samostatných „nezahrnutých“ modelů se věnuje kapitola 7.1 – jsem použil Bayesovské informační kritérium (BIC), u něž lze rozdíl větší než 10 považovat za silný důkaz odlišnosti modelů [Raftery 1995].⁴ Porovnání hodnot BIC všech tří modelů (viz dolní část tabulky 5.2) ukazuje na to, že strukturaci vysokokulturního kapitálu nelze vysvětlit pouze třídním postavením domácnosti. U hlav domácnosti nejefektivněji index vysoké kultury vysvětluje model 3 s přidáním horizontálními charakteristikami, v případě ostatních respondentů vystačíme s postavením ve stratifikačním žebříčku (model 2 s třídou a statutem).

Při srovnání kvality zahrnutých modelů, tj. modelů aditivních, kdy vždy vyšší model obsahuje proměnné modelu nižšího, netestujeme hypotézu třídní homologie přímo, pouze nám tyto modely ukazují, zda vliv třídy zůstává signifikantní i při kontrole vlivu ostatních znaků. Podstatné je, že síla vlivu jednotlivých tříd v druhém a třetím modelu buď zmizela zcela nebo významně poklesla. Porovnání modelu 1 a 2 nám ale odpovídá na druhou hypotézu o vlivu třídního prostředí rodiny. V případě

3/ Poněkud paradoxně Bourdieu, ač prostorový efekt nerovnosti teoreticky proponuje jako *sociálně uspořádaný geografický prostor*, ve kterém mají třídy odlišnou pravděpodobnost v přístupu k vzácným zdrojům, tento aspekt ve své empirické analýze opomenul. Uvedenou pravděpodobnost přístupu lze hypoteticky měřit jako časoprostorovou vzdálenost např. při využívání veřejných služeb [Bourdieu 1984: 124].

4/ Bayesovské informační kritérium BIC ukazuje míru kvality modelu, přitom upřednostňuje nejspornější řešení tj. zvýhodňuje jednodušší modely. Čím nižší hodnota, tím kvalitnější model.

hlav domácnosti uplatnění statusu (vzdělání a příjem) v porovnání s pouhou třídou další informaci nepřináší, což není překvapivé, uvážíme-li, že se jedná o třídní postavení dané bezprostředně jejich vlastní profesí. U ostatních, tj. „ne-hlav“ domácností se ovšem vliv individuálního statusového postavení uplatňuje (paralelně s příslušností k vyšší a vyšší střední třídě), neboť model 2 vysvětluje objem vysokokulturního kapitálu výrazně úsporněji než model 1 (BIC -1111,7). Připomeňme, že k celkovému posouzení hypotézy stratifikační homologie použijí dále v sedmé kapitole srovnání pomocí nezahnížděných modelů, které proti sobě staví odděleně samotný vliv třídy, statusu a horizontálních znaků reprezentujících hypotézu individualizace (destratifikace) životního stylu.

TABULKA 5.2. OLS REGRESE INDEXU VYSOKÁ KULTURA

Model	Hlavý domácnosti					Ostatní								
	B	Std. E.	Beta	t	Sig.	Lower	Upper	B	Std. E.	Beta	t	Sig.	Lower	Upper
1 (konstanta)	1,882	,033		56,862	,000	1,817	1,947	2,031	,033		60,870	,000	1,966	2,097
A - Vyšší třída ^a	,369	,082	,148	4,507	,000	,208	,529	,343	,076	,152	4,538	,000	,195	,491
B - Vyšší střední třída	,305	,078	,130	3,935	,000	,153	,457	,348	,068	,173	5,104	,000	,214	,482
C - Střední třída	,265	,049	,194	5,426	,000	,169	,361	,156	,048	,119	3,232	,001	,061	,251
D - Nižší Střední třída	,141	,051	,099	2,792	,005	,042	,241	,100	,048	,077	2,090	,037	,006	,194
2 (konstanta)	1,767	,065		27,236	,000	1,640	1,894	1,804	,058		30,872	,000	1,689	1,919
A - Vyšší třída ^a	,179	,105	,072	1,702	,089	-,027	,386	,158	,079	,070	1,999	,046	,003	,314
B - Vyšší střední třída	,132	,097	,056	1,362	,174	-,058	,323	,180	,071	,090	2,536	,011	,041	,320
C - Střední třída	,141	,062	,103	2,277	,023	,019	,262	,069	,049	,052	1,390	,165	-,028	,165
D - Nižší Střední třída	,067	,056	,047	1,191	,234	-,043	,177	,039	,048	,030	,810	,418	-,055	,133
Vzdělání - Vyučen ^b	,036	,060	,029	,599	,549	-,081	,153	,109	,057	,092	1,906	,057	-,003	,221
Vzdělání - Maturita	,163	,075	,119	2,176	,030	,016	,309	,225	,060	,190	3,759	,000	,107	,342
Vzdělání - Vysokoškolské	,161	,099	,083	1,626	,104	-,033	,356	,392	,090	,173	4,360	,000	,216	,569
Příjem (tis. Kč)	,009	,004	,074	2,167	,030	-,001	,016	,014	,004	,118	3,655	,000	,007	,022
3 (konstanta)	1,750	,173		10,145	,000	1,412	2,089	1,599	,163		9,815	,000	1,279	1,918
A - Vyšší třída ^a	,144	,102	,058	1,412	,158	-,056	,344	,126	,079	,056	1,599	,110	-,029	,281
B - Vyšší střední třída	,152	,094	,065	1,613	,107	-,033	,336	,160	,072	,079	2,224	,026	,019	,300
C - Střední třída	,082	,061	,060	1,337	,182	-,038	,202	,068	,051	,052	1,329	,184	-,032	,168
D - Nižší Střední třída	,039	,054	,027	,718	,473	-,068	,146	,023	,050	,018	,469	,639	-,074	,120
Vzdělání - Vyučen ^b	,055	,057	,044	,961	,337	-,057	,167	,118	,057	,099	2,075	,038	,006	,229
Vzdělání - Maturita	,179	,072	,131	2,502	,013	,039	,320	,238	,060	,201	3,999	,000	,121	,355
Vzdělání - Vysokoškolské	,158	,096	,081	1,643	,101	-,031	,346	,441	,089	,195	4,948	,000	,266	,616
Příjem (tis. Kč)	,006	,004	,056	1,611	,108	-,001	,014	,011	,004	,094	2,857	,004	,004	,019
Věk	,004	,002	,091	1,900	,058	,000	,009	,003	,002	,067	1,300	,194	-,001	,007
Muž ^c	-,230	,061	-,121	-3,795	,000	-,349	-,111	-,280	,084	-,101	-3,319	,001	-,446	-,115
Město (>100 tis.) ^d	,224	,063	,159	3,527	,000	,099	,348	,157	,083	,103	2,478	,013	,033	,282
Ženaty/vdané ^e	-,075	,084	-,036	-,889	,374	-,240	,090	,030	,083	,015	,365	,715	-,133	,194
Rozvedeny/á	-,157	,123	-,051	-1,277	,202	-,398	,084	-,010	,123	-,003	-,082	,935	-,252	,232
Praha ^f	,206	,076	,124	2,703	,007	,056	,355	,140	,084	,070	1,669	,095	-,025	,305
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	,008	,063	,004	,134	,894	-,116	,133	-,052	,056	-,032	-,934	,351	-,162	,058
Starobní důchod	-,050	,068	-,033	-,734	,463	,083	-,182	-,065	,069	-,044	-,934	,350	,071	-,090
Model 1	Adj. R ²	,039		Sig. F Chg.	,020	BIC	982,2	Adj. R ²	,035		Sig. F Chg.	,000	BIC	-1090,7
Model 2	Adj. R ²	,046		Sig. F Chg.	,000	BIC	-966,3	Adj. R ²	,077		Sig. F Chg.	,000	BIC	-1111,7
Model 3	Adj. R ²	,141		Sig. F Chg.	,000	BIC	-1024,2	Adj. R ²	,112		Sig. F Chg.	,000	BIC	-1103,6

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., Soubor vícečetných úplných domácností, respondenti ve věku 26-79, N_{navy domácnosti} = 1000, N_{ostatní} = 1000.
 Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku vyšší než 5 let v domácnosti
 standardizované koeficienty Beta kde p > 0,05 zvýrazněny; * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti p > 0,05 (Fisher Z-transform test).

5.2. Masová/nízká kultura

Zvolený koncept životního stylu (ve smyslu výběru proměnných) je pochopitelně omezen tím, že se zabývá především jedním pólem vkusu a účastí na kulturních aktivitách, které se váží k dominantnímu kulturnímu kódu. Ze stejného důvodu byl kritizován Bourdieův přístup, který byl empiricky založený především na recepci vysoké (legitimní) kultury zejména ve spojení s tzv. čistým uměním (beau art), přičemž opomíjel její protipól: kulturu masovou, populární až nízkou, kulturu spojenou s kýčem a „nevkusem“ [Lamont 1992; Bryson 1996]. Při výběru indikátorů životního stylu jsem byl omezen dostupností proměnných v souboru dat MML TGI. Ačkoliv tento výzkum mapuje preference a spotřebu respondenta a jeho domácnosti v neuvěřitelně širokém spektru, existuje i v tomto skoro nekonečném seznamu pouze několik málo položek,⁵ které se zabývají volnočasovými aktivitami a preferencemi, které bychom mohli označit za středně či dokonce kulturně „nízké“. I přes nesnáze se samotným určením, které z kulturních praktik v naší společnosti reprezentují kulturu masovou a zejména nízkou, a s nedostatkem indikátorů odpovídajícího životního způsobu v datech jsem se pokusil do analýz zahrnout položky, které bez jakéhokoliv nároku na hodnocení označuji jako *masová/nízká kultura*.⁶

Snažím se tak alespoň částečně postihnout sféru kultury většinové společnosti, oblast nespojenou se společensky legitimizujícím kulturním kódem. Jak poukazuje Bourdieu, populární vkus vyvěrá z mravního ovzduší, které vztahuje umělecká díla k běžným podmínkám života. Systematicky redukuje „otázky umění na otázky života“. Lidé z dělnické třídy tak podle něj očekávají od každého obrazu především funkčnost. Jejich hodnocení uměleckých výtvorů v sobě obsahují na prvním místě morální normy nebo odkazují k pocitům příjemnosti [Bourdieu (1979) 1984: 5].

Jak ukazují výzkumy, vedle kultury masové či dokonce nízké je pro nižší třídy či sociální vrstvy obecně příznačná také určitá kulturní pasivita a orientace na trávení času doma (např. [Warde et. al. 2000], u nás viz [Duffková, Tuček 2003]). Tato oblast je ze stratifikačního hlediska relativně málo probádaná, ačkoliv má ve vztahu k ověřování teze o třídní homologii neopominutelný význam. Analýzy třídní strukturace životního stylu nelze vést pouze v rovině diferenciací účasti na vysoké kultuře a tomu odpovídajícímu vkusu, protože bychom tak mohli ignorovat ty stránky životního stylu, kde se třídy mezi sebou neliší.

Za tímto účelem jsem analyzoval několik málo v datech dostupných položek spjatých s aspekty „lidovějšího“ životního stylu, který se krom orientace na masovou produkci kultury (např. sledování televizní zábavy) vyznačuje též určitou pasivitou. Výsledky faktorové analýzy poukazují na rozdíl od ostatních sledovaných sfér na výraznou heterogenost kulturních preferencí a „aktivit“ v této oblasti, které jsou výrazně rodově podmíněny (viz tabulku A.16 v příloze). Zatímco v případě aktivit vysoké kultury (jako například chůze do divadla) se sice ženy v průměru účastní kulturního života o něco více než muži (nadále se nicméně jedná o víceméně stejný genderově homogenní svět), tak v případě trávení volného času ve spojení s kulturně méně náročnějšími činnostmi se muži a ženy

5/ Analyzovaný soubor dat, který jsem měl k dispozici, obsahoval přes tři tisíce proměnných a zdaleka neobsahoval všechny znaky zjišťované ve výzkumu MML TGI. Ten sleduje nejen spotřební preference a hodnoty, ale také nákupy zboží a zejména velmi detailně sledovanost médií (viz monografii [Tuček, Friedlanderová, MEDIAN 2000]).

6/ Abych předešel možným nedorozuměním, zdůrazňuji, že můj přístup je nehodnotící. Uvedený pojem používám v duchu Gansovy typologie kulturní stratifikace (viz kapitulu 2.8 Sociologické rozlišení vysoké a nízké kultury). Zařazením označení „nízká“ chci čtenáři zjednodušit orientaci v textu, má sloužit jako nálepka pro odlišení od označení první sféry vysoké kultury.

výrazně liší. Pro muže je například z hlediska kulturně méně náročného způsobu trávení volného času typičtější chození do hospody, zatímco pro ženy sledování telenovel [Špaček, Šafr 2008a,b].

Faktorová analýza šesti položek odhalila určitou genderovou strukturovanost, proto jsem se rozhodl do indexu zahrnout pouze indikátory vázané na druhý extrahovaný faktor, který je syčený oblibou sledování televizních seriálů, což je aktivita typičtější spíše pro ženy než pro muže. Dále se na něj váže pozitivní hodnocení pořadů vysílaných na televizi Nova a výrok „každý správně zařízený byt má mít obývací stěnu a sedací soupravu“. Ten lze považovat za indikátor kulturního vkusu nižších středních tříd. Domnívám se, že v českém kontextu existuje již delší dobu určitá „falešná“ představa o tom, co je luxus příznačný pro vyšší vrstvy. Napodobováním symbolické vizitky vyššího životního stylu, spočívající podle názoru nižší střední třídy ve vytříbenosti vkusu skrze luxus, se pak příslušníci této třídy snaží vymezit a určit své postavení jako vyšší střední třída. Do indexu nebyla zahrnuta obliba trávení volného času v hospodě, přestože je výrazně svázaná se životním stylem nižších tříd, protože je příznačná pouze pro muže (syť první faktor). Na tomto místě je třeba upozornit, že vzniklý index masové/nízké kultury, který nakonec zahrnuje zejména aktivity příznačné pro ženy, trpí malou vnitřní konzistencí, na což poukazuje extrémně nízká hodnota koeficientu Cronbachova alfa 0,33. Znamená to, že uplatněné otázky zjišťující výraz středního proudu vkusu netvoří jednotnou robustní škálu.⁷ Z uvedených důvodů je třeba závěry týkající se této sféry životního stylu brát s rezervou. Jedním z možných vysvětlení je, že tento index – na rozdíl od vysokokulturního – zahrnuje životní styly příliš heterogenní, příznačné pro většinovou populaci (v principu od třídy C až po třídu E). Na tomto poli bude zapotřebí dalšího empirického studia, zejména sofistikovanější operacionalizace vkusu a kulturních praktik. Důvodem obtížnosti operacionální definice nízké kultury je skutečnost, že dnes obsah toho, co kulturní produkce nabízí, již neobsahuje příkrou distinkci mezi vysokou a nízkou kulturou, jak byla chápána dříve.

Strukturaci masové/nízké kultury lze v podstatě popsat jako obrácený obrázek podmíněnosti kultury vysoké (viz tabulku 5.3). Zhruba poloviční míra vysvětlenosti variance indexu oproti vysoké kultuře však poukazuje na menší zakotvenost v sociální struktuře, a tedy na skutečnost, že se jedná o kulturu širokých vrstev (připomeňme, že index tvoří mj. sledování TV seriálů a trávení volného času doma). Statistiky BIC v poslední části tabulky, naznačují že pokud uvažujeme zahrnížděné aditivní modely, postačuje k vysvětlení variance masové/nízké kultury pouze vertikální postavení (třída/status), v případě předností domácnosti dokonce nejnížší hodnota koeficientu BIC ukazuje na to, že bychom měli preferovat model, který obsahuje pouze třídu (porovnání samostatných nezahrnížděných modelů je uvedeno v kapitole 7).

U hlav domácností snižuje preferenci masové/nízké kultury příslušnost k třídě vyšších profesionálů B a k třídě nejvyšší A, kterou tvoří vrcholný management. Vliv třídy B přetrvává i v modelech 2 a 3, jeho změna je statisticky nevýznamná. U ostatních respondentů působí proti náklonnosti k masové/nízké kultuře příslušnost ke střední třídě C, jejíž vliv zůstává zachován i v druhém modelu. Třídy D a E v modelu 1 se v inklinaci k masové/nízké kultuře statisticky významně neliší.

U obou typů respondentů, jak hlav domácností, tak těch, kteří jimi nejsou, je v třetím modelu patrná podmíněnost kultury masové/nízké, kterou jsme operacionalizovali mj. jako určitou kulturní pasivitu, životním cyklem. Její obliba roste s věkem (platí pouze pro přednosti domácností), nižších hodnot naopak dosahuje u svobodných. Na rozdíl od kultury vysoké se zde neprojevuje vliv prosto-

7/ Z technického hlediska je to problém nedostatku dalších proměnných, které by přidáním do indexu mohly zvyšovat reliabilitu měření.

rový; kulturní (ne)aktivity tvořící index je možno provozovat kdekoliv bez závislosti na dostupnosti kulturní nabídky ve velkých městech.

Vraťme se ještě k modelu 2, který uvažuje vedle vlivu třídy domácnosti i individuální status. Zavedením vzdělání a příjmu u hlav domácností vliv třídy mizí (s výjimkou střední třídy C). Podobně jako u kultury vysoké jsme svědky většího vlivu vzdělání u „ne-hlav“ domácností, výrazně proti vkusu a aktivitám masové/nízké kultury působí vysokoškolské a zejména středoškolské vzdělání. Připomeňme, že podsoubor „ne-hlav“ domácností tvoří z valné většiny ženy, zatímco skupina přednostů domácností je složena převážně z mužů.

Kultura vysoká vs. masová/nízká – kulturní všežroutství?

Jedním z důvodů, který mne vedl k zařazení dimenze masové/nízké kultury, v analýzách životního stylu často opomíjené, byla skutečnost, že umožňuje nepřímo testovat platnost teze o kulturním všežroutství. Neboť má-li hypotéza o selektivnosti všežroutství platit, pak by vyšší třídy, v našem schématu reprezentované třídami domácnosti A a B, měly inklinovat jak k vysoké, tak k masové/nízké kultuře, zatímco třídy nižší, v našem schématu D a E, by měly mít tendenci pouze ke vkusu a kulturní participaci, přesněji řečeno spíše pasivitě, spojené s kulturou masovou (viz obrázek 2.1).

Jak ukazuje opačný průběh hodnot standardizovaných regresních koeficientů u těchto dvou sfér v modelu 1 (tabulka 5.2 a 5.3), lze v české společnosti vysledovat protichůdnou tendenci třídně podmíněného kulturního vkusu. Dobře to v jednoduchosti, bez kontroly vlivu ostatních sledovaných znaků, ilustruje obrácený průběh spojnice mezi průměrnou hodnotou obou indexů podle sociální třídy v obrázku 5.1. S pohybem po třídním žebříčku směrem dolů míra afinity ke kultuře vysoké klesá, zatímco obliba kultury masové/nízké naopak roste.⁸ Nezapomeňme ale, že po zavedení dalších vysvětlujících znaků (zejména vzdělání) se efekt třídy stává v podstatně zanedbatelným.

Učiňme na tomto místě předběžný závěr, podle kterého lze v české společnosti ve sledovaných oblastech a při použitém způsobu operacionalizace považovat tendenci k aktivitám vysoké a masové/nízké kultury alespoň zčásti za protichůdný jev (dodejme, že v případě kultury masové/nízké jde spíše o pasivitu). Příslušnost k vyšší či střední třídě (A, B, C) spolu se středoškolským a vysokoškolským vzděláním částečně snižuje míru příklonu ke kultuře masové/nízké a zvyšuje participaci na kultuře vysoké. O třídně či statusově vyhraněném kulturním všežroutství tak zatím v naší společnosti nemůžeme hovořit. Kulturním vkusem spojeným s vysokou – legitimní kulturou a s masovou, bulvární a „nízkou“ kulturou se budu ještě podrobněji zabírat v kapitole 8, ve které analyzuji oblibu širokého spektra témat v médiích pomocí indexů kulturního všežroutství.

8/ Porovnávat odlišné úrovně hodnot indexů mezi sebou nelze, protože indexy obsahují odlišný počet položek, škály byly pouze převedeny na stejný rozsah 1–4.

TABULKA 5.3. OLS REGRESE INDEXU MASOVÁ/NÍZKÁ KULTURA

Model	Hlavní domácnosti					Ostatní				
	B	Std. E.	Beta	Sig.	Upper	B	Std. E.	Beta	Sig.	Upper
1 (konstanta)	2,759	,027		,000	2,706	2,812	,029		,000	2,867
A - Vyšší třída ^a	-2,28	,066	-1,14	,001	-3,359	-0,98	,168	0,085	,012	-2,99
B - Vyšší střední třída	-2,49	,063	-1,32	,000	-3,73	-1,25	,156	0,089	,010	-2,74
C - Střední třída	-0,81	,040	-0,74	,042	-1,59	-0,03	,167	0,146	,000	-0,84
D - Nižší Střední třída	-0,45	,041	-0,40	,270	-1,26	,035	,042	-0,24	,527	-1,10
2 (konstanta)	2,897	,053	54,949	,000	2,793	3,000	,052	59,662	,000	2,995
A - Vyšší třída ^a	-1,20	,086	-0,60	,162	-2,88	,048	,070	-0,23	,510	-1,84
B - Vyšší střední třída	-1,74	,079	*-0,92	,028	-3,29	-0,19	,063	-0,19	,530	-1,57
C - Střední třída	-0,36	,050	-0,33	,724	-1,35	,062	,044	*-0,086	,026	-1,84
D - Nižší Střední třída	-0,20	,045	-0,17	,438	-1,09	,069	,043	,021	,549	-0,60
Vzdělání - Vyučen ^b	-0,47	,048	-0,48	,975	-1,42	,048	,051	-0,86	-1,759	-1,89
Vzdělání - Maturita	-0,20	,061	-0,18	,334	-1,40	,099	,063	-1,193	-3,759	-3,04
Vzdělání - Vysokoškolské	-0,85	,081	-0,54	,1054	-2,43	,073	,080	-1,117	-2,899	-3,88
Příjem (tis. Kč)	-0,10	,003	-1,108	,002	-0,16	-0,04	,003	-0,093	-2,819	-0,17
3 (konstanta)	2,579	,146	17,683	,000	2,293	2,865	,147	19,513	,000	2,583
A - Vyšší třída ^a	-1,50	,086	-0,75	,1744	-3,20	,019	,071	-0,12	-3,27	-1,63
B - Vyšší střední třída	-1,82	,079	*-0,96	,2296	-3,38	-0,26	,065	-0,08	-2,29	-1,42
C - Střední třída	-0,57	,052	-0,52	,1105	-1,59	,044	,046	-0,61	-1,520	-1,61
D - Nižší Střední třída	-0,25	,046	-0,22	,545	-1,15	,065	,045	,043	1,094	-0,39
Vzdělání - Vyučen ^b	-0,47	,048	-0,48	,983	-1,42	,047	,051	-0,67	-1,365	-1,71
Vzdělání - Maturita	-0,20	,061	-0,19	,338	-1,39	,098	,054	-1,173	-3,320	-3,01
Vzdělání - Vysokoškolské	-0,92	,081	-0,59	,1135	-2,56	,067	,081	-1,103	-2,535	-3,62
Příjem (tis. Kč)	-0,08	,003	-0,86	,2362	-0,18	-0,15	,004	-0,087	-2,558	-0,16
Věk	,005	,002	1,25	,2482	,013	,008	,001	,027	,508	,612
Muž ^c	-1,49	,051	-0,98	-2,918	,004	-2,50	,076	-0,35	-1,099	-2,72
Město (>100 tis.) ^d	-0,24	,054	-0,21	,447	,655	-1,29	,057	-0,05	-1,27	,899
Ženaty/vdaná ^e	,142	,071	0,84	,2001	,046	,003	,075	1,103	2,491	,013
Rozvedeny/á	,211	,104	0,85	2,034	,042	,415	,111	0,089	2,172	,030
Praha ^f	,072	,064	,054	1,126	,260	,199	,076	-0,01	-0,18	,985
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	-0,38	,053	-0,24	,704	,482	-1,43	,051	-0,10	-2,94	,769
Starobní důchod	-0,94	,057	-0,77	-1,642	,101	-2,06	,062	,033	,670	,503
Model 1	Adj. R ²	,020	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	-1396,2	Adj. R ²	,019	Sig. F ChĚ.	,000
Model 2	Adj. R ²	,028	Sig. F ChĚ.	,012	BIC	-1381,5	Adj. R ²	,046	Sig. F ChĚ.	,000
Model 3	Adj. R ²	,053	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	-1360,4	Adj. R ²	,051	Sig. F ChĚ.	,108

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., Soubor vícečetných úplných domácností, respondenti ve věku 26-79. N^{hlavní domácnosti} = 1000; N^{ostatní} = 1000.

Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku vyšší než 5 let v domácnosti standardizované koeficienty Beta kde p > 0,05 zvýrazněny; * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti p > 0,05 (Fisher Z-transform test).

5.3. Elegance v oblékání

Jak již naznačil profil jednoduché asociace mezi průměry jednotlivých indexů životního stylu podle sociální třídy v obrázku 5.1, nejmenší mezitřídní rozdíly lze vedle masové/nízké kultury a zdravého způsobu života nalézt v oblasti elegance v oblékání. Ta v mém konceptu životního stylu představuje z hlediska symbolického vymezování statusu (či třídní příslušnosti) důležitou dimenzi veřejně viditelného projevu životního stylu – sebe prezentaci, na jejíž význam poukázali T. Veblen a P. Bourdieu. Vedle sféry oblékání by bylo možno operacionalizovat vzhled a to, jak působíme na druhé kupříkladu prostřednictvím péče o tělo či obtížně měřitelnou kultivovaností při vystupování. Pro jednoduchost a relativně menší genderovou podmíněnost (např. oproti preferencím a aktivitám spojeným s péčí o tělo) jsem zvolil právě oblast odívání. Zároveň jsem dopředu vyloučil ty otázky, které jsou bezprostředně vázány na gender, jako např. výroky „v módě jsem většinou krok před ostatními“, či „sleduji módní trendy“. Kultivace těla se částečně objeví v další sféře, kterou je v následující kapitole analyzovaný zdravý způsob života (např. souhlas s výroky: pečuje o zdraví, dbá na životosprávu). Index elegance odívání v sobě zahrnuje výroky zdůrazňující vkusnost oblečení a význam toho, jak se člověk obléká (viz tabulku A.11 v příloze 5).

První model, v němž hledáme podmíněnost rozdílu v hodnotách indexu pouze za pomoci sociální třídy (viz tabulka 5.4), vysvětluje v porovnání s vysokou kulturou méně variance (2,4% u hlav domácnosti a 1,2% u ostatních). Index elegance v oblékání dosahuje vyšší úrovně v případech přednostů domácnosti – připomeňme, že se z většiny jedná o muže – především u vyšší třídy A (domácnosti ředitelů, velkopodnikatelů, vyšších státních úředníků a specializovaných odborníků) a střední třídy C, která se skládá zejména z domácností úředníků, techniků a živnostníků. Vliv třídy C se statisticky významně nezmění ani v druhém modelu. U „ne-hlav“ domácnosti (většinou jsou to ženy) přispívá v porovnání s nejnižší třídou E k preferenci elegance zejména příslušnost k vyšší střední třídě B, jejíž vliv rovněž přetrvává v nezměněné intenzitě i v druhém modelu.

V porovnání s prvním modelem zahrnujícím pouze sociální třídy nepřidává druhý model uvažující navíc individuální status žádnou podstatnou informaci (na preferenci modelu 1 jak u přednostů domácnosti, tak u ostatních poukazuje nejnižší hodnota statistiky BIC). Viděli jsme, že na eleganci má vliv příslušnost k střední, resp. vyšší střední třídě, nicméně tvrdit, že vysvětlit vkus v oblékání lze pouze pomocí třídní příslušnosti, rozhodně nelze, neboť (krom nízké vysvětlené variance modelu 1) v třetím modelu u „ne-hlav“ domácnosti dominuje vliv pohlaví. Preference elegance je typičtější pro ženy, u přednostů domácnosti se navíc projevuje vliv velkoměsta. Ostatní charakteristiky, ať už horizontálního, nebo vertikálního charakteru (s určitou velmi slabou výjimkou vysokoškolského vzdělání u „ne-hlav“ domácností) k důrazu na eleganci v oblékání nevedou.

TABULKA 5.4. OLS REGRESE INDEXU ELEGANCE V OBLÉKÁNÍ

Model	Hlavní domácnosti					Ostatní						
	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper
1 (konstanta)	2,417	,034	71,114	,000	2,350	2,484	2,794	,033		,000	2,729	2,858
A - Vyšší třída ^a	,260	,084	,102	,002	,095	,425	,101	,074	,046	,175	-,045	,247
B - Vyšší střední třída	,201	,080	,084	,012	,045	,357	,245	,067	,125	,000	,113	,376
C - Střední třída	,243	,050	,175	,000	,145	,342	,132	,047	,104	,005	,039	,225
D - Nižší Střední třída	,110	,052	,076	,035	,008	,212	,121	,047	,096	,010	,028	,214
2 (konstanta)	2,396	,067	35,886	,000	2,265	2,527	2,719	,059		,000	2,604	2,834
A - Vyšší třída ^a	,105	,108	,041	,333	-,108	,318	,022	,079	,010	,784	-,134	,178
B - Vyšší střední třída	,059	,100	,025	,593	-,137	,256	,170	,071	*,087	,017	,030	,310
C - Střední třída	,154	,064	,110	,016	,029	,278	,089	,049	,069	,1788	,074	,186
D - Nižší Střední třída	,065	,058	,045	,260	-,048	,178	,090	,048	,071	,1876	,061	,185
Vzdělání - Vyučen ^b	-,044	,061	-,035	,475	-,164	,077	,045	,057	,039	,784	-,433	,157
Vzdělání - Maturita	,080	,077	,057	,1040	,298	-,071	,140	,060	,121	,233	,020	,257
Vzdělání - Vysokoškolské	,115	,102	,058	,1125	,261	-,086	,175	,090	,080	,1943	,052	,352
Příjem (tis. Kč)	,005	,004	,041	,241	-,003	,013	,002	,004	,019	,563	-,005	,010
3 (konstanta)	2,732	,184	14,841	,000	2,371	3,094	2,901	,161		,000	2,585	3,217
A - Vyšší třída ^a	,034	,109	,013	,754	-,180	,248	-,046	,078	-,021	-,588	-,199	,107
B - Vyšší střední třída	,003	,100	,001	,976	-,194	,200	,089	,071	,045	,1251	-,211	,228
C - Střední třída	,070	,065	,050	,1069	,285	-,058	,041	,050	,032	,808	,419	,140
D - Nižší Střední třída	,024	,058	,017	,418	,676	-,090	,031	,049	,025	,640	,522	,128
Vzdělání - Vyučen ^b	-,052	,061	-,042	,863	-,172	,067	,012	,056	,010	,206	,837	-,099
Vzdělání - Maturita	,085	,076	,061	,1112	,267	-,065	,098	,059	,085	,1662	,097	-,018
Vzdělání - Vysokoškolské	,144	,102	,072	,1401	,161	-,057	,163	,088	,074	,1846	,065	-,010
Příjem (tis. Kč)	,000	,004	,001	,973	-,008	,009	,004	,004	,035	,1030	-,004	,012
Věk	-,004	,002	-,094	,862	,063	-,009	-,003	,002	-,075	-,1447	,148	-,008
Muž ^c	-,159	,065	-,082	,2468	,014	-,286	-,635	,083	-,235	-,7613	,000	-,799
Město (>100 tis.) ^d	,238	,068	,166	,3512	,000	,370	,096	,063	,065	,1538	,124	-,027
Ženaty/vdaná ^e	,023	,090	,011	,258	,796	-,153	,199	,027	,082	-,334	,738	-,189
Rozvedeny/á	,010	,131	,003	,073	,942	-,248	,048	,122	,016	,391	,696	-,191
Praha ^f	-,107	,081	-,063	,1313	,189	-,266	-,133	,083	-,068	-,1604	,109	-,296
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	-,109	,067	-,055	,1613	,107	-,241	-,080	,055	-,050	-,1444	,149	-,188
Starobní důchod	-,081	,072	-,053	,1120	,263	,061	-,092	,068	-,065	-,1353	,176	-,042
Model 1	Adj. R ²	,024	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	-,928,7	Adj. R ²	,012	Sig. F ChĚ.	,002	BIC	-,1122,8
Model 2	Adj. R ²	,027	Sig. F ChĚ.	,113	BIC	-,908,6	Adj. R ²	,018	Sig. F ChĚ.	,039	BIC	-,1105,3
Model 3	Adj. R ²	,059	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	-,894,5	Adj. R ²	,083	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	-,1126,4

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., Soubor vícečetných úplných domácností, respondenti ve věku 26-79, N_(obs.) = 1000; N_(neobs.) = 1000.

Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku vyšší než 5 let v domácnosti; standardizované koeficienty Beta kde p > 0,05 zvýrazněny; * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti p > 0,05 (Fisher Z-transform test).

5.4. Zdravý způsob života

Čtvrté sledované oblasti – zdravému způsobu života a jeho diferenciaci v závislosti na stratifikačním postavení – bylo doposud v českém kontextu v porovnání s jinými zeměmi věnováno poměrně málo pozornosti, zejména pak ve vztahu k zdravým stravovacím návykům.⁹ Mé pojetí sféry zdravého způsobu života zahrnuje dvě navzájem svázané dimenze. Jak poukazuje faktorová analýza indikátorů (viz tabulku A.12 v příloze 5), jde o preference spojené jednak s péčí o zdraví, jednak se zdravými stravovacími návyky (jejich vzájemná korelace je 0,38). Na tomto místě je třeba upozornit, že se jedná z hlediska zdraví o „vstupy“, tj. jak se chováme (například zda konzumujeme biopotravinu), nikoliv „výstupy“, tj. jak se liší zdravotní stav příslušníků různých tříd, což bývá nejčastějším tématem sociologické analýzy rozdílných „třídních důsledků“ v oblasti zdraví.

Tato oblast životního stylu je spolu s předešlou sférou elegance v odívání nejméně strukturována postavením jedince ve společnosti. Jak je zřejmé z profilu průměrných hodnot indexu mezi třídami (viz obrázek 5.1), v této oblasti nenacházíme žádné výrazné rozdíly, které by hierarchicky uspořádávaly jednotlivé třídy, pouze nejnižší třída E se s nejslabší inklinací k zdravému způsobu života liší od všech ostatních. Krom deklarativní podoby dotazování může být důvodem celkové nízké strukturovanosti odpovědí také fakt, že český trh s bioprodukty, ačkoliv se poslední dobou rychle rozšiřuje, je stále relativně malý a jen malá část spotřebitelů preferuje nákup zdravých biopotravin. V současné době pouze 3 % dospělé populace pravidelně nakupuje biopotravinu [Bio Obchod 2006].

Vliv samotné sociální třídy v regresním modelu 1 je zanedbatelný, vysvětlená variance indexu dosahuje pouze necelá dvě procenta u hlav domácnosti, u ostatních dokonce méně než jedno procento (viz tabulku 5.5). Nicméně i přes celkově bezvýznamný efekt trend stále odpovídá smyslu homologického argumentu – čím vyšší třída, tím zdravější způsob života.

V modelu druhé úrovně, který zahrnuje navíc individuální statusové postavení, vliv třídy z hlediska statistické významnosti zcela mizí, nahrazuje ho vzdělání, u přednostů domácností pouze středoškolské, u ostatních navíc vysokoškolské. Vztah však není přímočarý, stejně jako u elegance v oblékání má středoškolské vzdělání větší význam než vysokoškolský titul. Vliv vzdělání přetrvává i ve třetím modelu, při kontrole vlivu životního cyklu (rodinný stav, dítě v rodině ani penzionování zdravý způsob života neovlivňují), který ukazuje na to, že zdravý způsob života výrazně podmiňuje zejména pohlaví a u hlav domácnosti i bydliště v Praze. Jistě není překvapivé, že ženy jsou nejsilnějšími obhájci správné životosprávy a péče o zdraví. V případě přednostů domácností pak zastánci orientace na zdravý způsob života pocházejí častěji z Prahy. Překvapivé se v modelu neprojevuje vliv věku, neboť obecně platí, že za nositele moderních trendů směřujících k vitalitě a otevřenosti, za které můžeme zdravý životní styl označit a konzumaci biopotravin zejména, lze považovat mladou generaci [srov. TNS AISA 2005].¹⁰

Při zhodnocení explanativní síly vzájemně zahnížděných modelů sice díky nízké strukturovanosti poukazuje kritérium BIC na vhodnost prvního modelu, v němž se uplatňuje pouze třída, nicméně tento model nemůžeme ve světle nízké vysvětlené variance považovat za věcného hlediska za přijatelný. Zdá se tedy, že oblast zdravého životního stylu má u nás individualizovanou povahu a není tak svázána se specifickou třídní kulturou.

9/ Analýze odlišné inklinace k ne/zdravému způsobu života (stravovací návyky jako např. konzumace smažených hranolek a nezdravé aktivity trávení volného času jako chození do hospody či kouření vs. zdraví prospěšné návyky jako konzumace zeleniny nebo vitamínů) u sociálních tříd v britské společnosti se věnuje podrobně věnuje Tomlinson [2003].

10/ Tato skutečnost plně odpovídá zjištěním v průzkumu spotřebitelů biopotravin, který byl proveden Ministerstvem zemědělství v roce 2006. Vliv věku je nelineární. Lidé, kteří nejvíce konzumují bioprodukty, patří do věkové skupiny 25–44 let, jde především o ženy, osoby s vysokoškolským vzděláním, s vyššími příjmy a obyvatele Prahy, zatímco mladší a starší lidé patří mezi méně časté zákazníky obchodů s organickými potravinami [Bio Obchod 2006].

TABULKA 5.5. OLS REGRESE INDEXU ZDRAVÝ ZPŮSOB ŽIVOTA

Model	Hlavní domácnosti					Ostatní				
	B	Std. E.	Beta	Sig.	Upper Lower	B	Std. E.	Beta	Sig.	Upper Lower
1 (konstanta)	2,441	,028		,000	2,386 2,496	2,662	,026		,000	2,610 2,713
A - Vyšší třída ^a	,199	,069	,095	,004	,335 ,062	,105	,059	,060	,078	-,012 ,222
B - Vyšší střední třída	,173	,066	,088	,009	,044 ,302	,133	,054	,085	,013	,028 ,239
C - Střední třída	,161	,041	,140	,000	,079 ,242	,093	,038	,091	,014	,168 ,168
D - Nižší Střední třída	,093	,043	,078	,031	,008 ,177	,086	,038	,085	,023	,012 ,160
2 (konstanta)	2,388	,055		,000	2,279 2,496	2,553	,047		,000	2,462 2,645
A - Vyšší třída ^a	,128	,090	,061	,154	-,048 ,303	,015	,063	,009	,813	-,109 ,139
B - Vyšší střední třída	,094	,083	,048	,139	-,068 ,256	,054	,057	,035	,341	-,057 ,166
C - Střední třída	,087	,052	,076	,097	-,016 ,190	,050	,039	,049	,209	-,028 ,127
D - Nižší Střední třída	,042	,042	,035	,877	-,052 ,135	,056	,038	,056	,145	-,019 ,132
Vzdělání - Vyučen ^b	,040	,051	,039	,797	-,426 ,140	,075	,046	,081	,100	-,014 ,165
Vzdělání - Maturita	,138	,064	,121	,217	,030 ,14	,132	,048	,144	,006	,038 ,226
Vzdělání - Vysokoškolské	,061	,084	,038	,728	-,467 ,104	,226	,072	,129	,002	,085 ,367
Příjem (tis. Kč)	,002	,003	,025	,735	-,463 ,004	,005	,003	,049	,146	-,002 ,011
3 (konstanta)	2,309	,151		,000	2,012 2,606	2,413	,132		,000	2,673 2,673
A - Vyšší třída ^a	,115	,089	,055	,1285	-,061 ,290	,013	,064	,007	,201	-,113 ,138
B - Vyšší střední třída	,111	,082	,056	,1344	-,051 ,272	,047	,058	,030	,799	-,068 ,161
C - Střední třída	,069	,054	,061	,1291	-,036 ,175	,061	,041	,060	,146	-,021 ,142
D - Nižší Střední třída	,033	,048	,028	,694	-,488 ,127	,058	,040	,057	,143	-,021 ,137
Vzdělání - Vyučen ^b	,058	,050	,056	,1469	-,243 ,156	,084	,046	,091	,1830	-,006 ,175
Vzdělání - Maturita	,158	,063	,138	,2517	,012 ,035	,138	,048	,151	,004	,044 ,233
Vzdělání - Vysokoškolské	,065	,084	,040	,770	-,442 ,100	,230	,072	,139	,001	,102 ,386
Příjem (tis. Kč)	,003	,004	,032	,883	-,378 ,040	,005	,003	,055	,1587	-,001 ,011
Věk	,003	,002	,078	,1554	,121 ,001	,007	,001	,026	,486	-,003 ,004
Muž ^c	-,144	,053	-,091	-,2717	-,007 ,248	-,233	,069	-,108	-,3402	-,368 ,099
Město (>100 tis.) ^d	-,075	,056	-,064	-,1348	,178 ,184	-,038	,052	-,032	,745	-,457 ,139
Ženaty/vdaná ^e	,047	,074	,027	,640	-,097 ,192	,100	,068	,062	,1478	-,033 ,232
Rozvedeny/á	-,166	,108	-,064	-,1544	,123 ,377	,041	,100	,017	,411	-,155 ,237
Praha ^f	,271	,067	,196	,4063	,000 ,140	,044	,068	,029	,650	-,090 ,178
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	,004	,055	,002	,068	,946 ,113	-,015	,045	-,012	-,339	-,105 ,074
Starobní důchod	,019	,059	,015	,322	-,748 ,135	-,010	,056	-,009	-,180	,857 ,100
Model 1	Adj. R ²	,016	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	Adj. R ²	,006	Sig. F ChĚ.	,035	BIC
Model 2	Adj. R ²	,019	Sig. F ChĚ.	,147	BIC	Adj. R ²	,020	Sig. F ChĚ.	,002	BIC
Model 3	Adj. R ²	,062	Sig. F ChĚ.	,000	BIC	Adj. R ²	,029	Sig. F ChĚ.	,029	BIC

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., Soubor vícečetných úplných domácností, respondenti ve věku 26-79, N^{hlaví domácnosti} = 1000; N^{ostatní} = 1000.

Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku vyšší než 5 let v domácnosti standardizované koeficienty Beta kde p > 0,05 zvýrazněny; * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti p > 0,05 (Fisher Z-transform test).

6. OKÁZALÁ SPOTŘEBA A KULTURA MATERIÁLNÍ NEZBYTNOSTI

V předešlé kapitole jsme sledovali strukturaci životního stylu a kulturní spotřeby ve čtyřech oblastech vkusu a strukturaci aktivit spojených s vysokou a masovou/nízkou kulturou, elegancí v oblékání a zdravým způsobem života. V této kapitole se budeme věnovat vymezování symbolických hranic mezi třídami skrze materiální spotřebu. Jednak z toho důvodu že předešlé výsledky analýz dat MML TGI 2004 ukázaly, že třídě nejstrukturovanější je oblast luxusní materiální spotřeby [Šafr 2006a], jednak proto že výše analyzované čtyři indexy životního stylu (s výjimkou sféry masové/nízké kultury) se pohybují především na jednom pólu (legitimní) kultury. Je to způsobeno omezeností sekundární analýzy dat z výzkumu MML TGI. Z proměnných, které jsem měl k dispozici, pokrývá právě oblast materiální spotřeby (v této kapitole ji bude reprezentovat pět subdimenzí – ne/značkové zboží, spotřeba obecně, odívání, jídlo, trávení dovolené a svépomoc v domácnosti) celé kontinuum vysoké-nízké kultury, tedy i oblast, kterou P. Bourdieu nazývá kulturou materiální nezbytnosti (taste of necessity).¹

V této kapitole ukážu, jak se okázalost spotřeby ale také její protipól – tvořený kulturou materiální nezbytnosti – váže na třídní postavení. Nejprve ale rozvinu teoretické argumenty o významu okázalé spotřeby jako specifické formy kulturního kapitálu, jde o součást uvedeného kompetenčního typu (kulturní zdroje), který se v české společnosti významně podílí na vytýčování mezitřídní symbolické hranice.

6.1. Význam okázalé spotřeby a soutěživý instinkt

T. Veblen analyzoval formy okázalé spotřeby zejména mezi novou, jak jí nazval, „třídou zahálky“ na konci 19. stol., nicméně jeho postřehy o funkci ostentativní spotřeby mají univerzální platnost jak v odlišných kulturách, tak i v různých patrech jedné společnosti. Formuloval obecný zákon „pracovního instinktu“, který říká, že „všude tam, kde okolnosti nebo společenské tradice vedou ke zvyku porovnávat výkony a schopnosti lidí, pracovní instinkt vyústí v soutěživé, závistivé prestižní srovnávání“ [Veblen (1899) 1999: 19–20]. Tento soutěživý instinkt nás nutí neustále se poměřovat s ostatními, což se vedle např. „společenské nutnosti sekat trávnik na své předzahrádce“ projevuje v našem spotřebitelském chování. Svůj sociální status totiž od pradávna poměrujeme nahromaděným majetkem. Pro Veblena bylo důležité, jak majetku člověk nabyl. Pokud to bylo pasivním způsobem, tedy bez prolitého potu, pak si to zasloužilo obdiv a probudilo soutěživost ostatních. Průlomový význam Veblenovy teze spočívá v tom, že rozvíjí evoluční rámec, ve kterém jsou spotřebitelské preference determinovány sociálně v závislosti na jedincově postavení ve společenské hierarchii.² Jeho výklad je tak kritikou neoklasické teorie spotřeby, která tvrdí, že jedinec staticky maximalizuje užitek na základě exogenních preferencí [Trigg 2001].

Bez ohledu na stratifikaci nám skutečnost, že jedna komodita (značka) vyžaduje nákup další nějak s ní spojené (k hodinkám Rolex si prostě musíte koupit auto BMW), vysvětluje model kulturní spotřeby G. McCrackena [1988] nazvaný „Diderotův soulad“ (Diderot unities). Tento efekt je „nadvlá-

1/ Pohybujeme se spíše v rovině deklarovaného spotřebního chování než rigidně měřené spotřeby (např. pomocí výdajů).

2/ Thorstein Veblen vysvětluje funkci okázalé spotřeby tak, že relativně velká část příjmu utracená za „hodnotné zboží“ představuje prostředek reputace zahálčivého gentlemana“ [Veblen 1915: 75].

dou konzistence“ nad naším spotřebitelským chováním, která má jednak konvenční konzervativní mód, který nás brání před vpádem neočekávaných destabilizujících objektů do našeho života, ale i mód radikální, inovativní, který nás naopak pohlcuje při neplánovaných impulzivních nákupech. Prostě nové si vyžaduje další nové. Funguje tak ve dvou směrech. Jednak může nutit spotřebitele zůstávat uvnitř jeho stávajících spotřebních vzorců daných např. jeho sociální třídou, má ale také sílu tato schémata totálně změnit k nepoznání. Jistě netřeba zdůrazňovat, že nejlépe fungování tohoto modelu znají a rozvíjejí experti marketingového výzkumu a reklamního průmyslu. Pro nás je, pokud chceme pochopit sociální podmíněnost spotřeby ve vztahu k třídám, významná zejména jeho udržovací funkce.

Specifickou oblast kulturní spotřeby a životního stylu představuje móda, na jejíž význam statusově vymezujícího symbolu poukázal G. Simmel. „Móda je produktem třídního rozdělení a chová se tedy stejně jako řada dalších výtvorů a především tak, jako se chová čest, jejíž dvojitou funkcí je uzavírat určitý společenský okruh v sobě samém a zároveň jej odlišit od okruhů ostatních.“ [Simmel (1911) 1997: 103] Jeho teorie změny módy jako nápodoby shora (trickle-down) vysvětluje módní změny jako proces imitace elit. Inovace se šíří od nejvyšších tříd směrem dolů. V momentě, kdy se móda dostane k nejnižší třídě, nejvyšší třída má již vyvinutý nový styl, který je opět originální a utvrzuje její vysoké postavení. Dnes v postmoderní společnosti sice módě zůstává symbolická sociálně diferenciativní funkce, ta ovšem používá „rafinovanější a skrytější prostředky pro odlišení – materiál, provedení, značku a odstíny vkusu“ [Vlachová 1995].

Na Veblenův teoretický model ostentativní spotřeby navázal, byť ne explicitně, P. Bourdieu [(1979) 1984]. Rozpracoval model analýzy, v němž spotřeba a vkus hraje ústřední roli při utváření a udržování sociálních nerovností. Detailně popisuje zejména spotřební vzorce frakcí nové střední třídy (profese s důrazem na prezentaci – reklama, poradenství v péči o tělo i duši či kulturní produkce). Právě jejich kulturní a spotřební orientace postupně neutralizují tradiční kulturní kódy. Jak bylo podrobněji osvětleno v druhé kapitole, každý aktér v daném sociálním prostředí sdílí soustavu základních schémat, jak vnímat okolní svět (habitus). Ta jsou postavena na univerzálních opozicích: „antagonistických přídavných jménech běžně používaných ke klasifikování osob nebo objektů“ [ibid.: 468]. Podstatná je jejich vzájemná relace. Jeden pól by neexistoval bez druhého, bez vysokého by nebylo nízké a naopak. Podle Bourdieua stojí proti sobě „vyšší“ (vznešené, čisté, vyříbené) a „nízké“ (nevkusné, nízké, skromné) a také „levné“ a „luxusní“. Pomocí klasifikačního systému opozit určujeme jakož i rozumíme pozici příslušníků jiných skupin v sociálním prostoru, v tomto případě na základě jejich materiální spotřeby. Sociální distance od druhých vyjádřené vkusem v oblasti konzumu nám napomáhají při utváření vlastní třídní identity. Luxusní zboží, které někdo vlastní, ukazuje na jeho vkus, i tehdy když ho přímo nevlastní, z jeho symbolické hodnoty mohou ostatní dovozovat statusové atributy určité skupiny, ke které patří či chce patřit. Vlastnictví luxusního zboží, které v sobě kombinuje materiální a symbolické, odkazuje k raritě a legitimitě (Bourdieu uvádí jako klasický příklad koňak). Samo o sobě vlastnictví exkluzivních komodit ovšem nestačí. Aby svému majiteli propůjčovaly symbolický kapitál, je třeba vědět a umět, jak určitý statek spotřebovat. Ovládat zvyky, rituály a styl s danou komoditou spojené (typickým příkladem budiž konzumace značkového vína).

Protipól luxusu podle Bourdieua vyjadřuje vkus „volby z nutnosti“ – přesněji bychom měli hovořit o uspokojování základních životních potřeb – pochopitelně vyjádřený nejen v materiální spotřebě. Pod „kulturou materiální nezbytnosti“ příznačnou zejména pro dělnickou třídu si můžeme přestavit

pragmatismus, důraz na funkčnost a odmítání formy pro formu tedy i okázalého zbytečného luxusu („to není pro nás“). Kupříkladu ženy z dělnické třídy podle něj považují péči o zdraví, tělo a krásu za mrhání času, zatímco pro ženy z buržoazních rodin přikládají kultivaci těla vysokou hodnotu. Při nákupu se příslušníci nižších tříd řídí hesly jako „dobrá cena“ či „levné a na dlouho“. Například oblečení musí být praktické, funkční, musí vydržet, přičemž není důležité, zda je stylové či módní [Bourdieu (1979) 1984: 374–380].

Jedno ze slabých míst Bourdieuho modelu lze spatřovat v tom, že nevysvětluje, jak lidé reagují během období rychlé sociální změny [Crane 2000], což je v našich podmínkách post/transformace dosti podstatný explanační nedostatek. Novější teoretický model individualizace spotřeby (podrobněji viz kapitulu 2) zdůrazňuje, že nákupní preference přestávají být v pozdně moderní společnosti determinovány čistě strukturně. Lidé mění spotřební chování bez ohledu na svůj původ a do značné míry i bez ohledu na dostupné finanční prostředky, protože musí interpretovat a uplatňovat svoje preference v rozdílných a neustále se měnících situacích. Navíc konzumní vkus je ve společnosti pozdní modernity značně vrtkavý. Je ustavičně reinterpretován, vyjednáván a kombinován. Spotřební preference jsou tak více než třídní příslušností utvářeny značkami či populárními módními styly. Otázkou je, do jaké míry a zda vliv třídní/ statusového postavení na spotřebu skutečně v porovnání s jinými charakteristikami (např. gender nebo životní cyklus) skutečně mizí. I kdybychom však nepřijali Bourdieuvu a potažmo Veblenovu tezi ve své silné – třídně konstitutivní formě, ve které spotřeba sama o sobě utváří symbolický sociální prostor nerovností, tak materiální spotřeba bude nepochybně i nadále v nemalé míře „sociálně strukturována, protože ti lidé, kteří sdílejí podobné sociální podmínky, si osvojují podobný vkus a preference, který organizuje jejich spotřební jednání“ [Holt 1997: 343].

Otázkou zůstává, co s vkusem luxusu a neokázalosti udělalo období čtyřiceti let socialismu. Pokud bychom totiž Bourdieuho východiska vzali doslova, pak byla situace v uplynulém období na první pohled (to zdůrazňuji) vlastně jakoby obrácená: dominantním vkusem byl, pro jednoduchost názornosti příkladu řekněme přinejmenším v padesátých letech, vkus spojený s kulturou materiální nezbytnosti proklamovaný oficiální doktrínou ovšem také (alespoň navenek) frakcí tehdejší dominantní třídy. Starší generace byly do tohoto převráceného hodnotového systému socializovány. Po pádu železné opony se náhle lidé ocitli v postkomunistickém světě, ve kterém najednou začali žít podle nových pravidel a společenských norem, které dříve neznali.

6.2. Dávají Češi rádi na odiv své bohatství?

Marketingové výzkumy životního stylu ukazují, že zlepšující se ekonomická situace v novém desetiletí se postupně promítá do postojů k penězům, nakupování a spotřebě. U značné části populace se snižuje citlivost na vyšší ceny, díky tomu nadále narůstá důležitost značek a kvalita produktů. Jednu z oblastí, kde je tento trend nejpatrnější a nejrozšířenější, představuje způsob oblékání. Hlavní růst zájmu o značkové a exkluzivní oblečení však již proběhl na přelomu devadesátých let [TNS AISA 2005].

Narůstající ekonomické rozdíly se postupně projevují i v proměně životních stylů. Význam statusových symbolů dále roste, např. právě styl oblékání se stále více stává odrazem sociálního a ekonomického postavení jednotlivců a jejich rodin. Lidé kladou daleko více důraz na značkové, kvalitní a exkluzivní oblečení, neboť ho považují za jeden ze způsobů vyjádření úspěchu ve společnosti.

Na druhé straně zůstane i velká skupina těch, kteří zájem o značkové zboží příliš projevovat nedou, protože jim to jejich ekonomická situace nedovolí.

S postupnou generační proměnou a celkovým růstem životní úrovně se jistá neochota vystavovat své bohatství na odiv bude nepochybně dále otupovat. Na druhou stranu odjakživa v české společnosti zakořeněný sklon k rovnostářství bude i dále při sebeprezentaci podporovat určité rysy nenápadnosti a neochotu vybočovat z řady. A tak zatímco Veblen hovoří o okázalé spotřebě spojené s přepychem charakteristické pro nejvyšší třídu či ty, kdo se do ní chtějí dostat, Bourdieu pak o kultuře materiální nezbytnosti typické výhradně pro dělnickou třídu, tak v našich specifických postsocialistických podmínkách můžeme s určitou nadsázkou hovořit o přítomnosti jakési „kultury falešné skromnosti“, příznačné zejména pro starší generace socializované v dřívějších dobách socialismu. Ta má kořeny na jedné straně ve zmíněném tradičním českém rovnostářství i snaze nevybočovat z řady na straně druhé v přáním ušetřit za každou cenu. Po pádu železné opony se však rychle přeměnila ve zcela neokázalý konzum odehrávající se každodenně v supermarketech. K postmaterialistickým hodnotovým orientacím zkrátka máme zatím daleko [srovnej Rabušic 2000; Řeháková 2001]. Na druhou stranu ještě dodejme, že dlouhá desetiletí socialismu s vynucenou rovností a rozšířenou strategií navenek se příliš neodlišovat vyvolala u některých lidí potřebu nově nabyté ekonomické úspěchy vystavit na odiv.

Okázalá spotřeba nejenže je přítomna v reálném chování, ale stále více lidí z vyšších socioekonomických tříd se k ní hlásí jako k statusovému potvrzení a vymezení svého postavení. Výrazným způsobem se na znalosti značek produktů ale i kulturních distinkcích podílí média – a to nejen reklamou. Bohatí u nás dávají své postavení na odiv luxusem a zjevně se za to přestávají stydět, česká kultura závisti je tak alespoň někde (nahore) přebita. Ale co střední třídy? Z hlediska teorie vymezení statusu totiž není až zas tak podstatné to, zda luxusní zboží spotřebovávají bohatí (jde o pouhou funkci majetku), ale to zda a jak jej spotřebovávají ti, kdo na něj bezprostředně nemají. Tedy zda účelově demonstrují schopnost spotřebovávat luxusní statky, aby zvýšili mínění o svém statusovém postavení.³ Proto v analýze nezkoumám, kteří lidé si v ČR kupují Rolls-Royce, ale zda různé sociální třídy dávají při obvyklých nákupech ve stejné míře přednost značkovému, kvalitnímu zboží.

V následující analýze budu v obecné rovině sledovat podobnou výzkumnou otázku jako v předešlé části, tedy který z procesů uvedených v teoretickém úvodu (postupné posilování třídní homologie vs. postmoderní individualizace) lépe vysvětluje spotřební chování a preference (tedy materiální spotřebu) sociálních tříd u nás? Je v české společnosti ostentativní spotřeba funkcí třídní příslušnosti, tedy třídního habitu?

6.3. Indikátory okázalé spotřeby a kultury materiální nezbytnosti

Jak jsem uvedl ve vstupní teoretické kapitole 2, Bourdieuho empirický přístup ke studiu kulturního kapitálu zdůrazňuje zejména význam vysoké kultury, velmi často odvozené z oblasti vysokého umění. Indikátory, které Bourdieu používal v analýzách, zohledňují především dominantní intelektuální

3/ Sociologicky zajímavá je pochopitelně otázka, zda kupujeme takové statky, které jsou typické pro referenční skupinu (sociální třídu), do níž chceme patřit, i tehdy, kdy na jejich nákup nemáme. Kdyby spotřeba byla pouhou funkcí objemu ekonomického kapitálu, měřili bychom skrze ni v podstatě pouze korelát příjmu.

kulturu metropolitního centra. Jako konstitutivní složku kulturního kapitálu zkoumal zejména kulturní spotřebu (čtení knih, návštěvy divadla, galerie apod.), vlastnictví luxusních statků (domu, luxusního automobilu, lodě či prázdninového letoviska), které bychom mohli považovat za ukazatele okázalosti a luxusu, používá pouze jako indikátor objemu ekonomického kapitálu frakcí dominantní třídy [viz Bourdieu (1979) 1984: kap. 1].⁴

Vedle otázek týkajících se ostentativní spotřeby analyzuji i její protipól, popsali jsme ho slovy Bourdieuho jako kulturu materiální nezbytnosti či vkus z nutnosti, který je typický naopak pro dělnickou třídu. Tato kultura je manifestována v tzv. populární (lidové) kultuře. Proto dále používám označení „ne/okázalost spotřeby“. Sleduji tak mj. dichotomii „značkové zboží“ vs. „levné zboží“ [Tuček, Friedlanderová, MEDIAN 2000: 116].

Pro analýzu jsem vybral ze souboru dat z výzkumu MML TGI 2004 patnáct proměnných, které měří ne/okázalost spotřeby či názory na ní v pěti dimenzích: ne/značkové (luxusní) zboží a spotřeba obecně, oblečení a odívání, jídlo, místo trávení dovolené a svépomoc při domácích opravách. Šest znaků je spjato s vysokým statusem (značkovost, luxus) a sedm s kulturou nezbytnosti (skromnost, obyčejnost). Spotřební chování je vedle věku silně ovlivněno rodem. Muži jsou oproti ženám spíše zastánci značkovosti zboží, pro ženy je naopak typická radost z nakupování a vyhledávání levných nákupů [Tuček, Friedlanderová, MEDIAN 2000: kap. 4]. Dopředu jsem proto vyloučil ty otázky, které jsou bezprostředně vázány na gender, jako např. „kupuji oděvy podle poslední módy“. Nicméně jak uvidíme, vliv pohlaví zůstává i tak přítomný, zejména dimenze nákupu oblečení je významně genderově podmíněna.

Explorativní faktorová analýza položek spjatých s okázalostí spotřeby ukazuje na to, že tvoří jednu dimenzi (viz tabulku A.13 v příloze). V případě indexu kultury materiální nezbytnosti byly vyděleny faktory dva, u prvního je patrný obsah vázaný na nákup oblečení, u druhého na obecnou preferenci „ne-značkovosti“ a levné nákupy (viz tabulku A.14 v příloze). Vzhledem k tomu, že dvě položky⁵ mají silnou zátěž na obou faktorech, i tomu, že věcně mají z hlediska sledovaného vkusu materiální nezbytnosti oba faktory totožný význam, rozhodl jsem se použít i v této oblasti pouze jeden součtový index, který se však v důsledku toho vyznačuje relativně nízkou položkovou reliabilitou. Cronbachovo alfa indexu materiální nezbytnosti dosahuje hodnoty 0,59, u indexu okázalé spotřeby hodnoty 0,75.

Striktně vzato se, podobně jako v předchozích sledovaných oblastech životního stylu, nejedná o behaviorální indikátory, to bychom museli zjišťovat reálné nákupy konkrétních značek, ale spíše o spotřebitelské preference vyjádřené jako postoje k luxusu, nakupování, odívání a trávení volného času. Vezmeme-li v úvahu formulaci položených otázek (na škále souhlasu), pak bychom v případě luxusní spotřeby měli hovořit spíše o Bourdieuho „vkusu luxusu“, který je vyjádřen upřednostňováním „značkových jmen“, než o Veblenově (reálné materiální) okázalé spotřebě.⁶

4/ Podrobněji se ostentativní spotřebě věnuje v případě výdajů na různé druhy potravin a způsobů stravování.

5/ Jedná se o výroky „Rád(a) se oblékám nenápadně.“ a „Upřednostňuji dovolenou v České republice před zahraničím.“

6/ Analýze spotřeby v domácnosti v zorném úhlu sociální stratifikace skrze reálné výdaje v různých oblastech se podrobně věnuje kupříkladu M. Sobel [1981].

6.4. Okázalá spotřeba

Výsledky regresních analýz podmíněnosti okázalé spotřeby ukazuje tabulka 6.1. První úroveň modelu, která uvažuje pouze vliv samotné sociální třídy, vyčerpává ze všech zkoumaných oblastí životního stylu nejvíce procent variability (10 % u přednostů domácností a 7 % u ostatních). Nejsilněji se na okázalosti spotřeby v porovnání s nejnižší třídou podílí příslušnost ke střední třídě.

V druhém modelu přidávajícím vliv individuálního statusu efekt sociální třídy sice oslabuje, ale v porovnání s ostatními oblastmi relativně nejméně (statisticky nevýznamný je u přednostů domácností z třídy B), navíc se hodnota standardizovaného regresního koeficientu pro třídy A a D u přednostů domácností a pro třídy A, C, D u „ne-hlav“ domácností z hlediska statistické významnosti nezměnila. U obou podsouborů se projevuje vedle vlivu středoškolského a vysokoškolského vzdělání zejména příjem.

Ve třetím modelu, který předpokládá vliv dalších sociodemografických charakteristik, oslabuje v porovnání s předchozími modely efekt třídy na velmi nízké hodnoty. U „ne-hlav“ domácností je stále patrný malý rozdíl mezi třídami C a D oproti třídě E. Vedle přetrvávajícího vlivu vzdělání a příjmu regresní model ukazuje, že okázalost spotřeby výrazně klesá s věkem, na což poukazuje i negativní efekt starobního důchodu u „ne-hlav“ domácností. U přednostů domácností má rovněž silný vliv bydliště v Praze a přítomnost malého dítěte v rodině.

Posuzujeme-li jednotlivé vzájemně zahnížděné modely z hlediska jejich úspornosti, pak i přes skutečnost, že ze všech sledovaných oblastí životního stylu je právě sféra okázalé spotřeby nejvíce strukturována podle třídy, za nejhodnější model musíme za nejhodnější model považovat ten třetí, uvažující krom třídy a statusu vliv horizontálních charakteristik (životní cyklus, bydliště, gender).

TABULKA 6.1. OLS REGRESE INDEXU OKÁZALÁ SPOTŘEBA

Model	Hlavní domácnosti					Ostatní						
	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper
1 (konstanta)	2,168	,028		,000	2,113	2,223	2,224	,029		,000	2,167	2,281
A - Vyšší třída ^a	,550	,069	,254	,000	,415	,686	,354	,066	,175	,000	,224	,483
B - Vyšší střední třída	,359	,065	,176	,000	,231	,487	,388	,060	,217	,000	,271	,505
C - Střední třída	,343	,041	,288	,000	,262	,424	,293	,042	,251	,000	,211	,376
D - Nižší Střední třída	,202	,043	,163	,000	,118	,286	,258	,042	,223	,000	,176	,341
2 (konstanta)	1,917	,054		,000	1,811	2,022	1,971	,051		,000	1,872	2,070
A - Vyšší třída ^a	,265	,087	,122	,002	,094	,437	,185	,069	,092	,007	,050	,320
B - Vyšší střední třída	,123	,081	,060	1,533	,126	,281	,228	,062	,127	,000	,107	,349
C - Střední třída	,179	,051	,151	,000	,079	,280	,201	,043	,183	,000	,130	,298
D - Nižší Střední třída	,104	,046	,084	,025	,013	,196	,214	,042	,173	,000	,119	,283
Vzdělání - Vyučen ^b	,070	,049	,065	1,416	,157	,267	,102	,050	,096	,039	,005	,200
Vzdělání - Maturita	,166	,062	,140	,008	,044	,288	,173	,052	,164	,001	,071	,274
Vzdělání - Vysokoškolské	,212	,082	,125	,258	,010	,374	,312	,078	,155	,000	,159	,465
Příjem (tis. Kč)	,019	,003	,192	,000	,013	,026	,020	,003	,182	,000	,013	,026
3 (konstanta)	2,415	,145		,000	2,130	2,700	2,429	,137		,000	2,159	2,699
A - Vyšší třída ^a	,174	,086	,080	,208	,043	,342	,085	,067	,042	,283	,200	,216
B - Vyšší střední třída	,046	,079	,023	,587	,557	,202	,097	,061	,054	,160	,110	,216
C - Střední třída	,076	,052	,064	1,470	,142	,177	,092	,043	,078	,215	,034	,176
D - Nižší Střední třída	,037	,046	,030	,816	,414	,127	,084	,042	,072	,198	,046	,166
Vzdělání - Vyučen ^b	,069	,048	,065	1,444	,149	,163	,033	,048	,031	,679	,497	,127
Vzdělání - Maturita	,203	,060	,171	,376	,001	,085	,096	,050	,091	1,909	,057	,194
Vzdělání - Vysokoškolské	,299	,081	,177	,378	,000	,441	,262	,075	,130	3,478	,001	,114
Příjem (tis. Kč)	,011	,003	,110	,3263	,001	,004	,019	,003	,174	5,546	,000	,012
Věk	-.007	,002	-.173	,3718	,000	-.011	-.009	,002	-.239	4,918	,000	-.013
Muž ^c	-.070	,051	-.042	1,378	,169	,170	-.218	,071	-.088	3,066	,002	-.358
Město (>100 tis.) ^d	,070	,053	,057	1,304	,192	,174	,045	,054	,033	,841	,401	-.060
Ženaty/vdaná ^e	-.050	,071	-.027	1,701	,483	,089	,023	,070	,012	,327	,744	,151
Rozvedeny/á	-.160	,103	-.059	1,548	,122	,362	,043	,104	,030	,792	,428	-.122
Praha ^f	,179	,064	,124	,2791	,005	,304	-.010	,071	-.005	-.134	,893	-.149
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	-.099	,053	-.058	1,854	,064	-.203	-.089	,047	-.061	1,878	,061	-.181
Starobní důchod	-.069	,057	-.053	1,220	,223	,042	-.125	,058	-.096	2,150	,032	-.011
Model 1	Adj. R ²	,097	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1323,2	Adj. R ²	,070	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1358,0
Model 2	Adj. R ²	,134	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1341,3	Adj. R ²	,126	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1396,4
Model 3	Adj. R ²	,198	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1370,4	Adj. R ²	,204	Sig. F Chg.	,000	BIC	-1442,7

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN s. r. o., Soubor vícečetných úplných domácností, respondenti ve věku 26-79, $N_{\text{hlavní domácnosti}} = 1000$; $N_{\text{ostatní}} = 1000$.

Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku vyšší než 5 let v domácnosti standardizované koeficienty. Beta kde $p > 0,05$ zvýrazněny; * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti $p > 0,05$ (Fisher Z-transform test).

6.5. Kultura materiální nezbytnosti

V případě kultury materiální nezbytnosti jsou efekty vysvětlujících znaků v zásadě obrácené než u okázalé spotřeby (viz tabulku 6.2). Neokázalost dosahuje v porovnání s nejnižší třídou E nejnižších hodnot u příslušníků střední třídy C. Vliv třídy se zavedením individuálních statusových charakteristik v druhém aditivním modelu klesá, silný je pouze u střední třídy (byť se jedná o signifikantní pokles), hodnota koeficientu pro třídu A a D se mezi modely 1 a 2 v případě hlav domácností nemění. U „ne-hlav“ domácností zůstává zachován efekt tříd A, C a D na stejné úrovni jako v modelu 1. Rozdíl mezi nižší střední a nejnižší třídou není významný ani u jedné ze subpopulací. Skromnost a obyčejnost snižuje vzdělání a rostoucí příjem, částečně k ní ale vede přítomnost malého dítěte v rodině u „ne-hlav“ domácností. U této skupiny domácností navíc vkus nezbytnosti roste s věkem dotázaného.

Celkově je vysvětlená variance modelů preference obyčejnosti nižší než u okázalosti spotřeby. Srovnání kvality vzájemně zahrnutých modelů pomocí statistiky BIC ukazuje na preferenci druhého modelu uvažujícího vedle třídy také status – příjem a vzdělání.

Viděli jsme, že vztah mezi okázalou spotřebou, resp. jejím protipólem představovaným kulturou materiální nezbytnosti, a sociálními třídami je ze všech sledovaných oblastí zřejmě nejsilnější a zůstává statisticky významný i při kontrole vlivu dalších sociodemografických proměnných v modelech 2 a 3. Na stratifikační podmíněnost ne/okázalosti spotřeby poukazuje též výrazný vliv vzdělání a příjmu. Preference v oblasti materiální spotřeby ovšem rovněž významně podmiňují nevertikální faktory, vedle věku⁷ částečně také Praha a přítomnost malého dítěte v rodině.

Okázalost spotřeby a legitimita nerovností

Podíváme-li se ještě zpět do grafu 5.1, vidíme, že v ne/okázalosti spotřeby mají k sobě blízko, podobně jako v případě vysoké kultury, na jedné straně třídy A, B, C a na druhé D, E. Podrobněji uvidíme pozici jednotlivých tříd v další části, jež mapuje sociální prostor životních stylů, kde budou zobrazeny původní položky stojící v pozadí za jednotlivými indexy životního stylu (viz obrázek 7.1). Zajímavé je postavení střední třídy C, kterou tvoří zejména domácnosti živnostníků, úředníků a nižších odborníků s průměrným životním standardem. Jejich pozice z hlediska spotřeby má blízko k vyšší střední třídě B s typickými zástupci z řad domácností nižších manažerů, pedagogů, vědeckých a kulturních pracovníků. Postavení střední třídy v mezilehlé oblasti sociálního prostoru by tak mohlo dokumentovat Bourdieuho tezi, že usiluje o osvojení si užívání legitimních symbolických statků, v tomto případě statusových symbolů získaných okázalou spotřebou. Otázkou ovšem je, zda k tomu má i odpovídající kulturní kapitál kompetenčního typu, zde ve významu vytříbenosti vkusu s citem pro jemné odlišnosti mj. značek produktů. Podotkneme, že střídání místa dovolené, exotické jídlo či preference kvality zboží, tedy položky, které tvoří analyzovaný index okázalé spotřeby, jistě nepředstavují demonstrativní spotřebu v krajní podobě, jak ji proponoval T. Veblen. Celkový portrét spotřebních postojů a praktik ukazuje na to, že linie oddělující okázalost od neokázalosti či

7/ Spotřeba jako taková je pochopitelně významně ovlivněna věkem a zejména životním cyklem. Starší lidé jsou obecně konzervativnější, kupují méně často nové oděvy, jezdí méně do zahraničí atd. Podrobnější analýza spotřebních preferencí na celém souboru (včetně jednočlenných domácností) ukázala, že existují rozdíly v odpovědích mezi starobními důchodci a populací ve věku 21–60 let [viz Šafr 2006b]. S výjimkou provádění oprav a dovolené v tuzemsku mají vždy důchodci v průměru blíže ke kultuře nezbytnosti. Naproti tomu 21–60letí inklinují spíše k okázalé spotřebě. Pozoruhodné je, že rozvrstvení spotřebních preferencí podle tříd ABCDE je v mnoha ohledech vyhraněnější u důchodců než u zbytku populace.

TABULKA 6.2. OLS REGRESE INDEXU MATERIÁLNÍ NEZBYTNOSTI

Model	Hlavní domácnosti					Ostatní						
	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper	B	Std. E.	Beta	Sig.	Lower	Upper
1 (konstanta)	2,877	,023		,000	2,831	2,922	2,753	,025		,000	2,704	2,802
A - Vyšší třída ^a	-.331	,057	-,189	,000	-.444	-.219	-.246	,057	-,145	,000	-.357	-.135
B - Vyšší střední třída	-.178	,054	-,107	,001	-.284	-.071	-.230	,051	-,153	,000	-.330	-.129
C - Střední třída	-.208	,034	-,216	,000	-.275	-.141	-.149	,036	-,152	,000	-.220	-.078
D - Nižší Střední třída	-.098	,035	-,087	,014	-.157	-.018	-.098	,036	-,101	,007	-.168	-.027
2 (konstanta)	3,086	,045		,000	2,998	3,174	2,890	,044		,000	2,804	2,976
A - Vyšší třída ^a	-.188	,073	*, -107	,010	-.332	-.045	-.121	,059	*, -072	,042	-.238	-.004
B - Vyšší střední třída	-.073	,067	-.044	,1091	-.275	,059	-.110	,053	*, -073	,040	-.214	-.005
C - Střední třída	-.133	,043	*, -138	,002	-.217	-.049	-.086	,037	*, -088	,020	-.159	-.013
D - Nižší Střední třída	-.039	,039	-.039	,988	-.319	,037	-.052	,036	-.054	,146	-.123	,018
Vzdělání - Vyučen ^b	-.099	,041	-,103	,031	-.170	-.008	-.039	,043	-.044	,908	-.123	,045
Vzdělání - Maturita	-.072	,052	-.075	,1390	-.165	,030	-.156	,045	-,177	,3488	-.001	-.068
Vzdělání - Vysokoškolské	-.107	,069	-.078	,1565	-.120	,028	-.219	,067	-,130	,3244	-.001	-.086
Příjem (tis. Kč)	-.014	,003	-,173	,000	-.019	-.009	-.010	,003	-,109	,001	-.016	-.004
3 (konstanta)	2,916	,125		,000	2,670	3,162	2,701	,123		,000	2,460	2,942
A - Vyšší třída ^a	-.166	,074	-.095	,2244	-.312	-.021	-.064	,059	-.038	,1084	-.181	,052
B - Vyšší střední třída	-.055	,068	-.034	,813	-.189	,078	-.038	,054	-.025	,705	-.144	,068
C - Střední třída	-.111	,044	*, -115	,013	-.198	-.023	-.024	,038	-.024	,623	-.099	,051
D - Nižší Střední třída	-.037	,039	-.037	,930	-.353	,114	-.005	,037	,005	,124	-.069	,078
Vzdělání - Vyučen ^b	-.080	,041	-.092	,1934	-.053	,161	-.005	,043	-.006	,121	-.094	,079
Vzdělání - Maturita	-.059	,052	-.061	,1126	-.260	,043	-.119	,045	-,134	,2644	-.008	-.031
Vzdělání - Vysokoškolské	-.105	,070	-.076	,1505	-.133	-.242	-.195	,067	-,116	,2909	-.004	-.064
Příjem (tis. Kč)	-.014	,003	-,176	,000	-.020	-.009	-.009	,003	-,099	,2982	-.003	-.003
Věk	.001	,002	.040	,811	.418	.004	.004	.002	.130	2,506	.012	.001
Muž ^c	.067	,044	.050	,1515	.130	-.020	.114	.064	.055	1,787	.074	-.011
Město (>100 tis.) ^d	-.053	,046	-.054	,1162	-.246	-.144	-.037	.048	-.067	1,590	.112	-.170
Ženaty/vdaná ^e	.058	.061	.040	.956	.339	.061	-.029	.063	-.019	.459	.646	.152
Rozvedení/á	-.090	.089	-.041	1,007	.314	-.265	.073	.093	.031	.787	.431	-.109
Praha ^f	.121	.055	,104	.2195	.028	.013	.101	.063	.067	1,591	.112	-.024
Dítě do věku 5 let v dom. ^g	.016	.046	.011	.340	.734	-.074	.093	.042	,076	2,213	.027	.011
Starobní důchod	.029	.049	.027	.593	.553	.125	.067	.052	.080	1,696	.090	-.014
Model 1	Adj. R ²	.051	Sig. F Chg.	.000	BIC	-1696,4	Adj. R ²	.031	Sig. F Chg.	.000	BIC	-1671,5
Model 2	Adj. R ²	.079	Sig. F Chg.	.000	BIC	-1702,6	Adj. R ²	.068	Sig. F Chg.	.000	BIC	-1686,6
Model 3	Adj. R ²	.088	Sig. F Chg.	.028	BIC	-1664,8	Adj. R ²	.096	Sig. F Chg.	.000	BIC	-1670,3

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., Soubor vícečetných úpravných domácností, respondenti ve věku 26-79. N^{hlaví domácnosti} = 1000; N^{ostatní} = 1000.Poznámka: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/ná, ^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítě ve věku standardizované koeficienty Beta kde p > 0,05 zvláště, * u třídy hodnota koeficientu Beta stejná jako v modelu 1 na hladině významnosti p > 0,05 (Fisher Z-transform test).

kultury nezbytnosti vede mezi třídami A, B, C na jedné straně a třídami D, E se zastoupením dělnických profesí na straně druhé. Podobnou linii mezi sociálními třídami domácností bílých a modrých límečků jsme viděli v předchozí kapitole v oblasti kulturní spotřeby a vkusu.

Skutečnost, že lidé dávají stále více na odiv svoje postavení prostřednictvím luxusní spotřeby, ukazuje nepřímo na zvyšující se legitimitu nerovností u nás, tedy alespoň u té části populace, která se nebojí svůj majetek vystavit na odiv. Dá se říci, že již pomalu existuje respekt k nabytému vlastnictví mezi samotnými bohatými (dodejme, že ne mezi všemi), kteří vnímají svůj majetek jako něco, co nemusí skrývat. To se pak projevuje v jejich neskrývané okázalé spotřebě. Na tento trend reagují i nově vzniklá média, např. časopis pro „horních deset tisíc“ TOP CLASS.⁸ Zobrazováním luxusního životního stylu, zejména návody, jak vybírat ty „pravé“ artikly, tak dále legitimizují dominantní kulturu. Doposud tento trend však neprostupuje všemi patry společnosti. Stále se lze setkat s fenoménem „české závisti“, kdy přetrvává nepřejícnost vůči veleúspěšným. Nejde o závist ve smyslu zloby na úspěšné, ale o rozšířené podezření, že jejich úspěch není „čistý“, že není férový, protože během transformace mnohdy získali nějaké neoprávněné výhody, které jim k úspěchu dopomohly.

8/ Viz webové stránky vydavatele <<http://www.top-class.cz/topclass>>.

7. ŽIVOTNÍ STYL A SOCIÁLNÍ TŘÍDA

7.1. Zhodnocení modelu homologie a individualizace

Až dosud jsem u každé oblasti porovnával vzájemně zahrnuté modely, kdy vyšší model obsahoval znaky uplatněné v předchozím. Mým úmyslem bylo ukázat, jak se v nich na vysvětlení zbytkové variance podílí další přidané charakteristiky. Porovnáním Bayesovského informačního kritéria jsem tak *de facto* hledal optimální (nejúspornější) model, který by nejlépe vysvětloval tu kterou oblast životního stylu. Tím byl, počítáme-li odděleně modely pro hlavy a „ne-hlavy“ domácnosti, šestkrát model první pouze s třídou a čtyřikrát modely: a) druhý s přidaným individuálním statutem (vzdělání, příjem); a b) třetí, který krom třídy a individuálního statusu zahrnoval i charakteristiky nevertikální (věk, pohlaví, atd.).

Nyní na závěr přistoupím k testu hlavní hypotézy o homologii stratifikačního uspořádání a kultury, podle které je životní způsob uspořádán hierarchicky podél vertikálního postavení ve společnosti (třídy, vzdělání a příjmu). Přejdu proto k porovnání nezahrnutých modelů, které vysvětlují jednotlivé indexy nezávisle na sobě. Připomeňme, že první model reprezentuje hypotézu třídní homologie (je stejný jako v předešlé části). Druhý, tentokrát bez třídy, pouze se vzděláním a příjmem, podobně představuje homologii kulturních praktik a socioekonomického statusu (slouží nám ve srovnání s modelem prvním k posouzení vlivu třídy domácnosti a „netřídních“ individuálních stratifikačních znaků), třetí pak v sobě zahrnuje pouze horizontální charakteristiky a operacionalizovali jsme v něm postmoderní tezi o individualizaci. Krom modelu prvního tak obsah modelů 2 a 3 není shodný s modely používanými v předchozí kapitolách.

Pro porovnání významnosti rozdílů mezi jednotlivými navzájem nezahrnutými modely opět uplatníme Bayesovské informační kritérium (BIC), kdy rozdíl větší než 10 budeme považovat za silný důkaz odlišnosti modelů [Raftery 1995]. Na rozdíl od předchozího textu ale budeme porovnávat parametry modelů navzájem nepropojených, tedy modelů, které v sobě neobsahují model předchozí (pouze model A má stejnou hodnotu BIC jako u zahrnutých modelů). Pro přehlednost odlišení od předchozích zahrnutých modelů je označuji písmeny A, B, C.

Z celkového srovnání kvality nezávislých modelů vyplývá (viz tabulku 7.1), že v případě přednostů domácnosti dokážeme neúsporněji vysvětlit všechny oblasti životního stylu v podstatě pouze za pomoci stratifikačních charakteristik, v sedmi z dvanácti případů je optimální model B, jemuž k vysvětlení příslušné sféry životního stylu stačí vzdělání a příjem. Naproti tomu model C odpovídající hypotéze individualizace s vlivem pouze horizontálních charakteristik lze jednoznačně upřednostnit pouze třikrát: u vysoké kultury v případě přednostů a u ostatních v regresním modelu elegance v oblékání a okázalé spotřeby. U ostatních tj. „ne-hlav“ domácností v posledně uvedených oblastech převládá vliv pohlaví a v případě druhé oblasti i věk.

Na první pohled tak model A uvažující vliv samotné třídy nelze v porovnání s ostatními modely považovat za nejvhodnější. O jeho platnosti bychom mohli uvažovat pouze v případě celkově explanačně velmi slabých regresních modelů elegance v oblékání a zdravého způsobu života, kde jsou parametry všech tří modelů srovnatelné, a je tak obtížné určit, zda pro ně platí hypotéza homologie, nebo individualizace. Nicméně pro testování naší hlavní hypotézy homologie specificky pro sociální třídu je podstatné porovnání explanační síly modelu A vzhledem k modelu C. Případů, ve kterých

alespoň jedna z tříd ABCDE uplatňuje statisticky významný vliv a je tedy spolehlivě efektivnějším nástrojem vysvětlení variance indexů oproti horizontálním charakteristikám, je pět. U hlav domácnosti tomu tak je v případě masové kultury a materiální nezbytnosti; u ostatních v případě vysoké kultury, masové/nízké kultury a zdravého způsobu života. Na podporu hypotézy třídní homologie nalezneme tedy jednoznačně pět modelů, ve prospěch hypotézy individualizace pouze dva. Údaje v tabulce 7.1 tedy naznačují, že sociální třídu, jak jsme jí operacionalizovali skrze postavení domácnosti (klasifikace ABCDE), je třeba považovat za spíše slabý nástroj vysvětlení životního stylu, nicméně její vliv není úplně opominutelný. Otázkou je, zda lze hovořit o hierarchicky uspořádaném vztahu kultury a sociální třídy. Jak ukazují regresní koeficienty, vliv střední třídy C je v mnoha sledovaných oblastech větší než vliv tříd vyšších (A, B), vliv třídy D domácností kvalifikovaných manuálních pracovníků oproti nejnižší třídě E je v podstatě zanedbatelný.

TABULKA 7.1. POROVNÁNÍ KVALITY MODELŮ: TŘÍDA, STATUS, HORIZONTÁLNÍ POSTAVENÍ. BAYESOVSKÉ INFORMAČNÍ KRITÉRIUM

Model	Vysoká kultura		Masová/nízká kultura		Elegance v oblékání		Zdravý způsob života		Okázalá spotřeba		Materiální nezbytnost	
	Hlavy	Ostatní	Hlavy	Ostatní	Hlavy	Ostatní	Hlavy	Ostatní	Hlavy	Ostatní	Hlavy	Ostatní
A třída	-982,2	-1090,7*	-1396,2*	-1343,8*	-928,7	-1122,8	-1311,3	-1568,5*	-1323,2	-1358,0	-1696,4*	-1671,5
B status	-988,3	-1130,9	-1403,6	-1367,2	-929,7	-1125,1	-1314,9	-1583,4	-1353,6	-1390,5	-1717,1	-1706,0
C horiz. postavení	-1037,3	-1079,2	-1381,7	-1319,0	-930,0	-1165,4	-1316,4	-1547,6	-1328,0	-1416,1	-1649,4	-1673,8

Poznámka: zvýrazněn model s největší preferencí, při rozdílu BIC >10 (viz [Raftery 1995]).

** označen model A s třídou, který se vyznačuje vyšší mírou parsimonie než model C s horizontálními znaky (hypotéza 1).*

Pokud jde o celkové posouzení hlavní výzkumné otázky (hypotéza 1), zda pro vztah stratifikačního postavení a životního stylu platí model homologie či individualizace – destratifikace, celkově výsledky ukazují na to, že životní styl, alespoň v oblastech, které jsme sledovali, je stále ještě utvářen zejména vertikální pozicí (třída či individuální socioekonomický status) v sociální struktuře.

Druhou hypotézu o vlivu třídního prostředí rodiny i při kontrole působení individuálního statusového postavení však nelze přijmout. Rozhodující význam má, ať už ve vzájemném propojení (zahnížděné modely) nebo samostatně (modely nezahnížděné), v porovnání s třídou v drtivé většině vzdělání a příjem. Tato skutečnost platí i pro „ne-hlavy“ domácností. U nich jsme předpokládali „čistý“ vliv rodinného prostředí třídy, neboť u přednostů domácnosti je třída odvozena z jejich socioprofesionální pozice. V aditivních modelech druhého stupně ovšem vliv třídy zcela nemizí, projevuje se zde – i při kontrole vlivu statusového postavení – efekt příslušnosti ke střední třídě C a částečně také vyšší střední třídě B (neplatí pouze pro zdravý způsob života). Celkově jsme tak svědky podobného výsledku, k jakému dochází analýza britského stratifikačního systému: vliv statusu na strukturaci kulturní spotřeby a vkusu převažuje nad třídním postavením [Chan, Goldthorpe 2007a].¹

1/ Chan s Goldthorpem docházejí k závěru, že v současné britské společnosti, a lze se oprávněně domnívat že tento závěr má platnost univerzální, třída odvozená ze zaměstnaneckých vztahů utváří životní šance ekonomického charakteru (indikované příjmy a rizikem nezaměstnanosti), zatímco status určuje míru a strukturu kulturní spotřeby. V oblasti politických hodnot třída ovlivňuje spíše otázky ekonomického charakteru spojené s pravolevou orientací, zatímco vliv statusu převažuje v otázkách liberalismu – autoritářství [Chan, Goldthorpe 2007a].

Obecně roli sociální třídy, v našem případě odvozené z postavení hlavy domácnosti, ovšem nemůžeme při explanaci životního stylu zcela pominout. Vzhledem k jejímu převažujícímu vlivu nad horizontálními znaky nelze totiž platnost hypotézy o třídní homologii v českých podmínkách prozatím zamítnout. Pro zcela jednoznačné zamítnutí kontradiktorní hypotézy o individualizaci vztahu třídy a životního stylu však nemáme dostatečnou oporu. Horizontálních charakteristik, které utvářejí způsob života, existuje mnohem více, než obsahuje náš model, například regionální prvek, podrobnější model soužití v rodině či etnikum.

Učíme na tomto místě ještě úvahu týkající se robustnosti zjištění v regresních modelech indexů životního stylu. Přestože jsem uplatnil širokou paletu položek teoreticky ukotvenou v navrženém schématu studia strukturae životního stylu a použité škály vykazují většinou vysokou míru reliability, je celková vysvětlená variance indexu nízké kultury, elegance v oblékání a zdravého způsobu život relativně nízká. V případě vysoké kultury je srovnatelná s úrovní dosažené v jiných studiích používajících podobné ukazatele vysokokulturního kapitálu (připomeňme, že se jedná o 14 % vysvětlené variance u přednostů domácnosti a 11 % u ostatních). Například podobný regresní model spotřeby vysoké kultury, jehož autorkou je Katz-Gerro [2002], vysvětluje přibližně třetinu variance pro Spojené Státy, Izrael a západní Německo a čtvrtinu pro Itálii a Švédsko. Regresní model volnočasových aktivit vysoké kultury v České Republice používající odlišné měření statusu a jako vysvětlujícího znaku navíc vzestupné mezigenerační mobility objasňuje dokonce 43 % variance pro rok 1999 a 35 % pro rok 1984 [Duffková, Tuček 2003]. V obdobném strukturním modelu, s použitím podobné baterie výroků měřících volnočasové aktivity z poloviny osmdesátých let dvacátého století, bylo vysvětleno v případě kulturně orientovaného způsobu života 45 % variance, v dimenzi populární kultury dosáhla strukturní podmíněnost dokonce 53 % variance [Gabal 1990]. Rovněž analýza rozptylu podobně operacionalizovaného indexu vysokokulturních aktivit ve volném čase pro roky 1993, 1999 a 2006 objasnila přibližně čtvrtinu variance (viz kapitolu 3.4). Připomeňme ale, že analyzovaný soubor v této části práce (MML TGI 2004) byl z důvodu porovnání vlivu třídního klimatu v rodině, omezen pouze na vícečetné domácnosti rodin.

Smyslem mé analýzy nebylo vytvořit model, který by odhadoval regresní koeficienty za účelem predikce hodnoty daného indexu životního stylu pro konkrétního jedince, ale porovnat explanativní sílu teoretických modelů, jejichž platnost posuzujeme. Klíčové je tak porovnání druhé a třetí úrovně modelů – vertikální versus horizontální společenské postavení a posouzení vlivu sociální třídy při kontrole ostatních proměnných.

Nicméně, skutečnost nízké vysvětlené variance v některých vícerozměrných modelech, zejména zdravého životního stylu a masové/nízké kultury, bychom neměli zcela ignorovat – může vyvolat pochybnosti o významu vlivu způsobu života při utváření mezitřídních hranic v české společnosti. V budoucnu proto bude zapotřebí provést další analýzy i na jiných souborech dat, spolu s jinými analytickými technikami (např. seskupování preferencí do shluků a následný odhad pravděpodobnosti, že jedinec bude patřit do určité kategorie životního způsobu).

7.2. Sociální prostor životních stylů

Výsledky analýz předešlých dvou kapitol ilustrativním způsobem shrnuje korespondenční analýza (viz obrázek 7.1),² která ukazuje komplexní podobu sociálního prostoru životního stylu v relační perspektivě. V obrázku vidíme pozice tříd vzhledem k jednotlivým položkám ze šesti doposud sledovaných sfér životního stylu. Zřejmě je symbolická hranice mezi třídami A, B, C na jedné straně, pro kterou jsou příznačné zejména aktivity či preference spojené s vysokou kulturou, okázalostí spotřeby a elegancí v odívání, a nižšími třídami D, E na druhé. Pro ně je příznačná afinita k masové/nízké kultuře a vkusu materiální nezbytnosti. V souhrnu distance mezi těmito seskupeními ilustruje hranici mezi třídami modrých a bílých límečků, na což poukázaly již dříve průměrné hodnoty indexů víceméně u všech sledovaných oblastí životního stylu v obrázku 5.1.

Při interpretaci schématu ilustrujícího princip homologie i homogenity v sociálním prostoru si musíme uvědomit skutečnost, že se jedná o sekundární analýzu dat z výzkumu MML, který nebyl původně konceptualizován k ověřování teoretické propozice třídni homologie. Pro preciznější otestování platnosti teze o kulturní homologii a zejména teze kulturního všežroutství je poměrně nedostatečně zastoupena oblast kultury masové, populární či dokonce nízké. Její operacionalizace je však v soudobé české společnosti s rozdrobenou (tedy individualizovanou) nabídkou kulturních aktivit a komodit sociologicky obtížná.³ O překonání tohoto problému jsem se částečně pokusil zařazením alespoň několika málo dostupných položek vážících se ke vkusu a aktivitám spojeným s masovou/nízkou kulturou (včetně oblby chození do hospody, která není součástí souhrnného indexu) a vkusu materiální nezbytnosti. Většina uplatněných indikátorů se vztahuje k preferencím, jedná se tedy o deklarativní vyjádření vkusu, nikoliv o behaviorální ukazatele trávení volného času. To však dle mého názoru není na závadu, ba naopak, měříme tak nepřímou habitus jedinců – zvnitřnělou tendenci k určitému jednání nebo porozumění situaci (unifikované sémantické hodnocení).

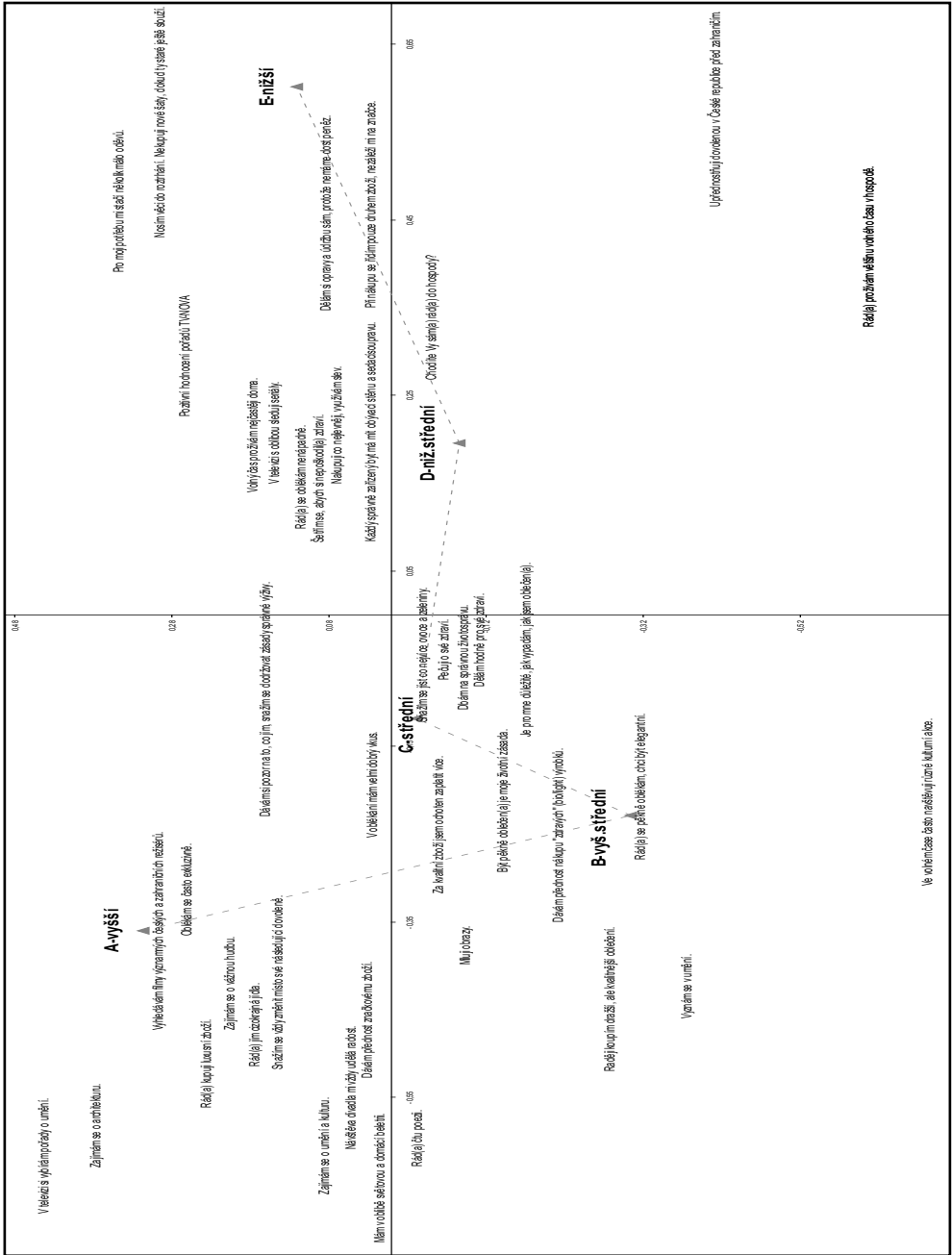
Zrekapitulujme hlavní zjištění kapitol 5 až 7. Lze tvrdit, že v české společnosti na počátku milénia existuje hierarchické spojení mezi pozicí ve společenské stratifikaci (ať už definovaným skrze sociální třídu odvozenou od kolektivního postavení domácnosti nebo skrze individuální status daný vzděláním a příjmem) a životním stylem minimálně ve třech zkoumaných oblastech: v oblasti vysoké kultury, okázalé spotřeby a kultury materiální nezbytnosti.

V poslední empirické kapitole budu dále analyzovat vkus spojený s vysokou i nízkou kulturou v oblasti oblby mediálních témat, což nám umožní posoudit platnost teze o kulturním všežroutství v českých podmínkách. Na rozdíl od předešlých dvou kapitol, kde jsme sledovali pouze respondenty z domácností úplných rodin, bude analýza provedena na celém původním souboru MML TGI, tedy pro všechny dospělé ve věku 18–79 let. Důvodem rozšíření souboru je zachytit málo početnou skupinu lidí, kteří se vyznačují nesourodým kulturním vkusem.

2/ Korespondenční analýza vychází z profilu položek podle tříd ABCDE, který lze nalézt v tabulce A.9 (položky byly nejprve dichotomizovány sloučením odpovědí spíše ano a rozhodně ano, spíše ne a rozhodně ne). Tato analýza je striktně deskriptivní a má pouze ilustrativní účely [Clausen 1998]. Dvourozměrné řešení vysvětluje 1,5 % celkové inercie (podíl první dimenze – osa X je 77,7 % druhé – osa Y 11,8 %). Použita byla metoda kanonické normalizace.

3/ Pokusili jsme se o to v českém výzkumu modulu ISSP 2007 Volný čas a sport, kde jsme za účelem měření vysokého a nízkého vkusu zkonstruovali baterii devíti výroků, které zjišťovaly mj. oblíbenost sledování telenovel, country, chození do hospody a hraní na automatech coby reprezentantů masové/nízké kultury. Předběžné výsledky ukazují na to, že sice lze sledovat třídni zakotvenost kulturního vkusu, ten je ale značně generačně a rodově podmíněn. Navíc umístění některých položek na kontinuu vysoká-masová-nízká kultura neodpovídá našim vstupním předpokladům [Špaček, Šafr 2008a,b]. Výsledky longitudinálního výzkumu provedeného katedrou teorie kultury FF UK nicméně ukazují na přetrvávající existenci rozdílů mezi tzv. vysokou a nízkou kulturou a uměním v naší společnosti [Matějů 2006b].

OBRAZEK 7.1. SOCIÁLNÍ PROSTOR ŽIVOTNÍCH STYLŮ VE VAZBĚ NA SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE.
KORESPONDENČNÍ ANALÝZA DAT Z TABULKY A.9

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, soubor vícečetných úplných domácností.

8. SOCIÁLNÍ ZAKOTVENÍ KULTURNÍCH VŠEŽROUTŮ MEDIÁLNÍCH TÉMAT

V této kapitole se budu zabývat otázkou vzniku a sociální strukturace kulturního všežroutství. Doposud jsme zkoumali třídní strukturaci způsobu života, kde se většina zkoumaných indikátorů alespoň do určité míry vztahovala k chování, ačkoliv většinou byly použité otázky spíše deklarativního charakteru. Položky použité v indexech vycházely hlavně z jednoho pole kulturní hierarchie spojeného s vysokou kulturou. V kapitole 2 jsem naznačil, že pokud máme být schopni testovat hypotézu nazvanou „všežrouti vs. vyhranění“ přímo v souladu s teoretickým konceptem, potřebujeme analyticky postavit „vysokou kulturu proti nízké kultuře“ a zjišťovat, zda vyšší třídy zažívají kulturní různorodost, zatímco nižší třídy jsou esteticky vyhraněné pouze ve směru k masové či nízké kultuře (viz obr. 2.1). Takovou analytickou strategii uplatním v této kapitole, která zkoumá kulturní všežroutství v oblasti vkusu, který budeme sledovat v rovině obecného zájmu o mediální témata. Významný rozdíl oproti předchozím kapitolám spočívá v tom, že zatímco v předešlé části práce jsme sledovali podsoubor domácností úplných rodin (respondentů starších 26 let rozdělený na hlavy a „ne-hlavy“), zde jsou analýzy provedeny na celém původním souboru MML TGI. Jde tedy o populaci respondentů ze všech typů domácností ve věku 18 až 79 let. Důvodem použití většího souboru dat je fakt, že kulturní omnivorství je řídký jev a velikost původního souboru umožňuje zachytit větší počet kulturních všežroutů.¹ Do analýzy tak vstupuje 14 778 případů, vzhledem k výrazné genderové odlišnosti témat budeme sledovat muže a ženy v souboru zvlášť. Na tomto místě je třeba upozornit, že se nejedná o v předchozích kapitolách uplatňovanou elaboraci, v níž jsme sledovali odděleně přednosti domácnosti (většinou muže) a ostatní členy domácnosti (většinou ženy). Při interpretaci výsledků v této kapitole je pak třeba vzít v úvahu, že statistická významnost (na konvenční 5 % hladině) zde nedává smysl, neboť velikost výběrového souboru je enormní.

8.1. Operacionalizace kulturního všežroutství – zájem o mediální témata

R. Peterson odvodil svou hypotézu o kulturním všežroutství vyšších statusových skupin nejprve v oblasti hudebního vkusu [Peterson, Simkus 1992]. V poslední době se však množí pokusy testovat její přijatelnost i v dalších sférách, např. v oblasti čtení [Zavisca 2005; Chan, Goldthorpe 2007c] či pro různé druhy volnočasové aktivity [Warde et al. 2000; Chan, Goldthorpe 2005; Lizardo 2006; Bukodi 2007]. Hlavním důvodem pro upřednostnění vkusu a distinkcí před reálným jednáním (např. trávením volného času) při testování hypotézy „všežrouti vs. vyhranění“ je hledisko rozměru času. Jak jsem podrobněji uvedl v úvodní teoretické kapitole, zatímco záběr našeho vkusu můžeme rozšiřovat na různé kulturní formy a žánry v podstatě do nekonečna, omezení víceméně pouze svou mentální kapacitou, v případě volnočasových aktivit nás limituje čas, který máme k dispozici. V modelu kulturního všežroutství s jeho funkcí vymezování statusové pozice nehraje roli počet hodin strávených při různých kulturních aktivitách, ale jde spíše o schopnost pohybovat se v co nejširším spektru kulturního života. Druhým argumentem pro studium vkusu – preferencí jako konceptu vhodného pro ověřování hypotézy o statusové podmíněnosti kulturního všežroutství

1/ Věkový rozsah 18 až 79 (oproti omezení 26 let a více v předchozích kapitolách) je v případě sledování mediálních témat výhodou, neboť v principu obliba tematických okruhů není omezena ani dokončeným vzděláním ani příjmem.

je jeho nízká závislost na objemu ekonomického kapitálu. Zatímco spotřeba, ať už spojená s luxusními statky, či naopak se skromností a praktičností, je do značné míry funkcí dostupných peněz, a tudíž její diference je z hlediska (socio-ekonomických) tříd dopředu v podstatě více méně očekávatelná,² vkus jako manifestované preference, v našem případě reprezentovaný preferencemi a sledováním mediálních témat, je do značné míry na penězích nezávislý.

Abych mohl otestovat uvedenou hypotézu, potřeboval jsem mít k dispozici indikátory vkusu spojeného s nízkou kulturou. Dostupná část dat MML TGI 2004 umožňuje sledovat kulturní všezroutství v oblasti obecného zájmu o mediální témata informační a zábavné povahy. Tato preference témat v médiích obsahuje mnohem širší paletu kulturního vkusu než v předchozích kapitolách zkoumaná účast na vysoké kultuře a spotřební zvyky, navíc podmínku nezávislosti na penězích splňuje *par excellence*.

V následujících analýzách kulturního všezroutství využívám k jeho operacionalizaci baterii otázek, které zjišťují, zda se respondent zajímá o tematické okruhy v médiích a vyhledává je. Výzkum se ptá na 36 konkrétních témat, jejichž výběr vyčerpávajícím způsobem pokrývá nabídku v české mediální krajině.³ Rozhodl jsem se orientovat se na takto obecně definovaný zájem o mediální témata, protože ostatní otázky dostupné v souboru dat, shodně se tážající na stejné položky, avšak ve spojení s konkrétním médiem (např. televize nebo noviny), jsou podle mého názoru více či méně ovlivněny množstvím volného času, případně dostupností konkrétního média (viz výše zmíněný argument).⁴

Ze seznamu 36 položek zjišťujících respondentův zájem o mediální tematiku jsem nejprve vytvořil aditivní škálu kulturního všezroutství, kterou používám v analýze pouze jako podpůrný prostředek. Položky zahrnují velký výběr jak vysoké kultury (historie, umění, kultura, vzdělání, jazyky, příroda, životní prostředí atd.), tak kultury populární či nízké (kriminalita, senzace, černá kronika, celebrity, sex a erotika). Snažím se tak uplatnit doporučení pro rozvinutou operacionalizaci všezroutství v účasti na volnočasových aktivitách, aby výběr témat zabíral celé spektrum vysoké a nízké kultury [Warde et al. 2000], zatímco přístup Petersona s Kernem [1996] sleduje pouze střední a nízké formy hudebního vkusu. V tabulce A.19 v příloze lze nalézt pořadí oblíbenosti témat mezi obyvateli ČR v roce 2004. Obrázky A.1 a A.2 v příloze 6 pak ukazují distribuci aditivního indexu pro muže a ženy. V zájmu o témata a informace pochopitelně existují předvídatelné rodové rozdíly. Zatímco muži inklinují ke sportu, autům, politice, vědě, technologii atd., mezi typická ženská témata patří vaření, móda, povídky / seriály / příběhy, rodina a děti, bydlení, zdraví, skandály / aféry / celebrity.

Vedle pomocného obecného indexu sledující všezroutství skrze celkový objem oblíbených témat jsem pro podrobnější posouzení platnosti hypotézy zkonstruoval i dva samostatné doplňující indexy. První, *index vkusu vysoké kultury* se skládá z šesti témat – historie, hudba, kino / filmy, tipy na volný čas, umění / kultura a vzdělání / jazyky. Druhý, *index vkusu nízké-populární kultury* je sestaven ze sedmi témat: skandály/celebrity, sex/erotika, kutilství/ruční práce/opravy, kriminalita/

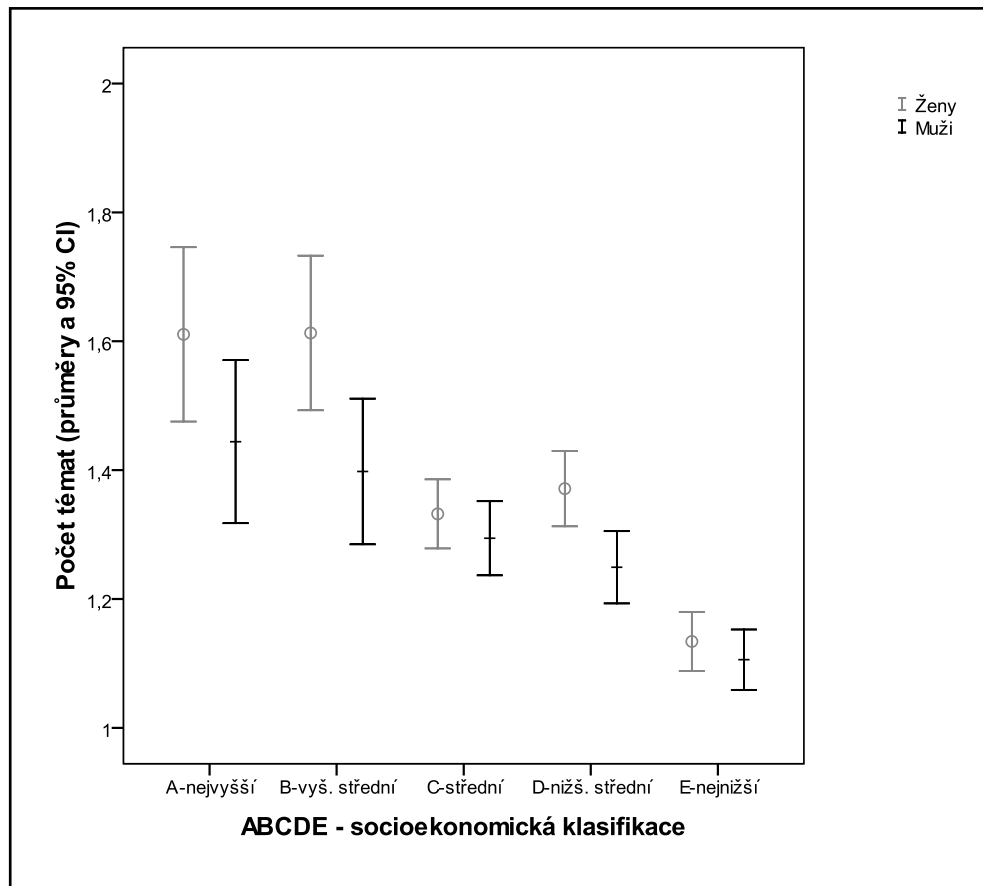
2/ Logika „soutěživého instinktu“ a okázalosti spotřeby pochopitelně vysvětluje, proč spotřeba nemusí vždy být pouze funkcí ekonomického kapitálu (viz předchozí kapitolu 6).

3/ Otázka zněla „Rádi bychom věděli o jaká témata se zajímáte a jaká témata vyhledáváte. (...) O co se Vy osobně zajímáte?“ Zaznamenáván byl dichotomicky výskyt u každé ze 36 položek. Seznam těchto bodů lze nalézt v tabulce A.19 v příloze 6.

4/ Zkonstruoval jsem také index zájmu o témata a informace v časopisech, tedy zda si dotázaný vybírá speciálně ke čtení konkrétní ze stejných 36 témat. Vysoká ne však stoprocentní korelace s obecným indexem zájmu o mediální témata (0,46) ukazuje, že takto měřené všezroutství není pouhou funkcí „jednoduše zodpověditelných“ či vágních otázek položek ve výzkumu. Provedená regresní analýza tohoto indexu přinesla velmi podobné výsledky.

černá kronika, zábava, zahrada/zahrádka/pěstitelství, povídky/seriály/příběhy. Výběr těchto položek se zakládá na logice vysoko-nízko-populární hierarchie, v níž jsem se snažil v maximální míře omezit rodovou specifíčnost. To však není zcela možné, proto jsou analýzy sociálního zakotvení kulturního všežroutství provedeny odděleně pro muže a ženy.

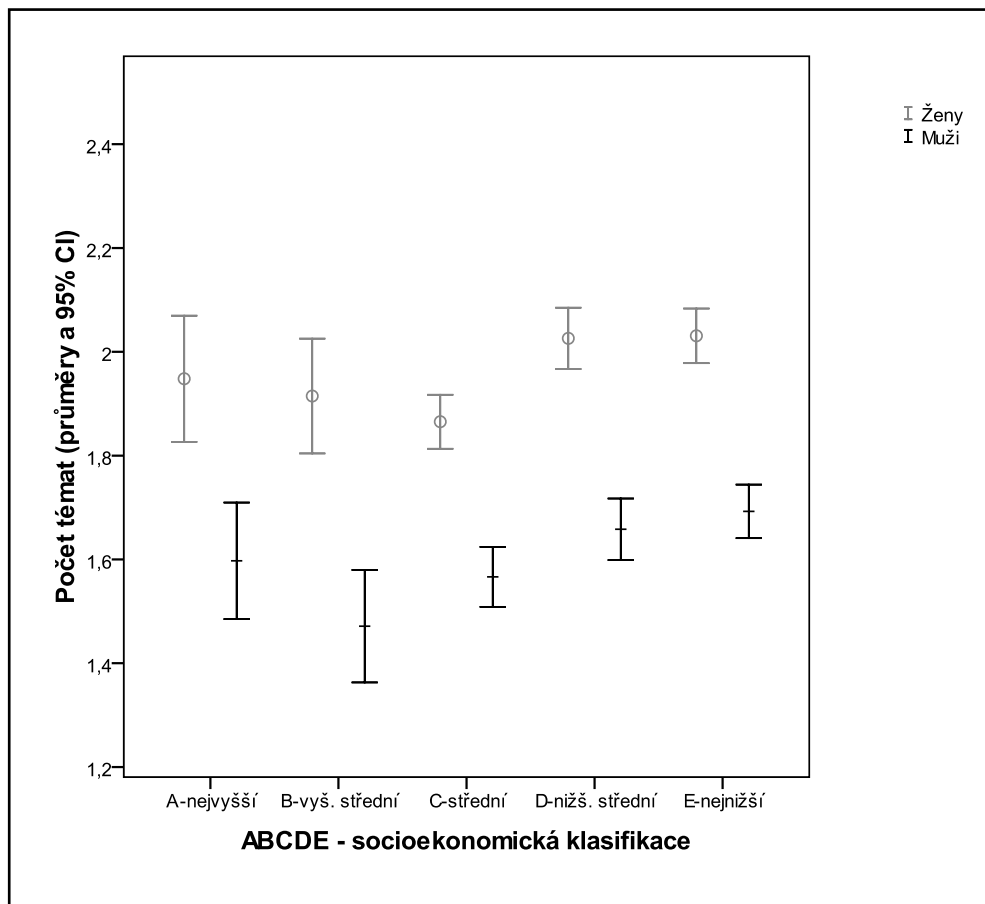
OBRAZEK 8.1. OBLIBA MEDIÁLNÍCH TÉMAT: INDEX VKUSU VYSOKÉ KULTURY PODLE SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE (PRŮMĚRY A 95% INTERVALY SPOLEHLIVOSTI) – MUŽI, ŽENY (V SOUBORU 18–79 LET)

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 14778), respondenti ve věku 18–79 let.

V obrázku 8.1 a 8.2 je znázorněna průměrná hodnota indexů mediálního vkusu vysokokulturních témat i témat nízké-populární kultury podle jednotlivých tříd ABCDE. Čím níže se pohybujeme po společenském žebříčku, tím ubývá obliba mediálních témat spojených s vysokou kulturou, která respondenti preferují (obr. 8.1). Z obrázku je zřejmé, že vysoký kulturní vkus je typičtější pro ženy z vyšších tříd A a B. U mužů je trend stejný, rozdíly v průměrech mezi třídami jsou však minimální. Celkově se odlišují třídy A, B, C a D, E. Z věcného hlediska je rozdíl i mezi nejnižší a nejvyšší třídou

OBRAZEK 8.2. OBLIBA MEDIÁLNÍCH TÉMAT: INDEX VKUSU NÍZKÉ-POPULÁRNÍ KULTURY PODLE SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE (PRŮMĚRY A 95% INTERVALY SPOLEHLIVOSTI) – MUŽI, ŽENY (V SOUBORU 18-79 LET)

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 14778), respondenti ve věku 18–79 let.

poměrně malý, zhruba o jednu položku z šesti. Znamená to, že v průměru má vyšší třída v oblíbě přibližně o jedno mediální téma více než třída nejnižší. Přejdeme-li k druhému obrázku (obr. 8.2), ve kterém jsou znázorněna témata nízké či populární kultury, lze si všimnout, že hierarchický vztah mezi třídami a nízkým-populárním vkusem jak u mužů, tak u žen mizí. Vezmeme-li v úvahu oba obrázky, pak v souladu s teorií kulturního všezroutství vyšší třídy konzumují širší žánrové spektrum než ostatní třídy. Stále se zajímají o intelektuální témata vysoké kultury, ale zároveň si vybírají i témata z oblasti nízké-populární kultury. Na druhou stranu nízké třídy se drží pouze svého vkusu preference témat nízké-populární kultury (srovnej grafy se schématy v obr. 2.1). Současně lze pozorovat, že ženy jsou v porovnání s muži většími „všezrouty nízké-populárních témat“, což je ovšem dáno výběrem položek pro indexy. Tuto jednoduchou analýzu modelu „všezrouti vs. vyhranění“ je

třeba považovat pouze za ilustrativní. Zda toliko sociální třída určuje rozšířený zájem o kulturu, či zda na všežroutství mediálních témat mají vliv i další znaky charakterizující postavení ve společnosti, je třeba učinit předmětem vícerozměrné analýzy.

Pro zjednodušení interpretace jsem v následující analýze operacionalizoval kulturní všežrouty jako respondenty s nejvyšší hodnotou součtového indexu obsahujícího kompletní seznam 36 mediálních témat. Všežrouti témat byli identifikováni jako jedinci v horním decilu tohoto indexu (označeni jsou v dichotomické proměnné hodnotou 1).⁵ Takovéto řešení je možné jen díky neobvyklé velikosti výběrového vzorku v MML TGI. V datech tak bylo možno nalézt dostatečně velké množství respondentů, které je možno označit za kulturní všežrouty (597 mužů a 823 žen). Abych ověřil, zda takto identifikovaní respondenti skutečně odpovídají definici všežroutů, tedy zda sledují jak vysoko-kulturní tak nízko-kulturní témata, provedl jsem test rozdílu průměrů v předchozí části analyzovaných indexů vysoké a nízké-populární kultury mezi všežrouty a „zbytkem“, tj. kulturně vyhraněnými. Rozdíl hodnot potvrzuje hlavní tezi: všežrouti konzumují témata jak vysoké, tak nízké-populární kultury.⁶ Vzhledem k rodové specifičnosti mediálních témat je i další analýza provedena pro muže a ženy zvlášť.

8.2. Stratifikační podmíněnost kulturního všežroutství?

Cílem následující analýzy je zjistit, zda jsou jednotlivé části české populace stejně kulturně „všežravé“, nebo zda v souladu s hypotézou pocházejí kulturní všežrouti z vyšších tříd či statusových skupin. V binární logistické regresi budeme odhadovat šanci (podmíněnou pravděpodobnost), že respondent patří mezi všežrouty (hodnota 1), oproti tomu, že je kulturně vyhraněný (hodnota 0). Nezávislé sociodemografické proměnné (popisné statistiky jsou zobrazeny v posledním sloupci tabulky A.8 v příloze) i logika dvouúrovňového aditivního modelu je stejná jako v předešlých kapitolách, kde jsem analyzoval indexy životního stylu na podsouboru domácností úplných rodin. Připomeňme, že při interpretaci je třeba vzít v úvahu relativní velikost efektů, neboť použití statistické významnosti zde vzhledem k velikosti souboru není smysluplné.

První model uvažující pouze vliv sociální třídy zde oproti předchozím kapitolám nečleněná na hlavy domácností a ostatní ale na respondenty muže a ženy vysvětluje jen 0,4% variance pro muže a 1% pro ženy (viz Nagelkerke R^2 v tabulce 8.1). I přes mizivou míru vysvětlené variance lze alespoň u žen pozorovat hierarchický vliv sociální třídy, kdy vyšší třídní pozice zvyšuje pravděpodobnost, že žena bude patřit mezi kulturní všežrouty, pro muže je tento vztah ovšem poněkud nejednoznačný. Vezmeme-li v úvahu další znaky (model 2), efekt sociální třídy se vytrácí, přičemž celková vysvětlitelná variance se zvýší na 2,2% pro muže a 3,1% pro ženy, což jsou stále velmi nízké hodnoty. Jednoznačně nejsilnějším prediktorem obapolního kulturního vkusu je vzdělání. Maturita i vysokoškolský diplom zvyšují šanci stát se kulturním všežroutem oproti základnímu vzdělání přibližně dvakrát. Vliv má kromě institucionalizovaného kulturního kapitálu v podobě vzdělání i ekonomický kapitál reprezentovaný příjmem, a dále skutečnost, že respondent bydlí v Praze. Šance, že obyvatelé Prahy budou kulturními všežrouty, je při kontrole ostatních vlivů v porovnání s jinými lokalitami překvapivě

5/ Každý kulturní všežrout si tak vybral alespoň 19 témat. V obrázku A.1 jsou všežrouti označeni elipsou. Ve skutečnosti se v celém souboru dotázaných vyskytlo pouze 9 „totálních všežroutů“, kteří si vybrali všech 36 mediálních témat.

6/ Použity byly samostatné indexy kulturně vysokého a nízkého všežroutství. Všežrouti se kloní v průměru ke čtyřem tématům vysoké kultury a pěti tématům nízké-populární kultury, zatímco vyhranění se zajímají pouze o jedno či dvě témata (T test, signifikantní na $p < 0,001$).

nižší. Proměnné týkající se životního cyklu (věk, rodinný stav a děti) a bydliště ve velkém městě nemají na všežroutství významný vliv.

TABULKA 8.1. LOGISTICKÁ REGRESE VŠEŽROUTI VS. VYHRANĚNÍ V MEDIÁLNÍCH TÉMATECH[†] – MUŽI, ŽENY (V SOUBORU 18–79 LET)

Model		Muži*			Ženy		
		B	Exp(B)	Sig.	B	Exp(B)	Sig.
M 1	(Konstanta)	-2,577	,076	,000	-2,388	,092	,000
	A – Vyšší třída^a	,504	1,656	,012	,699	2,012	,000
	B – Vyšší střední třída	,222	1,249	,266	,551	1,736	,001
	C – Střední třída	,322	1,379	,012	,470	1,600	,000
	D – Nižší střední třída	,288	1,334	,025	,347	1,415	,003
M 2	(Konstanta)	-3,039	,048	,000	-2,559	,077	,000
	A – Vyšší třída^a	,149	1,160	,545	,268	1,308	,169
	B – Vyšší střední třída	-,162	,851	,489	,141	1,151	,443
	C – Střední třída	,047	1,049	,762	,219	1,245	,068
	D – Nižší střední třída	,085	1,089	,551	,130	1,139	,298
	Věk	,001	1,001	,847	-,002	,998	,539
	Vzdělání – Vyučen^b	,458	1,581	,006	,226	1,254	,099
	Vzdělání – Maturita	,697	2,008	,000	,589	1,802	,000
	Vzdělání – University	,637	1,890	,011	,733	2,082	,000
	Příjem (tis. Kč)	,010	1,010	,025	,006	1,006	,152
	Město (>100 tis.)^d	,133	1,142	,391	,161	1,175	,204
	Svobodný/á^e	-,110	,896	,463	,152	1,164	,228
	Rozvedený/á	-,140	,869	,341	-,079	,924	,486
	Praha^f	-,890	,411	,000	-,910	,403	,000
	Dítě do věku 5 let v dom.^g	-,086	,917	,651	-,045	,956	,747
		N = 5375			N = 5916		
M 1	Nagelkerke R Square	0,004			0,010		
M 2	Nagelkerke R Square	0,022			0,031		

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., respondenti ve věku 18–79.

Poznámka 1: [†] Dichotomická proměnná s hodnotou 1 (= všežrouti), ta byla přiřazena hornímu decilu pozitivních odpovědí na 36 položek zájmu o mediální témata (viz tabulku A.19 v příloze 6).

Poznámka 2: Referenční kategorie: ^a E - Nižší třída, ^b Základní vzdělání, ^c Žena, ^d Bydliště < 100 t., ^e Svobodný/á,

^f Ostatní místa bydliště, ^g Bez dítěte nebo dítěte ve věku vyšší než 5 let v domácnosti

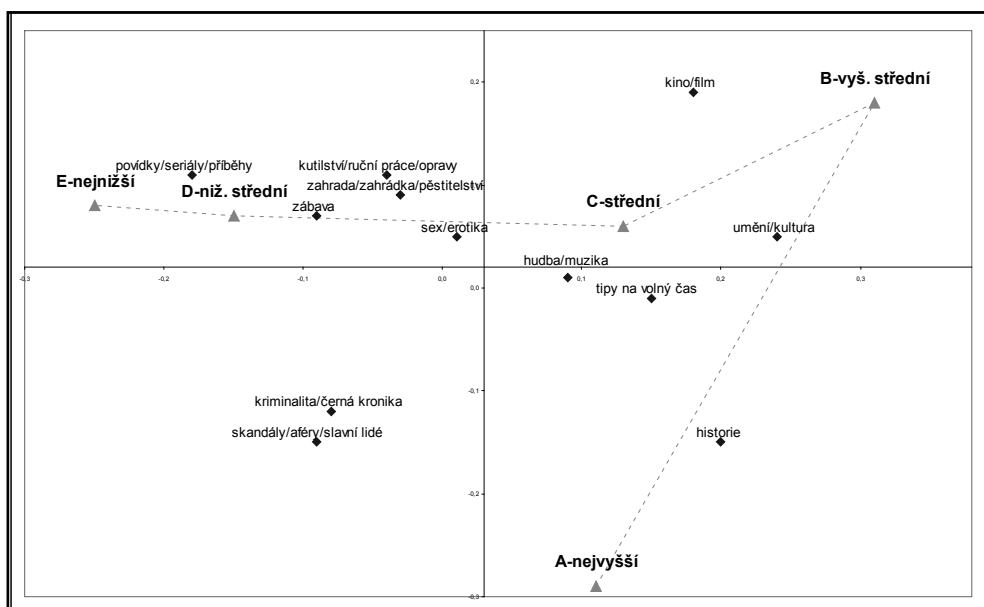
* Jedná se o muže a ženy v souboru (nikoliv přednosti domácnosti, či hospodyně).

Podívejme se ještě podrobněji za pomoci kategoriálních znaků, kde je možné hledat zdroje kulturního všežroutství v české společnosti. Jak ukázal regresní model, přestože třídní afinita (třída je odvozena z postavení hlavy domácnosti) je extrémně slabá, čeští všežrouti se vyznačují vyšší úrovní institucionalizovaného kulturního a ekonomického kapitálu. Nejsilnější vřezkonsumace je typická ve věku od 31–45 let (obrázky A.3 a A.4 v příloze dokumentují, že účinek věku není lineární), dále

pro svobodné a důchodce.⁷ Jak již bylo uvedeno výše, k všežroutství inklinují spíše ženy (především vdané), což pravděpodobně vyplývá z povahy položek zahrnutých v indexu, z něž byla příslušnost k všekonzumentům odvozena.

Viděli jsme, že v české společnosti strukturuje míru „všežroutství“ mediálních témat v první řadě vzdělání. Na nejednoznačný vliv třídního postavení daného postavením domácnosti nakonec poukazuje i obrázek 8.3 ve kterém je pomocí korespondenční analýzy ilustrována afinita tříd ABCDE ve vztahu k jednotlivým mediálním tématům. Na jedné straně vidíme tendenci příslušníků třídy vyšší střední třídy B k tématům spojeným s vysokokulturním vkusem (umění/kultura), na druhé straně pak přítomnost kulturního všežroutství dokumentuje středová pozice témat masové vkusu (černá kronika, skandály).

OBRAZEK 8.3. KULTURNÍ VKUS V OBLIBĚ MEDIÁLNÍCH TÉMAT VE VAZBĚ NA SOCIÁLNÍ TŘÍDY ABCDE. ČR 2004.
KORESPONDENČNÍ ANALÝZA

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 14778), respondenti ve věku 18-79.

7/ Veškeré závěry jsou založeny na tabulkách třídění druhého stupně (test Chi-square signifikantní na $p < 0,001$).

Obecně lze konstatovat, že kulturní všežroutství a „vyhraněnost“ na ose vysoké – masové (nízké) kultury, kterou jsme měli možnost vidět v předchozích dvou kapitolách v analýze podmíněnosti vkusu, kulturní a materiální spotřeby, pocházejí do určité míry z podobného sociálního prostředí.⁸ Při porovnání s výsledky z předešlých kapitol mějme na paměti, že se jedná o jiné základní soubory. Navíc regresní model šance být kulturní všežrout poukázal na to, že všežrouti jsou v české sociální struktuře poměrně slabě zakotveni. Vliv sociální třídy domácnosti je mizivý, navíc zavedením dalších proměnných do modelu zcela mizí. Zdá se, že k všežroutství v oblasti mediálních témat vedou výhradně individuální statusové znaky: zejména vzdělání (spíše než třída definovaná pozicí hlavy domácnosti).

8/ Určitou spojitost mezi celkovým indexem všežroutství a vysokou kulturou ukazuje vzájemná korelace ($R = 0,22$) (signifikantní na $p < 0,01$).

9. SHRUTÍ, DISKUSE A ZÁVĚRY

Tato kniha sledovala dvě úzce propojená témata týkající se sociální stratifikace a strukturace životního stylu v současné české společnosti. První téma souvisí s obecnou hypotézou, podle níž je postavení v sociální stratifikaci, specificky pak třídní pozice, hierarchicky asociováno s odlišným životním stylem. V konkrétní analýze souboru vícečetných domácností rodin, kde lze očekávat vliv třídního milieu, jsem ověřoval hypotézu homologie v oblastech vysoké kultury, masové/nízké kultury, elegance v oblékání, zdravého způsobu života a okázalé spotřeby spolu s jejím protipólem – kulturou materiální nezbytnosti. Druhé téma, které je z teoretického hlediska podmnožinou prvního, představuje hypotézu stratifikační podmíněnosti kulturního všežroutství. V analýze souboru celé populace starší osmnácti let jsem zkoumal jeho sociální zakotvenost v oblasti vkusu operacionalizovaného jako obecný zájem o témata v médiích.

Pro vztah sociální třídy (obecněji socioekonomického statusu) a kulturních praktik jsem představil tři teoretické modely, které tvoří základ ověřovaných hypotéz. Podle homologické argumentace jsou sociálním třídám vlastní specifické životní styly. Distinktivní vzorce kulturní spotřeby napomáhají rozvíjet a uchovávat jejich identitu. Argument postmoderní individualizace naopak tvrdí, že společnost již nesdílí pevnou kulturní hierarchii. Životní styly se postupně rozrůznily, vzniklou inflaci vkusů tak nelze vysvětlit pouze třídním postavením. Středovou perspektivu představuje model „kulturního všežroutství“, v něm vyšší vrstvy dokážou spotřebovávat stále širší žánrové spektrum. Znalosti a participace na odlišných kulturních formách se stávají ceněným zdrojem vymezení statusu. Vyšší třídy si nejen zachovávají exkluzivní vysokokulturní vkus, ale za svou přijaly taktéž spotřebu populární kultury a masový vkus, zatímco nižší třídy si uchovaly pouze pro ně typický vkus spojený s nízkou kulturou.

9.1. Zjištění analýz

Porovnání vývoje vazby volnočasových aktivit v oblasti vysoké kultury na třídní postavení a vzdělání mezi lety 1993, 1999 a 2006 ve třetí kapitole, spolu s citovanými výsledky předchozích sociologických výzkumů z šedesátých a osmdesátých let, ukazuje, že třídně kulturní homologie – souvislost třídy a vzdělání s kulturně náročnějšími aktivitami volného času – je v české společnosti přítomná již minimálně od poloviny 60. let. Ač je nepochybně od počátku devadesátých let postupně narušována postupnou individualizací, rozhodně nemůžeme tvrdit, že by ztrácela na významu, ba naopak, jak ukazují podrobnější analýzy dat z roku 2004 v kapitolách 5 až 8, nabývá poněkud jemnějších a složitějších forem, které prostupují širokou paletou odlišných sfér životního stylu, zejména pokud jde o kulturní vkus a spotřebitelské preference.

Obecně se ukazuje, že oblasti, v nichž jsme sociální zakotvenost životního způsobu zkoumali na datech z výzkumu MML TGI 2004, nelze hodnotit podle jednoho schématu. Ve srovnání s kulturním všežroutstvím v oblasti mediálních témat (kapitola 8), které lze identifikovat prakticky pouze na základě vzdělání (a do určité míry i příjmu dotázaného), je vliv sociální třídy na preference či aktivity vysoké i masové/nízké kultury, eleganci v oblékání, okázalost spotřeby a vkus materiální nezbytnosti patrný, v případě střední třídy C a částečně i vyšší střední třídy B tomu tak je dokonce i při kontrole vlivu vzdělání. Pouze v jediné zkoumané oblasti – zdravý způsob života – je efekt třídy bezvýznamný.

Analýzy dat MML TGI z roku 2004 – připomeňme že výsledky ve zmíněných šesti sférách životního stylu (kapitoly 5 až 7) reprezentují pouze populaci „úplných rodin“ – tak potvrdily předešlé závěry z konce devadesátých let dvacátého století, podle kterých je vysoká kultura spojena s vyšší třídní pozicí [Duffková, Tuček 2003]. Přesto nesmíme opomenout velký vliv nevertikálních složek sociálního postavení, zejména genderu a věku, ale do určité míry i postavení Prahy jako kulturního centra. Zda se trend souvislosti postavení ve společnosti a životního stylu posouvá k horizontální nebo vertikální dimenzi sociální struktury, bude muset být předmětem dalších analýz především v časovém porovnání.

Zřetelně se zde ukazuje podvojnost procesu kulturní homologie v naší společnosti. Zatímco v případě orientace na vysokou kulturu je homologie přítomná již několik desetiletí (v případě okázalé spotřeby coby specifické formy kompetenčního kulturního kapitálu dochází patrně teprve v posledním desetiletí postupně ke zřetelné homologizaci) jsou v oblasti zdravého životního způsobu a kulturního všežroutství patrné jak procesy posilování mezitřídních rozdílů, tak i procesy individualizace životních stylů (jak poukazuje například U. Beck). Zejména pro zdravý životní styl v naší společnosti platí spíše proces individualizace. Nezbyvá než podotknout, že krystalizace životního způsobu potřebuje podstatně delší čas než krystalizace ekonomického statusu, zvláště v případě vysoké kultury, ke které se vztah utváří postupně a začíná již během rané socializace.

Hranice kulturní diference prochází v české společnosti mezi třemi výše postavenými třídami A (domácnosti majitelů firem, vyšších úředníků a vysokých odborníků), B (domácnosti ředitelů, pedagogů, atd.), C (domácnosti nižších úředníků, techniků, živnostníků) s afinitou zejména k vysoké kultuře a okázalosti spotřeby a dvěma nižšími třídami D (domácnosti kvalifikovaných dělníků), E (domácnosti nekvalifikovaných dělníků), pro něž je typičtější vkus materiální nezbytnosti, preference masové/nízké kultury a nižší míra vysokokulturního kapitálu (viz obrázky 5.1 a 7.1). Je patrné, že třídy vyšší a střední třída (A, B, C) se v životním stylu značně podobají, mezi těmito třídami domácností s předností pocházejícím převážně z bílých límečků a nižšími třídami (D, E) tak lze vysledovat pomyslnou symbolickou mezitřídní hranici určenou kulturní spotřebou a vkusem. Ta je v české společnosti, a lze se oprávněně domnívat, že i v jiných vyspělých společnostech, dlouhodobě přítomna mezi světem manuální a nemanuální práce (či dnes v době mizející dělnické třídy lépe řečeno také nekvalifikované rutinně nemanuální práce). Hranice mezi těmito dvěma kulturami se projevuje rovněž v jejich jisté interakční uzavřenosti [Vlachová 1996; Šafr, Häuberer 2008; Šafr 2008], jejíž kořeny lze hledat v odlišných kulturních a hodnotových vzorcích spojených jednak s dosaženým vzděláním jednak významně utvářených v rodině již v době primární socializace.

Umístění současné české střední třídy (C) poblíž vyšších tříd – umocněné navíc její přetrvávají odlišností vůči třídě nejnižší při kontrole vlivu individuálního statusu – poněkud připomíná Bourdieuho tezi [Bourdieu (1979) 1984], že se tato třída (především její frakce označovaná jako tzv. nová maloburžoazie) v rámci sociálního prostoru posouvá vzhůru a touží získat habitus dominantní třídní frakce.¹

Pokud jde o celkové posouzení hlavní výzkumné otázky, zda pro vztah stratifikačního postavení a životního stylu platí model homologie či individualizace (destratifikace), celkově výsledky ukazují na platnost hypotézy, podle které je *životní styl, alespoň ve většině oblastí, které jsme sledovali, utvářen zejména vertikální pozicí v sociální struktuře* (třída či individuální socioekonomický status).

1/ Ověřit tuto tezi podrobněji však nebylo možno. Jak uvádím dále, určitým limitem mé analýzy bylo, že v datovém souboru nebyla k dispozici informace o vykonávané profesi respondenta.

Druhou hypotézu o vlivu třídního prostředí rodiny, tj. působení třídy domácnosti i při kontrole vlivu individuálního statusového postavení, se však nepodařilo přesvědčivě prokázat. *V porovnání s třídou odvozenou z postavení hlavy domácnosti (klasifikace ABCDE) má v drtivé většině větší vliv na strukturaci kulturní spotřeby a vkusu individuální socioekonomický status představovaný vzděláním a příjmem.* Přesto v mnoha zkoumaných oblastech čistý efekt třídy zcela nemizí, příslušnost ke střední třídě C a částečně také vyšší střední třídě B se projevuje i při kontrole vlivu statusového postavení. Otázkou ovšem je, zda lze hovořit o zřetelně hierarchicky uspořádaném vztahu kultury a sociálních tříd a zda v české společnosti probíhá proces třídní strukturace na základě kulturního vkusu. Obecně efekt třídní příslušnosti, v našem případě odvozené z postavení hlavy domácnosti, nemůžeme při explanaci životního stylu zcela pominout. Vzhledem k jejímu převažujícímu vlivu nad horizontálními znaky (pohlaví, věk a další) nelze totiž platnost hypotézy o třídní homologii v českých podmínkách prozatím jednoznačně zamítnout. V důsledku uvedených zjištění se zdá předčasně přijímat postmoderní teorii stratifikace, kladoucí důraz na oslabené kulturní hierarchie a jejich rozmělněné vazby na sociální třídu, jako model schopný vysvětlit determinaci životního stylu v české společnosti lépe než model stratifikační homologie.

9.2. Diskuse – kulturní aktivity, vkus a sociální třída

Uvedená zjištění jsou nepochybně teoreticky i prakticky závažná. Je ovšem zapotřebí zmínit také limity provedených analýz jakož i další možné perspektivy studia třídní podmíněnosti životního stylu. Poukázat chci především na tři problémy: omezení životního stylu pouze na kulturní vkus a praktiky, limity operacionalizace kulturního vkusu a konceptualizaci a měření třídního postavení.

Zaprvé, výsledky v této práci ukazují, že spotřeba a kulturní vkus jsou u nás svázané s vertikálním postavením ve společnosti, v nezanedbatelné míře dokonce s třídní pozicí. Význam dalších, svou povahou horizontálních faktorů (vedle pohlaví zejména bydliště)² nejenže poukazuje na individualizovanost životního stylu, ale také podporuje kritiku M. Lamontové, která upozorňuje na omezenost Bourdieuho perspektivy, podle níž je aktérům se stejným množstvím specifických kapitálů a se shodnými mobilitními trajektoriemi vlastní podobný kulturní vkus a postoje (habitus) nezávislé na společnosti, ve které žijí [Lamont 1992].³ Nezapomeňme také, že tato práce sledovala pouze utváření jedné z forem symbolických hranic, a to hranici kulturní, zprostředkovanou vkusem a kulturními praktikami. Další analýzy by se měly podrobněji věnovat otázce, zda můžeme v české společnosti hovořit o existenci převahy třídně orientované kultury, a to i v jiných sférách než je kulturní spotřeba. Předmětem příštího zkoumání třídních identit by se tak mohlo stát zejména utváření morální hranice, na jehož význam v tomto procesu poukazuje studie Kolářové a Vojtíškové [2008].

Zadruhé, použité indexy kulturní spotřeby a životního stylu mohou být do určité míry omezeny neschopností odhalit jemnější rozdíly mezi odlišnými, detailněji definovanými statusovými skupinami. Proto bychom pro podrobnější posouzení modelu třídně kulturní homologie a hypotézy kulturního všežroutství měli za účelem pokrytí širšího sociálního prostoru způsobů života aplikovat nejen ukazatele vysoké kultury, okázalé spotřeby a zdravého životního stylu, ale také jejich opaků (níz-

2/ V empirické analýze také zůstala stranou otázka podmíněnosti kulturního vkusu a spotřeby psychologickými rysy jedince (viz kapitolu 2.6).

3/ Pro další analýzy českého prostředí můžeme použít poznatky R. Rosenlunda, který poukazuje na existenci třetí dimenze v lokálním sociálním prostoru a prostoru životního stylu. Ten se skládá z genderu a ekonomických sektorů (soukromý mužský vs. veřejný ženský) [Rosenlund 2001].

ká/populární kultura, nenáročnost/vkus nutnosti, nezdravý životní styl),⁴ jak jsem se pokusil ukázat v kapitole 5.2 (masová/nízká kultura) a v kapitole 6, která krom okázalé spotřeby analyzovala i její protipól spojený s vkusem materiální nezbytnosti. Další výzkumy by proto při ověřování teoretických modelů vztahu stratifikace a kultury měly postihnout kulturně co nejširší spektrum životního stylu a neomezovat se pouze na vysokou kulturu odvozenou z dominantního kulturního kódu spojeného s elitním, intelektuálně náročným uměním. Půjde také o to podrobněji zkoumat kulturní praktiky v odlišném kulturním kontextu (např. rozdílné formy života v městském prostředí a na vesnici). K adekvátnímu posouzení platnosti teze třídní homologie je zapotřebí sledovat nejen afinitu vyšších tříd či statusových skupin k vysoké kultuře, ale souběžně z druhé strany věnovat pozornost tomu, kterým skupinám jsou vlastní kulturní praktiky spojené s konzumací masové produkce či, můžeme-li v této souvislosti v soudobém českém kontextu hovořit o projevech kultury „nízké“.

A konečně zatřetí, standard reklamního průmyslu Sociální třídy ABCDE uplatněný v mé práci sice na jedné straně řeší problém určení třídní pozice ekonomicky neaktivních, na druhé straně však trpí určitými omezeními. Ta spatřuji především v tom, že střední třída C je poměrně značně profesně heterogenní. Zahrnuje totiž jedince, kteří pocházejí z domácností, jejichž hlavami jsou tak odlišné profesní skupiny jako na jedné straně obchodníci či vlastníci menších firem a na straně druhé administrativní zaměstnanci či technici, ale i kvalifikovaní manuální pracovníci. Použitá pětitřídní klasifikace ABCDE nerozlišuje profese, jejichž postavení na trhu práce je značně odlišné, které třídní schéma EGP uplatněné ve třetí kapitole zohledňuje. Neodděluje tak např. rutinní nemanuální pracovníky (C2) od vlastníků menších firem (C1) (viz tabulku A.7 v příloze). Nutnost použít předem dané třídní schéma (navíc značně hrubé) – přičemž klasifikaci ABCDE rozhodně můžeme považovat za „třídy na papíře“ – jakož i nedostupnost dalších informací o sociálním okolí respondenta mi neumožnila v analýzách překonat přístup, který v podstatě sleduje jen varianci v životním stylu mezi třídami, a naplnit tak jednak princip mikrotřídní analýzy, v níž představují třídy induktivně konstruované kategorie na základě specifických subkultur, tak i věnovat pozornost roli sociálního miliea a životní historie. V této souvislosti by mohl přispět k lepšímu pochopení determinovanosti životního způsobu vliv podrobněji měřeného socioekonomického statusu respondenta ve spojení s distancí statusu jeho partnera (či přátel) a mezigenerační jakož i profesní mobilita.⁵

9.3. Diskuse – model kulturního všežroutství

Výsledky analýz vkusu v zájmu o mediální témata informativního a zábavného charakteru spojené jak s vysokou tak masovou kulturou ukazují na to, že určitou tendenci ke kulturnímu všežroutství lze nalézt i v české společnosti. Otázkou zůstává, zda je tento jev třídně podmíněn. Kulturní všežrouti se sice zpravidla objevují ve vyšších statusových skupinách, definujeme-li je skrze vzdělanostní oprávnění (maturita, vysokoškolský diplom), pokud uplatníme i jiné charakteristiky sociálního postavení, pak vliv samotné sociální třídy je, alespoň v porovnání s třídní determinovaností vysoké kultury a okázalé spotřeby, v podstatě nulový. Nezodpovězenou otázkou ovšem zůstává,

4/ Podle mého názoru, abychom lépe pochopili, kdo jsou všežrouti, kde se objevují nejsilnější třídy a kulturní vztahy, bylo by vhodné vytvořit další klasifikace kulturní konzumace a žánrového vkusu na základě typologie skupin a vzorců spotřeby [srovnej Tampubolon 2008]. Velký potenciál pro testování hypotézy „všežrouti-vyhranění“ skýtá studium kulturních spotřeby u specifické populace elit. Tento přístup by mimo jiné bral ohled na specifičnost kulturního prostředí elit, která je daná jejich vznikem po pádu komunismu.

5/ Bohužel v souboru dat MML TGI, který jsem měl k dispozici, nebyla profese (kód ISCO) ani respondentova individuální pozice (či jeho partnera nebo rodiče) v třídním schématu EGP obsažena. Vliv třídní homogie a mobility na kulturní spotřebu a vkus tak nebylo možno sledovat.

zda se tak děje proto, že se v české společnosti doposud nerozvinula nová specifická třídní kultura, která by byla zakotvená v této soudobé formě kulturního kapitálu představované schopností pohybovat se v kulturní rozmanitosti. Ta by pak mohla napomáhat definovat mezitřídní symbolické kulturní hranice, podobně jako tomu je např. ve Spojených státech. Vybavenost multikulturním kapitálem je u nás zatím spíše individuální (statusovou) vlastností jedinců s širokým komunikačním rozsahem a nezakládá třídní kulturu. V této oblasti bude třeba provést další analýzy jiných oblastí kulturního vkusu a spotřebního chování a věnovat pozornost zejména jejich trendům v čase. Zvláště to pak může souviset se způsobem rekrutace nových ekonomických a politických elit a s diskontinuitou v jejich vývoji. Přes jistou omezenost mých výsledků i neexistenci jiných studií kulturního všežroutství lze konstatovat, že v české společnosti pozorujeme situaci podobající se Rusku [Zavisca 2005], kde se kulturní všežrouti do určité míry překrývají s těmi, kdo mají osvojen vkus vysoké kultury. Tato skutečnost naznačuje, že kulturní všežroutství by i v české společnosti mohlo v budoucnu posílit svou funkci při vymezování hranice elitního statusu.

Chronologickou posloupnost fenoménu všežroutství – od vyhraněnosti k všežroutství vyšších tříd – spojeného s generací poválečného babyboomu, která je typická pro západní společnosti, zejména Spojené státy, totiž můžeme v českém prostředí vidět poněkud paradoxně v obráceném pořadí. Kulturní všežroutství může také v post-transformačním období pouze představovat jakousi prostřední fázi předcházející vzniku třídně kulturní hierarchie. Jinak řečeno: „lidé zatím neví, kam patří“, neboť distinktivní třídní kultura se doposud nevyvinula do tak silné podoby, aby určitá frakce uvnitř nejvyšší třídy začala používat kulturní všežroutství (nevědomě, ale i vědomě) jako alternativní způsob vytyčování symbolické hranice, která by určovala jejich specifickou třídně-elitní identitu.

Domnívám se, že v obecné rovině existují dvě tendence, které mohou do budoucna počet kulturních všežroutů v české společnosti zvýšit. Zaprvé, širší a rozmanitost spotřeby, a to nejen materiální, ale také kulturní, a v důsledku toho také kulturní vkus, zcela jistě pozitivně souvisí s bohatstvím ve společnosti. Ačkoliv Česká republika patří ve světovém měřítku mezi relativně bohaté země, příjmy obyvatelstva stále ještě nedosahují úrovně obvyklé ve většině rozvinutých západních zemí. Vzhledem k tomu, že prožíváme již několik let ekonomický růst, v jehož důsledku vzrůstá i spotřeba, ale také kulturní nabídka doprovázená hyperkomodifikací, lze dovozovat, že touha i potřeba konzumovat široké spektrum kulturních statků ještě poroste. Zadruhé, dle mého názoru je kulturní všežroutství spojené především s rozšířením vzdělání. V tomto ohledu stále zaostáváme za dalšími zeměmi OECD [viz např. Matějů, Straková et al. 2006]. V této souvislosti můžeme považovat model kulturního všežroutství za součást procesu mezigeneračního přenosu statusu, tedy plně v souladu s teorií kulturní reprodukce nerovností. Otázkou zůstává, do jaké míry bude všekonzumentství sloužit jako kultura dominantní statusové skupiny [Peterson, Kern 1996]. Místo toho se mezi nejvyššími sociálními třídami mohou paralelně rozvinout vzorce vysoce distinktivní elitní vysoké kultury. Jak naznačují výsledky analýzy okázalé spotřeby v kapitole 6, můžeme očekávat, že významným rozlišovacím znakem statusu se stane rovněž snobská exkluze. Ta v případě naší společnosti, kde se třídní kultura teprve postupně formuje, bude udržovat, a zejména vytvářet nové symbolické hranice mezi vyššími třídami, a to alespoň do té doby, než dosáhneme výraznějšího rozšíření post-materialistických hodnot typických pro západní země.

V této souvislosti je podstatná časová dimenze. V nejvyšších třídách i střední třídě se v budoucnu zřejmě změní situace, jakmile dojde k jejich generační obměně. Pak lze očekávat, že může dojít k opačnému trendu, kdy zejména generace dětí dnešní střední generace obrátí v širší míře pozor-

nost k hodnotám odmítajícím konzum. K vymezování statusových hranic nicméně dochází i jemnějšími a v kontextu dominantní kultury i alternativními způsoby. Pokud převáží hodnotová rozrůzněnost a s ní spojený nárůst nových (alternativních) životních stylů, budeme muset v budoucích analýzách kulturní spotřeby věnovat obzvláštní pozornost rozlišení mezi kulturně vysokým a nízkým všežroutstvím, ať už se bude jednat o vkus, nebo o volnočasové aktivity.

9.4. Závěr – dualita procesu kulturní homologie a individualizace

Závěrem chci na obecné úrovni ukázat, jak na první pohled protichůdné procesy přetrvávající třídní homologie a individualizace souběžně ovlivňují podobu současné sociální struktury. Individualizaci lze spatřovat jako výsledek pokračujících modernizačních a globalizačních procesů. Kulturní všekonzumace je pochopitelně těmito procesy v naší společnosti vydatně živena, má ovšem selektivní povahu, nezasahuje všechny vrstvy společnosti rovnoměrně. Příznačná se stává zejména pro mladé věkové kohorty s vysokým statutem (nicméně v analýzách všežroutství mediálních témat se tento vztah prokázal pouze ve věkové kohortě 31–45). Někdy se v této souvislosti hovoří o takzvaných vítězích globalizace, kteří si osvojují široký vějíř kulturní spotřeby a vkusu (multikulturní kapitál) díky své schopnosti přizpůsobovat se novým trendům a vybavenosti vysokým vzdělanostním kapitálem. Druhý souběžný proces homologie vertikálního statusového postavení a kulturních preferencí či aktivit – zdůrazněme, že vazba kulturního kapitálu na třídní postavení je v české společnosti přítomna již delší dobu – představuje součást obecnějšího procesu třídní struktury. Ten souvisí jednak s růstem ekonomických nerovností, které se postupně vynořily během minulých patnácti let transformace, tak s krystalizací odlišných složek statusu, tedy s nárůstem jejich vzájemné provázanosti.

Narůstající třídní struktura, kterou chápeme jako vzorce sociálního uzavírání, se projevuje v postupném ukotvování ekonomických nerovností v kulturních praktikách sociálních tříd.⁶ Tyto praktiky nabývají spíše jemnějších forem kulturních preferencí a jednání spojených s dominantním kulturním kódem na jedné straně, na straně druhé jde o kulturní spotřebu produktů masové produkce typickou pro většinovou společnost. Z analytického úhlu pohledu je též neopominutelná sociální podmíněnost kulturní pasivity. Dominantní kulturní kód české společnosti můžeme zjednodušeně pojmenovat jako kultivovanost. Odvozen je nejen z vysoké – umělecky náročné kultury, jejíž třídně-statusová podmíněnost je v naší společnosti dlouhodobě přítomna, ale i ze schopnosti určité společenské sebe prezentace a vybranosti vkusu při spotřebě (kompetenční kulturní kapitál), která plní statusově / třídně vymezující funkci v soudobé společnosti spotřeby patrně mnohem efektivněji než pouhá participace na vysoké kultuře (vysoko-kulturní kapitál).

Obecně výsledky analýz ukazují na to, že i přes existenci stratifikačně kulturní homologie v české společnosti, *kulturní praxi, jmenovitě kulturní vkus, lze považovat spíše za slabou formu reprodukce třídního systému.*⁷ Proces třídní struktury nezahrnuje pochopitelně pouze sféru kulturního vkusu a spotřeby, která byla předmětem zájmu této práce, ale také další projevy třídně kulturní ko-

6/ Jde vlastně o jakousi obdobu tzv. kulturní mezery (cultural lag), kterou představuje stav, kdy díky rychlým sociálním změnám jedna složka kultury (nejčastěji nemateriální – v našem případě odpovídající třídní praktiky) zaostává za jinou (nejčastěji materiální – v našem případě příjmy a majetek) [Ogburn (1922) 1966; podle Brinkman, Brinkman 2006].

7/ K podobnému závěru dochází i komparativní studie procesu třídní struktury ve čtyřech vyspělých západních zemích (Francie, Německo, USA, Kanada) [Lemel, Noll 2003: kap. 13].

herence. Ať už jde o manželskou homogamii (příkladem studia tohoto jevu u nás může být [Tuček 2003c; Katrňák, Kreidl, Fónadová 2004; Katrňák, Fučík 2007]), homogenitu přátelských vazeb [Vlachová 1996; Šafr, Häuberer 2008; Šafr 2008] či samotný vznik a předávání kulturního kapitálu (zejména kognitivního typu) při výchově dětí v rodinách z odlišného sociálního prostředí [Katrňák 2004]. Vznik třídní uzavřenosti bude ovšem nejspíše oslabován souběžnou postmoderní individualizací šířenou procesem globalizace, celkovým růstem životní úrovně a vzdělanostní expanzí.⁸

Shrňeme-li empirické poznatky této studie, česká společnost se zatím nepřiblížila podobě postmoderního sociálního prostoru s oslabenými kulturními hierarchiemi a zcela zaniklými vazbami životního stylu na sociální třídu. Celkově jsou tak výsledky analýz životního stylu v oblasti kulturní spotřeby v souladu s empirickými závěry převažujícími v ostatních vyspělých zemích, jako je Velká Británie [Warde et al. 2002; Tomlinson 2003; Chan, Goldthorpe 2007a; Tampubolon 2008], Izrael [Katz-Gerro a Shavit 1998] nebo Norsko [Rosenlund 2001] a Dánsko [Priour, Rosenlund 2005], jakož i postkomunistickými zeměmi (Bulharsko, Maďarsko, Polsko, Rusko a Slovensko [Róbert 1997]). V případě zdravého způsobu života, alespoň jak byl v mé práci operacionalizován, jsme ovšem ve srovnání se současnou britskou společností [Tomlinson 2003] svědky v podstatě mizivé třídní zakotvenosti. Otázkou zůstává, jestli se tak děje v důsledku rozsáhlých sociálních změn po pádu komunismu, nebo naopak díky skutečnosti, že transformace jako dlouhodobý proces sociálních změn není ještě zcela ukončena a specifické třídní kultury nejsou dosud pevně ustaveny.

Lze předpokládat, že proces posilování vazeb mezi socioekonomickým statusem a kulturními praktikami dosáhne – nepochybně již v příští generaci – určitého vrcholu, za nímž se už dále nebude prohlubovat. Pak v té míře, jak se ČR bude přibližovat vyspělým západním zemím, nutně převáží tendence k prosazení kulturních a sociálních trendů individualizace souvisejících s procesy globalizace a modernizace.

8/ Procesy třídního uzavírání by se podle mého názoru měly stát hlavním předmětem studia sociální stratifikace u nás, ať už v uvedených tématech manželské homogamie a třídní homogenity přátelských vazeb, nebo v tématu mezigenerační reprodukce kulturního kapitálu (viz rozlišení odlišných typů, resp. účinků kulturního kapitálu v kapitole 2.7).

LITERATURA

- Bayer, I. 2007. „Přístupy ke studiu kultury v sociologii.“ Pp. 7–21 in I. Bayer, J. Šafr, K. Vojtíšková. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. STUDIE CESES – Teoretik 2007/03.
- Beck, U. (1986) 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, U. 2007. „Beyond Class and Nation: Reframing Social Inequalities in a Globalizing World.“ *British Journal of Sociology* 58 (4): 679–05.
- Becker, G. S. 1962. „Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis.“ *The Journal of Political Economy* 70 (5), Part 2: Investment in Human Beings.: 9–49.
- Bottero, W. 2005. *Stratification: Social division and inequality*. London & New York: Routledge.
- Bottero, W., S. Irwin. 2003. „Locating Difference: Class, ‘Race’ and Gender, and the Shaping of Social Inequalities“. *The Sociological Review* 51 (4): 463–483.
- Bourdieu, P. 1968. „Outline of a Sociological Theory of Art Perception.“ *International Social Science Journal* 20: 589–612.
- Bourdieu, P. 1973. „Cultural Reproduction and Social Reproduction“. Pp. 71–84 in R. Brown (ed.). *Knowledge, Education, and Cultural Change*. London: Tavistock.
- Bourdieu, P. (1979) 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P., L. J. D. Wacquant. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bögenhold, D. 2001. „Social Inequality and the Sociology of Life Style. Material and Cultural Aspects of Social Stratification.“ *American Journal of Economics and Sociology* 60 (4): 829–847.
- Brinkman, R. L., J. E. Brinkman. 2006. „Cultural Lag: In the Tradition of Veblenian Economics.“ *Journal of Economic Issues* 40 (4): 1009–28.
- Bryson, B. 1996. “Anything but Heavy Metal”: Symbolic Exclusion and Musical Dislikes. *American Sociological Review* 61: 844–899.
- Bukodi, E. 2007. „Social Stratification and Cultural Participation in Hungary: A Post-communist Pattern of Consumption?“ [online]. *MWP Working Papers 2007/06*. San Domenico di Fiesole: European University Institute. [cit. 26. 9. 2007] Dostupné z <http://cadmus.eui.eu/dspace/bitstream/1814/6925/1/MWP_2007_06.pdf>.
- Collins, R. 2004. *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Crane, D. 2000. *Fashion and its Social Agendas: Class, Gender, and Identity in Clothing*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Crompton, R. 1996. „Consumption and Class Analysis.“ Pp. 114–132 in S. Edgell, K. Hetherington, A. Warde (eds.). *Consumption Matters*, Blackwell Publishers/Sociological Review Monograph Series A.
- Chan, T. W., J. H. Goldthorpe. 2005. „The Social Stratification of Theatre, Dance and Cinema Attendance.“ *Cultural Trends* 14: 193–212.
- Chan, T. W., J. H. Goldthorpe. 2007a. „Class and Status: The Conceptual Distinction and its Empirical Relevance.“ *American Sociological Review* 72 (4): 512–532.
- Chan, T. W., J. H. Goldthorpe. 2007b. „Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England.“ *European Sociological Review* 23 (1): 1–19.

- Chan, T. W., J. H. Goldthorpe. 2007c. „Social Status and Newspaper Readership.“ *American Journal of Sociology* 112(4): 1095–1134.
- De Graaf, N. D. 1991. „Distinction by Consumption in Czechoslovakia, Hungary, and the Netherlands.“ *European Sociological Review* 7 (3): 267–290.
- De Graaf, N. D., P. M. De Graaf, G. Kraaykamp. 2000. „Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective.“ *Sociology of Education* 73 (2): 92–111.
- Devine, F., M. Savage, J. Scott, R. Crompton. (eds.). 2005. *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyles*. Hampshire / New York: Palgrave Macmillan.
- DiMaggio, P. 1979. „On Pierre Bourdieu.“ *The American Journal of Sociology* 84 (6): 1460–1474.
- DiMaggio, P. 1982. „Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students.“ *American Sociological Review* 47 (2): 189–201.
- DiMaggio, P. 1987. „Classification in Art.“ *American Sociological Review* 52: 440–55.
- DiMaggio, P. 1991. „Social Structure, Institutions, and Cultural Goods: The Case of the United States.“ Pp. 133–155 in P. Bourdieu, J. S. Coleman (eds.). *Social Theory for a Changing Society*. Boulder, CO.: Westview Press.
- DiMaggio, P. 1992. „Cultural Boundaries and Structural Change: The Extension of the High Culture Model to Theater, Opera, and the Dance, 1900–1940.“ Pp. 211–57 in M. Lamont, M. Fournier (eds.). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- DiMaggio, P. 2001. „Social Stratification, Life-style, Social Cognition, and Social Participation.“ Pp. 542–55 in David B. Grusky (ed.). *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*, 2d ed. Boulder, Colorado: Westview.
- DiMaggio, P., J. Mohr. 1985. „Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection.“ *American Journal of Sociology* 90: 1231–1261.
- DiMaggio, P., M. Useem. 1978. „Social Class and Arts Consumption: The Origins and Consequences of Class Differences in Exposure to the Arts in America.“ *Theory and Society* 5 (2): 141–161.
- Douglas, M., B. Isherwood. (1979) 1996. *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London and New York: Routledge.
- Duffková, J., M. Tuček. 2003. „Proměny způsobu života.“ Pp. 168–202 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Duffková, J., L. Urban, J. Dubský. 2008. *Sociologie životního stylu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.
- Durkheim, E. (1925) 1998. *Sociologie a filozofie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Eco, U. (1964) 1995. *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Svoboda.
- Emirbayer, M. 1997. „Manifesto for a Relational Sociology.“ *American Journal of Sociology* 103 (2): 281–317.
- Emmison, M. 2003. „Social Class and Cultural Mobility: Reconfiguring the Cultural Omnivore Thesis.“ *Journal of Sociology* 39 (3): 211–230.
- Epstein, C. F. 1992. „Tinkerbells and Pinups: The Construction and Reconstruction of Gender Boundaries at Work.“ Pp. 232–256 in M. Lamont, M. Fournier (eds.). *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making Inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Erickson, B. H. 1996. „Culture, Class and Connections.“ *American Journal of Sociology* 102: 217–251.
- Erikson, R. 1984. „Social Class of Men, Women and Families.“ *Sociology* 18: 500–514.

- ESA Culture. "Mission Statement" of the ESA Research Network Sociology of Culture. Research Network for the Sociology of Culture, European Sociological Association. [online]. [cit. 10. 8. 2006]. Dostupné z: <<http://www.esaculture.be>>.
- Eysenck, H. J. 1940. „The General Factor in Aesthetic Judgements.“ *British Journal of Psychology* 31: 94–102.
- Eysenck, H. J. 1941. „Type'-factors in Aesthetic Judgments.“ *British Journal of Psychology* 31: 262–270.
- Fazik, A., M. Matějů (eds.). 2006. *Aktuální problémy životního stylu: sborník referátů a příspěvků ze semináře sekce Sociologie integrálního zkoumání člověka a sekce Sociologie kultury a volného času*. Praha 6. 10. 2005. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta pro Masarykovu českou sociologickou společnost při AV ČR.
- Featherstone, M. 1991. *Consumer Culture & Postmodernism*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Frois, J. P., H. J. Eysenck. 1995. „The Visual Aesthetic Sensitivity Test Applied to Portuguese Children and Fine Arts Students.“ *Creativity Research Journal* 8: 277–284.
- Furnham, A., M. Avison. 1997. „Personality and Preference for Surreal Paintings.“ *Personality and Individual Differences* 23: 923–935.
- Furnham, A., M. Bunyan. 1988. „Personality and Art Preference.“ *European Journal of Personality* 2: 67–74.
- Gabal, I. 1988. „Percepce umění jako element společenské reprodukce života.“ *Sociologický časopis* 2: 161–181.
- Gabal, I. 1990. „Cultural Consequences of Distinct Educational Development in Czechoslovakia and the Netherlands.“ Pp. 91–124 in J. L. Peschar (ed.). *Social Reproduction in Eastern and Western Europe. Comparative Analyses on Czechoslovakia, Hungary, the Netherlands and Poland*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- Gans, H. J. 1974. *Popular Culture and High Culture; An Analysis and Evaluation of Taste*. New York, Basic Books.
- Ganzeboom, H. B. G. 1982. „Explaining Differential Participation in High-Cultural Activities – A Confrontation of Information-Processing and Status-Seeking Theories.“ Pp. 186–205 in W. Raub (ed.). *Theoretical Models and Empirical Analyses: Contributions to the Explanation of Individual Actions and Collective Phenomena*. Utrecht: E.T. S. Publications.
- Ganzeboom, H. B. G. 1990. „Cultural and Economic Dimensions of Lifestyle.“ Pp. 185–241 in B. Filipcová, S. Glyptis, W. Tokarski (eds.). *Life Styles. Theories, concepts, methods and results of life style research in international perspective*. Vol. 2. XIIth World Congress of Sociology Madrid, Spain. July 9–13, 1990. An ISA RC 13 Publication.
- Giddens, A. 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. New York: Harper and Row.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Penguin Books.
- Goldthorpe, J. H. 1980. *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H. 1997. „The 'Goldthorpe' Class Schema.“ in D. Rose, K. O'Reilly (eds.). *Constructing Classes: Towards a New Social Classification for the UK*. Swindon: ESRC/ONS.
- Guttman, L. 1942. „A Revision of Chapin's Social Status Scale.“ *American Sociological Review* 7 (3): 362–369.
- Halle, D. 1992. „The Audience for Abstract Art: Class, Culture, and Power.“ Pp. 131–151 in M. Lamont, M. Fournier (eds.). *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making Inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Hartmann, M. 2000. „Class-specific Habitus and the Social Reproduction of the Business Elite in Germany and France.“ *Sociological Review* 48 (2): 241–261.

- Holt, D. B. 1997. „Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity.“ *Journal of Consumer Research* 23 (4): 326–350.
- Hout, M., C. Brooks, J. Manza. 1993. „The Persistence of Class in Post-industrial Society.“ *International Sociology* 8: 259–277.
- Kahl, J. A. 1957. *The American Class Structure*. New York: Rinehart.
- Kasalová, H., J. Řehák. 1984. „Diferenciační tendence v recepci umění.“ *Sociologický časopis* 20: 356–357.
- Katrňák, T. 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha Sociologické nakladatelství.
- Katrňák, T. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Katrňák, T., P. Fučík. 2007. „Existuje souvislost mezi sociální mobilitou a vzdělanostní homogamíí?“ Pp. 43–62 in P. Mareš, O. Hofírek (eds.) *Sociální reprodukce a integrace: Ideály a meze. Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- Katrňák, T., M. Kreidl, L. Fónadová. 2004. „Has the Post-communist Transformation Led to an Increase in Educational Homogamy in The Czech Republic after 1989?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 3: 297–318.
- Katz-Gerro, T. 2002. „Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States.“ *Social Forces* 81 (1): 207–229.
- Katz-Gerro, T., Y. Shavit. 1998. „The Stratification of Leisure and Taste: Classes and Lifestyles in Israel.“ *European Sociological Review* 14 (4): 369–386.
- Kirby, M. 1999. *Social Stratification and Differentiation*. London: Macmillan.
- Kivinen, M. 1989. „The Middle Classes and the Labor Process. Class Criteria Revisited.“ *Tutkumuksia Research Reports* 223. Department of Sociology, University Helsinki.
- Kolářová, M., K. Vojtišková. 2008. *Vnímání a utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 08:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kraaykamp, G., K. van Eijck. 2005. „Personality, Media Preferences, and Cultural Participation.“ *Personality and Individual Differences* 38: 1675–1688.
- Lahire, B. 2003. „From the Habitus to an Individual Heritage of Dispositions. Towards a Sociology at the Level of the Individual.“ *Poetics* 31: 329–355.
- Lambert, P., M. M. Bergman, K. Prandy. 2005. „Leisurely Moments of Lifetimes? Contexts and the Study of Leisure, Consumption, and Stratification.“ Paper prepared for the *BHPS-2005 Research Conference*, Colchester, 30th June–2nd July 2005. [online]. [cit. 16. 8. 2006]. Dostupné z: <<http://www.iser.essex.ac.uk/bhps/2005/docs/pdf/papers/lambert.pdf>>.
- Lamont, M. 1992. *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont, M. 1997. „The Meaning of Class and Race: French and American Workers Discuss Differences.“ Pp. 193–220 in J. R. Hall (ed.). *Reworking Class*. New York: Cornell University Press.
- Lamont, M., M. Fournier (eds.). 1992a. *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Lamont, M., M. Fournier. 1992b. „Introduction.“ Pp. 1–17 in M. Lamont, M. Fournier (eds.). *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Lamont, M., A. Lareau. 1988. Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory* 6 (2): 153–168.

- Lamont, M., V. Molnar. 2002. The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology* 28: 167–195.
- Lamont, M., J. Schmalzbauer, M. Waller, D. Weber. 1996. „Cultural and Moral Boundaries in the United States: Structural Position, Geographic Location, and Lifestyle Explanation.” *Poetics* 24: 31–56.
- Laumann, E., O. 1966. *Prestige and Association in an Urban Community. An Analysis of an Urban Stratification System*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Laumann, E., O., J. S. House. 1970. „Living Room Styles and Social Attributes: The Patterning of Material Artifacts In a Modern Urban Community.” Pp. 189–203 in E. O. Laumann, P. M. Siegel, R. W. Hodge (eds.). *The Logic of Social Hierarchies*, Chicago: Markham Publishing Company.
- Lemel, Y., H. H. Noll. (eds.). 2003. *Changing Structures of Inequality: A Comparative Perspective*. Montreal: McGill-Queen's Press.
- Linhart, J. 1969. „Úloha životního stylu a spotřeby při vytváření sociální stratifikace.” Pp. 211–234 in P. Machonin a kol. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epocha.
- Linhart, J. 1972. „Mobilita a tvorba životního stylu.” Pp. 112–123 in V. Rollová, J. Alan, B. Jungmann, Z. Šafář (eds.). *Sociální a profesní mobilita pracujícího obyvatelstva ČSSR*. Bratislava: Československý výzkumný ústav práce.
- Linhart, J. 1980. „Volný Čas velkoměstského obyvatelstva. Příklad Prahy.” *Sociologický časopis* 16: 499–518.
- Linhart, J. 1996. „Styl životní.” Pp. 1246–1247 in M. Petrušek (vedoucí redakční rady). *Velký sociologický slovník II*. Praha: Karolinum.
- Litle, P., M. Zuckerman. 1986. „Sensation Seeking and Music Preference.” *Personality and individual differences* 7 (4): 575–578.
- Lizardo, O. 2006. „The Puzzle of Women's 'Highbrow' Culture Consumption: Integrating Gender and Work into Bourdieu's Class Theory of Taste.” *Poetics* 34: 1–23.
- Lizardo, O. 2006. „How Cultural Tastes Shape Personal Networks.” *American Sociological Review* 71: 778–807.
- Longhurst, B., M. Savage. 1996. „Social Class, Consumption and the Influence of Bourdieu: Some Critical Issues.” Pp. 274–301 in S. Edgell, K. Hetherington, A. Warde (eds.). *Consumption Matters*, Blackwell Publishers/Sociological Review Monograph Series A.
- Machonin, P. a kol. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epocha.
- Machonin, P. 1970. „Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia.” *American Journal of Sociology* 75: 725–741.
- Machonin, P. 1996a. „Životní styl.” Pp. 106–114 in P. Machonin, M. Tuček a kol. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 1996b. „Stratifikace a třídní diferenciaci jednotlivců.” Pp. 115–141 in P. Machonin, M. Tuček a kol. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 2003a. „Proměny třídního uspořádání.” Pp. 208–210 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 2003b. „Proměny sociálního rozvrstvení.” Pp. 211–233 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Machonin, P. 2005. *Česká společnost a sociologické poznání*. Praha: ISV nakladatelství.
- Machonin, P., B. Jungmann, M. Petrušek, Z. Šafář. 1967. „Sociologicko-statistické výběrové šetření vertikální sociální diferenciaci a mobility obyvatelstva ČSSR.” *Sociologický časopis* 3 (6): 670–702.

- Machonin, P., M. Tuček. 1992. K sociální stratifikaci v Československu 1991. *Sociologický časopis* 28: 649–665.
- Machonin, P., M. Tuček a kol. 1996. *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Matějů, P. 2006a. „Představy o životním úspěchu a vzdělanostní aspirace.“ Pp. 147–172 in P. Matějů, J. Straková (eds.). *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Matějů, M. 2006b. „Sociokulturní rozměry životního stylu.“ Pp 91– 97 in A. Fazík, M. Matějů (eds.). *Aktuální problémy životního stylu: sborník referátů a příspěvků ze semináře sekce Sociologie integrálního zkoumání člověka a sekce Sociologie kultury a volného času*. Praha 6. 10. 2005. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta pro Masarykovu českou sociologickou společnost při AV ČR.
- Matějů, P., M. Kreidl. 2000. „Obnova vnitřní konzistence sociálně-ekonomického statusu.“ Pp. 17–36 in P. Matějů, K. Vlachová (eds.). *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991–1998*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Matějů, P., J. Straková (eds.). 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Matějů, P., M. Tuček, L. Rezler. 1991. *Rodina 89: Zdroje vzdělanostních nerovností*. Praha: SoÚ ČSAV.
- Matějů, P., K. Vlachová (eds.). 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991–1998*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- McCracken, G. 1988. *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- McRobbie, A. 2006. *Aktuální témata kulturních studií*. Praha: Portál.
- Mediaresearch. 2002. *ABCD klasifikace. Elektronické měření sledovanosti televize metodou TV metrů v ČR 2002–2007*. Praha: Mediaresearch, a. s.
- Mediaresearch. 2005. *Návod k používání makra pro výpočet ABCDE klasifikace. Elektronické měření sledovanosti televize metodou TV metrů v ČR 2002–2007*. Praha: Mediaresearch, a. s. (ve spolupráci s agenturami GfK Praha, s. r. o. a Median, s. r. o.).
- Munters, Q. J. 1977. „Social Stratification and Consumer Behaviour.“ *The Netherlands' Journal of Sociology* 13: 153–173.
- Nagel, I., H. B. G. Ganzeboom. 2002. „Participation in Legitimate Culture: Family and School Effects from Adolescence to Adulthood.“ *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 38 (2): 102–120.
- Need, A., U. de Jong. 2008. „Personality Traits and Gender-specific Income Expectations in Dutch Higher Education.“ *Social Indicators Research* 86: 113–128.
- Ogburn, W. F. (1922) 1966. *Social Change: with Respect to Cultural and Original Nature*. New York: Dell Publishing Co., Inc.
- Ollivier, M., V. Fridman. 2001. „Taste/Taste Culture.“ *Working Paper Series on Symbolic Boundaries*. [online]. [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound/papers2001/Ollivier.html>>.
- Pakulski, J., M. Waters. 1996. „The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society.“ *Theory and Society* 25 (5): 667–691.
- Peterson, R. A. 1979. „Revitalizing the Culture Concept.“ *Annual Review of Sociology* 5: 137–166.
- Peterson, R. A. 1992. „Understanding Audience Segmentation: From Elite and Mass to Omnivore and Univore.“ *Poetics* 21 (4): 243–258.
- Peterson, R. A. 1997. „The Rise and Fall of Highbrow Snobbery as a Status Marker.“ *Poetics* 25 (2–3): 75–92.

- Peterson, R. A., P. DiMaggio. 1975. „From Region to Class, The Changing Locus of Country Music: A test of the Massification Hypothesis.“ *Social Forces* 53 (3): 497–506.
- Peterson, R. A., R. Kern. 1996. „Changing Highbrow Taste: from Snob to Omnivore.“ *American Sociological Review* 61: 900–907.
- Peterson, R. A., A. Simkus. 1992. „How Musical Tastes Mark Occupational Status Groups.“ Pp. 152–86 in M. Lamont, M. Fournier (eds.). *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Petrusek, M. 1989. „Konceptce kulturního kapitálu v soudobé západní sociologii. (Intelektuálové, třídy a symbolická dominance).“ Pp. 207–238 in *Soudobá teoretická sociologie na Západě*. (Příspěvky ke kritické analýze). Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.
- Petrusek, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Prieur, A., L. Rosenlund. 2005. „Social and Cultural Distinctions in Aalborg, Denmark.“ *Paper presented at Rethinking Inequalities – 7th ESA Conference, Workshop on sociology of consumption*. September 2005, Torun, Poland.
- Rabušic, L. 2000. „Je česká společnost ‚postmaterialistická‘?“ *Sociologický časopis* 36 (1): 3–22.
- Raftery, A. E. 1995. „Bayesian Model Selection in Social Research.“ *Sociological Methodology* 25: 111–163.
- Reay, D. 2000. „A Useful Extension of Bourdieu’s Conceptual Framework?: Emotional Capital as a Way of Understanding Mothers’ Involvement in their Children’s education?“ *Sociological Review*, 48(4): 568–585.
- Richter, R. 2002. „Lifestyle and Social Structure. Processes of Individualization in Eastern European countries.“ *Revija za Sociologiju. Sociological review, Croatian Sociological Association*. 3–4/2002: 169–181.
- Róbert, P. 1997. „Social Determination of Living Conditions in Post-Communist Societies.“ *Czech Sociological Review* 5 (2): 197–216.
- Robson, K. 2003. „Teenage Time Use as Investment in Cultural Capital.“ *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003–12. Colchester: University of Essex.
- Rose, D., K. O’Reilly. 1998. *The ESRC Review of Government Social Classifications ESRC Research Centre on Micro-social Change*. Swindon: Economic and Social Research Council and London: Office for National Statistics.
- Rose, D., D. Pevalin, P. Elias, J. Martin. 2001. *Towards A European Socio-economic Classification. Final Report to Eurostat of the Expert Group*. London and Colchester: ONS and ISER, University of Essex.
- Rosenlund, L. 2001. *Postmodern Disorder or Social Regularities of the Advanced and Differentiated Society*. Paper discussed during the workshop “Cultural capital and Social Classes”, Uppsala University, 12–14 Oct 2001.
- Řeháková, B. 2001. „Změny hodnot v České republice a Inglehartova hodnotová typologie.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity Sociální studia* 6: 47–71.
- Saunders, P. 1986. *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge.
- Savage, M., J. Barlow, P. Dickens, T. Fielding. 1995. *Property, Bureaucracy and Culture. Middle-class Formation in Contemporary Britain*. London & New York: Taylor & Francis.
- Savage, M., M. Gayo-Cal, A. Warde, G. Tampubolon. 2005. „Cultural Capital in the UK: a Preliminary Report Using Correspondence Analysis.“ *CRESC Working Paper Series 2005-4*, Manchester: The University of Manchester.
- Simmel, G. (1911) 1997. „Móda.“ Pp. 100–131 in G. Simmel. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Sinus. Sinus-Meta-Milieus. Länderübergreifend: Sinus-Meta-Milieus. [online]. [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.sinus-sociovision.de/2/2-4.htm>>.
- Sintas, J. L., E. G. Álvarez. 2004. „Omnivore Versus Univore Consumption and its Symbolic Properties: Evidence from Spaniards' Performing Arts Attendance.“ *Poetics* 32 (6): 471–491.
- Sobel, M. E. 1981. *Life style and social structure concepts, definitions, analyses*. New York: Academic Press.
- Social Status, Lifestyle and Cultural Consumption: A Comparative Study*. výzkumný projekt [online]. [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/status.html>>.
- Sørensen, A. B. 2000. „Employment Relations and Class Structure.“ Pp. 16–41 in R. Crompton, F. Devine, M. Savage, J. Scott (eds.). *Renewing Class Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Staněk, M. 2004. *Postup ESOMAR: ABCD*. Interní dokument společnosti Mediaresearch.
- Stichele, V., A. Laermans 2006. „Cultural Participation in Flanders: Testing the Cultural Omnivore Thesis with Population Data.“ *Poetics* 34 (1): 45–64.
- Sullivan, A. 2007. „Cultural Capital, Cultural Knowledge and Ability.“ *Sociological Research Online* [online] 12 (6) [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://www.socresonline.org.uk/12/6/1.html>>.
- Svalastoga, K. 1965. *Social Differentiation*. New York: D. McKay.
- Symbolic Boundaries. Research Network in the Sociology of Culture of the American Sociological Association*. [online] [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound>> .
- Šafr, J. 2005. „Nové a alternativní přístupy k měření vertikální sociální struktury.“ *SDA Info* 7 (1): 12–14.
- Šafr, J. 2006a. *Social Standing and Lifestyle in Czech Society*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šafr, J. 2006b. „Okázalá spotřeba a sociální třídy v České republice v roce 2004.“ *SDA Info* 8 (2): 13–16.
- Šafr, J. 2007. „Teorie a výzkumná agenda kulturní diferenciacce a stratifikace ve studii.“ Pp. 22–53 in I. Bayer, J. Šafr, K. Vojtíšková. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. STUDIE CESES – Teoretik 2007/03.
- Šafr, J. 2008. „Status Homogeneity and Heterogeneity in Social Contacts.“ In J. Šafr, J. Häuberer (eds.), M. Kolářová, K. Vojtíšková. *Social Distances and Stratification: Social Space in the Czech Republic*. Sociologické studie/Sociological Studies 2008:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Šafr, J., J. Häuberer 2008. „Přemostující sociální kapitál a soudržnost společnosti.“ In M. Tuček (ed.). *Soudržnost v diferencující se společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. V tisku.
- Šafr, J., M. Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šanderová, J. 1995. „Nesnáze s pojmem společenská třída.“ *Sociologický časopis* 31: 61–75.
- Šanderová, J. 1999. „Opět o třídách a vrstvách v současné kapitalistické společnosti.“ *Sociologický časopis* 35: 17–31.
- Šanderová, J. (ed.). 2007. *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: FSV UK.
- Šanderová, J., O. Šmídová. 2006. „Meze a možnosti interakcionistického výzkumu sociálních nerovností.“ *Pražské sociálně vědní studie. Sociologická řada SOC-002*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Šmídová, O. 1991. „Životní styl a styl života.“ Pp. 128–133 in J. Alan, P. Machonin (eds.). *Jak se rodí sociologický výzkum*. Praha: Karolinum.
- Špaček, O. 2007. *Vliv sociálního postavení na životní styl v České republice*. Diplomová práce. Praha: Fakulta sociálních věd UK.

- Špaček, O., J. Šafr. 2008a. *Diferenciace volného času, sportu a kulturního vkusu*. Rukopis.
- Špaček, O., J. Šafr. 2008b. „Odlíšnosti kulturního vkusu společenských vrstev – co nás baví ve volném čase?“ *Socioweb* 2008/6: 5–6.
- Tampubolon, G. 2008. „Distinction in Britain, 2001–2004? Unpacking Homology and the ‚Aesthetics‘ of the Popular Class.“ *European Societies* 10 (3): 403–428.
- Tilly, Ch. 2003. „Identities and Boundary Activation.“ *Symbolic Boundaries Research Network Online Conference*, Feb. 10 – 14, 2003. [online]. [cit. 11. 11. 2008]. Dostupné z: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound/conf2003/vforum2.html>>.
- TNS AISA. 2005. *Studie životního stylu 2005*. Prezentace, srpen 2005. Praha: TNS AISA.
- Tomlinson, M. 2003. „Lifestyle and Social Class.“ *European Sociological Review* 19: 97–111.
- Trigg, A. B. 2001. „Veblen, Bourdieu and Conspicuous Consumption.“ *Journal of Economic Issues* 35 (1): 99–115.
- Tuček, M. (ed.). 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tuček, M. 2003a. „Proměna představ o předpokladech úspěchu a změny v životních strategiích.“ Pp. 371–399 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tuček, M. 2003b. „Vnitrogenerační socioprofesionální mobilita.“ Pp. 371–399 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tuček, M. 2003c. „Změny v sociálním složení manželských párů (vzdělanostní homogamie/heterogamie).“ Pp. 245–249 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tuček, M. 2004. „Empirické posouzení rozdílů a shod v mentalitách vybraných socioprofesionálních skupin. Komparace výsledků z výzkumu Aktér 2001 a Aktér 2003.“ Pp. 64–84 in J. Černý, M. Tuček, M. Sedláčková. *Profesionální mentality*. Sociologické studie/Sociological Studies 01:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tuček, M., H. Friedlanderová a Median. 2000. *Češi na prahu nového tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Urry, J. 1994. „Time, Leisure and Social Identity.“ *Time and Society* 3 (2): 131–149.
- Vandebroeck, D. 2006. „Exploring the Anti-Kantian ‚Aesthetic‘. Empirical applications of Bourdieu’s theory of aesthetic perception.“ Příspěvek na *Conference of the ESA Research Network for the Sociology of Culture*, Ghent, Belgium 15–17/11/06.
- van Eijck, K. 2001. „Social Differentiation in Musical Taste Patterns.“ *Social Forces* 79 (3): 1163–1185.
- Veblen, T. (1899) 1915. *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York and London: Macmillan.
- Veblen, T. (1899) 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Večerník, J. (1998). *Občan a tržní ekonomika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Veselý, A. 2006. „Teorie mnohačetných forem kapitálu.“ *Pražské sociálně vědní studie*. Veřejná politika a prognostika PPF – 014. Praha: Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd.
- Vester, M. 2005. „Class and Culture in Germany.“ Pp. 69–94 in F. Devine, M. Savage, J. Scott, R. Crompton (eds.). *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyles*. Hampshire/ New York: Palgrave Macmillan.
- Vlachová, K. 1995. „Oděv a móda jako sociální fenomény.“ *Sociologický časopis* 31 (2): 267–277.

- Vlachová, K. 1996. „Otevřená nebo uzavřená společnost?“ Pp. 168–184 in P. Machonin, M. Tuček a kol. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Vlachová, K., B. Řeháková. 2007. „Sociální třída a její vliv na volební chování.“ Pp. 133–145 in T. Lebeda, L. Lišek, P. Lyons, K. Vlachová (eds.). *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Vojtíšková, K. 2007. „Sociální struktura a individuální biografie ve vztazích mezi rodinou a školou.“ Pp. 54–572 in I. Bayer, J. Šafr, K. Vojtíšková. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace. STUDIE CESES – Teoretik 2007/03*.
- Vojtíšková, K., O. Špaček, J. Šafr. 2007. „Jak vnímají pražští učitelé ZŠ ‚kdo je dole a kdo nahoře‘. Sociální nerovnosti v symbolické rovině.“ Pp. 63–82 in P. Mareš, O. Hofírek (eds.). *Sociální reprodukce a integrace: Ideály a meze. Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- Warde, A., L. Martens. 2000. *Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Warde, A., L. Martens, W. Olsen. 1999. „Consumption and the Problem of Variety: Cultural Omnivorousness, Social Distinction and Dining Out.“ *Sociology* 33: 105–127.
- Warde, A., M. Savage, G. Tampubolon. 2005. „Recreation, Informal Social Networks and Social Capital.“ *Journal of Leisure Research*. 37 (4): 402–25.
- Warde, A., G. Tampubolon. 2002. „Social Capital, Networks and Leisure Consumption.“ *Sociological Review* 50 (2): 155–181.
- Warde, A., M. Tomlinson, A. McMeekin. 2000. „Expanding Tastes?: Cultural Omnivorousness & Social Change in the UK.“ *CRIC Discussion Paper 37*, July 2000. Manchester: Centre for Research on Innovation and Competition The University of Manchester.
- Warner, W. L., M. Meeker, K. Eells. (1949) 1960. *Social Class in America: a Manual of Procedure for the Measurement of Social Status*. New York, Harper.
- Weber, M. (1921/22) 1980. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Wedel, M., W. A. Kamakura. 2000. *Market Segmentation Conceptual and Methodological Foundations*. Boston: Kluwer Academic.
- Weeden, K. A., D. B. Grusky. 2005. „The Case for a New Class Map.“ *American Journal of Sociology* 111 (1): 141–212.
- Wilensky, H. L. 1964. „Mass Society and Mass Culture: Interdependence or Independence?“ *American Sociological Review* 29 (2): 173–197.
- Wright, E. O. 1998. „Rethinking, Once Again, the Concept of Class Structure“ Pp. 269–348 in E. O. Wright (ed.). *The Debate on Classes*. London: Verso.
- Zablocki, B., D., R. M. Kanter. 1976. The differentiation of life styles. *Annual Review of Sociology* 2: 269–297.
- Zavisca, J. 2005. The Status of Cultural Omnivorism: A Case Study of Reading in Russia. *Social Forces* 84 (2): 1233–1255.
- Zerubavel, E. 1999. *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Zuckerman, M., R. S. Ulrich, J. McLaughlin. 1993. „Sensation Seeking and Reactions to Nature Paintings.“ *Personality and Individual Differences* 5: 563–576.

PŘÍLOHA 1: INFORMACE O VÝZKUMU SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ SOUDRŽNOST

Výzkum provedla agentura STEM, probíhal ve třech vlnách, na podzim 2005, dále v zimě a v létě 2006.

Termín terénního sběru dat:

- 1. vlna 26. 11. – 19. 12. 2005
- 2. vlna 6. 1. – 23. 1. 2006
- 3. vlna 16. 6. – 17. 7. 2006

Počet rozhovorů:

- celkem 3476
- 1. vlna 1260
- 2. vlna 784
- 3. vlna 1429

Výběrový soubor:

Občané starší 18 let (s omezením pro výběr 80+ u třetí vlny)

Metodologie výběru:

Náhodný výběr; počítačem náhodně vygenerované adresy z databáze STEM.

Výpočet čisté návratnosti

Cílené adresy	Provedené rozhovory	Neprovedené rozhovory
6480	3472	3008
100 %	54 %	46 %

PŘÍLOHA 2: SOCIÁLNÍ STRUKTURA A ŽIVOTNÍ STYL PO ROCE 1989

**TABULKA A.2. FAKTOROVÁ ANALÝZA STATUSOTVORNÝCH PROMĚNNÝCH PRO EKONOMICKY AKTIVNÍ POPULACI
1993, 1999, 2006**

PŘED ROTACÍ

	1993		1999		2006	
	F1	F2	F1	F2	F1	F2
Vzdělání	0,81	-0,27	0,79	-0,33	0,78	-0,28
Složitost práce profese	0,82	-0,17	0,80	-0,10	0,78	-0,03
Životní styl – kulturní aktivity	0,58	-0,55	0,67	-0,48	0,62	-0,59
Pozice v řízení	0,62	0,55	0,58	0,64	0,63	0,53
Příjem	0,59	0,58	0,63	0,46	0,65	0,42
Vysvětlená variance (%)	48,1	21,0	48,7	19,4	48,10	17,8

PO ROTACI

	1993		1999		2006	
	F1	F2	F1	F2	F1	F2
Vzdělání	0,81	0,28	0,83	0,21	0,76	0,32
Složitost práce profese	0,75	0,36	0,70	0,40	0,59	0,51
Životní styl – kulturní aktivity	0,80	-0,05	0,82	0,01	0,86	0,00
Pozice v řízení	0,15	0,82	0,08	0,86	0,09	0,82
Příjem	0,12	0,82	0,23	0,74	0,19	0,75
Vysvětlená variance (%)	37,9	31,2	38,0	30,0	33,9	32,0

Zdroj: [Machonin 2003a: 214] pro [Data 1993, 1999], vlastní výpočty pro [Data 2006],
věk 20 až 69 let, ekonomicky aktivní, vážené soubory

Poznámka: metoda hlavních komponent, kolmá rotace Varimax.

TABULKA A.3. FAKTOROVÁ ANALÝZA AKTIVIT VE VOLNÉM ČASE V LETECH 1993, 1999, 2006

	Faktory		
	Vysoká kultura	Domácí zábava	Zábava mimo domov
Návštěva divadel, koncertů, výstav	,782	,052	,174
Studium jazyků, odbor. literatury	,745	,039	,209
Čtení beletrie	,640	,378	-,212
Domácí práce	-,081	,761	-,034
Koníčky, záliby	,253	,710	,236
Cvičení, sport, turistika	,408	,533	,317
Návštěva restaurace, diskoték, kaváren	,187	-,001	,836
Navštěvování se s přáteli	,095	,332	,670
Vysvětlená variance (%) celkem 58,0	27,5	16,0	14,5

Zdroj: [Data 1993, 1999, 2006], spojený soubor N = 2000.

Poznámka: metoda hlavních komponent, šikmá rotace Oblimin.

PŘÍLOHA 3: TŘÍDNÍ KLASIFIKACE ABCDE

TABULKA A.4. EGP HLAVY DOMÁCNOSTI PRO KONSTRUKCI ABCO

-
0. zemědělec
 1. zemědělský dělník
 2. nekvalifikovaný dělník
 3. kvalifikovaný dělník
 4. mistr, technik
 5. živnostník, samostatný podnikatel
 6. armáda
 7. rutinní nemanuál
 8. nižší profesionál
 9. vyšší profesionál
 10. student
 11. nezaměstnaný
 12. žena v domácnosti
 13. důchodce
-

Zdroj: [Staněk 2004; MEDIARESEARCH 2004].

TABULKA A.5. POMOCNÁ KLASIFIKACE ABCO – SKUPINY POSTAVENÍ V ZAMĚSTNÁNÍ DLE HLAVY DOMÁCNOSTI

-
1. Vyšší management, ředitelé nebo top manažeři z firem s 6 a více pracovníky
 2. Profesionálové na IČO, OSVČ (poradci, právníci atd.)
 3. Profesionálové – zaměstnanci
 4. Vyšší management, ředitelé nebo top manažeři z firem s méně než 6 pracovníky
 5. Střední a nižší management z firem s 6 a více pracovníky
 6. Střední a nižší management z firem s méně než 6 pracovníky
 7. Vlastníci nebo partneři firem, vlastníci obchodů, řemeslníci atd. s 6 a více zaměstnanci
 8. Zaměstnanci v kanceláři, administrativa
 9. Vlastníci nebo partneři firem, vlastníci obchodů, řemeslníci atd. s méně než 6 zaměstnanci
 10. Studenti
 11. Zaměstnanci v nemanuálních profesích v obchodu a službách
 12. Farmáři, zemědělci, rybáři
 13. V domácnosti
 14. Kvalifikovaní manuální pracovníci, mistři
 15. Nekvalifikovaní manuální pracovníci, pomocní dělníci
 16. Důchodci, nezaměstnaní
-

Zdroj: [Staněk 2004; MEDIARESEARCH 2004].

TABULKA A.6. PRINCIP ZAŘAZENÍ DO TRÍD ABCDE PODLE VZDĚLÁNÍ HLAVY DOMÁCNOSTI A POSTAVENÍ ZAMĚSTNÁNÍ U EKONOMICKY AKTIVNÍCH A POČTU PŘEDMĚTŮ VYBAVENOSTI DOMÁCNOSTI PRO EKONOMICKY NEAKTIVNÍ

ROZDĚLENÍ DO SKUPIN PRO DOMÁCNOSTI, KDE JE HLAVA DOMÁCNOSTI EKONOMICKY AKTIVNÍ

Povolání hlavy ⇒ Nejvyšší ukončené vzdělání hlavy ↓	PH 1+2	PH 3+5	PH 4,6,7	PH 12	PH 8+9	PH 11+14	PH 15
Vysokoškolské (nad bakalář)	A	A	B	B	C1	C1	D
Vyšší odborné, VŠ do bakaláře	A	B	C1	C1	C2	C2	D
Střední s maturitou (i více SŠ)	B	C1	C2	D	D	D	E1
Střední bez maturity, vyučen	C1	D	D	E1	E1	E1	E3
Základní	D	D	D	E2	E2	E2	E3

Poznámka: PH viz Pomocná klasifikace ABCO v předchozí tabulce.

ROZDĚLENÍ DO SKUPIN PRO DOMÁCNOSTI, KDE JE HLAVA DOMÁCNOSTI EKONOMICKY NEAKTIVNÍ

Počet vlastněných předmětů ⇒ Nejvyšší ukončené vzdělání hlavy ↓	5+	4	3	2	1	0/NA
Vysokoškolské (nad bakalář)	A	A	B	C1	C1	D
Vyšší odborné, VŠ do bakaláře	A	B	B	C2	C2	D
Střední s maturitou (i více SŠ)	B	C1	C1	E1	E1	E2
Střední bez maturity, vyučen	C1	C2	C2	E1	E2	E3
Základní	D	D	D	E2	E3	E3

Zdroj: [MEDIARESEARCH 2005].

TABULKA A.7. POPIS TRÍD ABCDE

A	<p>„Top manažeři a profesionálové s nejvyšším vzděláním“:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Manažeři s nejvyšším vzděláním od úrovně „top manažer“ do úrovně „střední manažer“ a s odpovědností za větší firemní celky, více pracovníků; • nejvíce vzdělaní profesionálové (odborníci) pracující nezávisle, mimo pracovní poměr (jako OSVČ)
B	<p>Střední management:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Manažeři od úrovně „top manažer“ do úrovně „střední manažer“ s nižším vzděláním a řídící méně pracovníků • Manažeři na středním stupni řízení • Nižší střední management s vyšším vzděláním
C1	<p>Nemanuální pracovníci s vysokým vzděláním, kvalifikovaní pracovníci, vlastníci firem:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nižší střední management s nižším vzděláním • Nemanuální pracovníci, úředníci s vysokým vzděláním, supervisoři • Kvalifikovaní manuální pracovníci s vysokým vzděláním • Vlastníci menších firem, podnikatelé s menšími firmami
C2	<p>Kvalifikovaní dělníci, nemanuální pracovníci:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nemanuální pracovníci (supervisoři, mistři, technici) s nižším vzděláním • Kvalifikovaní manuální pracovníci s nižším vzděláním • Vlastníci menších firem, podnikatelé s menšími firmami s nižším vzděláním
D	<p>Kvalifikovaní a nekvalifikovaní manuální pracovníci a málo vzdělaní pracovníci v nemanuálních profesích nebo na manažerských postech:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nemanuální pracovníci (supervisoři, mistři, technici) s velmi nízkou úrovní vzdělání • Manažeři na všech úrovních řízení, podnikatelé s malými firmami s velmi nízkou úrovní vzdělání • Kvalifikovaní i nekvalifikovaní manuální pracovníci s nízkou úrovní vzdělání
E	<p>Málo vzdělaní kvalifikovaní i nekvalifikovaní manuální pracovníci, malí podnikatelé v zemědělství a rybářství</p>
	<p>E1 Zahrnuje hlavně málo vzdělané supervisory / kvalifikované manuální pracovníky a nekvalifikované manuální pracovníky. Dále zahrnuje málo vzdělané osoby pracující v nemanuálních profesích mimo kancelářské profese a málo vzdělané malé podnikatele.</p>
	<p>E2 Zahrnuje hlavně supervisory / kvalifikované manuální pracovníky a malé podnikatele s nejnižším vzděláním. Zahrnuje také osoby pracující v nemanuálních profesích mimo kancelářské profese a malé podnikatele s nejnižším vzděláním.</p>
<p>E3 Zahrnuje nekvalifikované manuální pracovníky, farmáře a rybáře s nízkým vzděláním.</p>	

Zdroj: [MEDIARESEARCH 2005].

PŘÍLOHA 4: POPISNÉ STATISTIKY NEZÁVISLÝCH A ZÁVISLÝCH ZNAKŮ V DATECH Z VÝZKUMU MML TGI 2004

TABULKA A.8. POPISNÉ STATISTIKY: NEZÁVISLÉ PROMĚNNÉ, PODSOUBOR HLAV DOMÁCNOSTÍ A OSTATNÍCH (SLOUPCOVÁ PROCENTA, PRŮMĚRY, STANDARDNÍ ODCHYLKY)

	Analyzovaný podsoubor domácností celých rodin		MML TGI					
	Hlavy domácnosti	Ostatní („ne-hlavy“ domácnosti)	Domácnosti celých rodin†	Všichni				
<i>Sociální třída – ABCDE</i>								
A – Vyšší třída	6,5	7,1	6,8	6,2				
B – Vyšší střední třída	7,4	9,2	8,2	7,2				
C – Střední třída	28,2	26,9	28,5	28,6				
D – Nižší střední třída	24,7	27,5	25,6	23,8				
E – Nižší třída	33,2	29,3	30,9	34,1				
Muž	88,1	4,6	49,4	47,8				
Žena	11,9	95,4	50,6	52,2				
<i>Vzdělání</i>								
Základní	14,1	13,1	12,6	15,8				
Vyučen	46,6	39,3	44,6	43,1				
Maturita	28,1	40,5	33,6	31,8				
Vysokoškolské	11,2	7,1	9,3	9,3				
Město (>100 tis. obyv.)*	25,9	17,6	20,6	20,5				
Praha*	16,6	9,3	9,3	10,6				
Svobodný	5,4	5,0	4,4	10,7				
Ženatý/vdaná	90,5	91,4	91,0	65,0				
Rozvedený/á	4,1	3,6	4,6	24,3				
Dítě do věku 5 let v domácnosti*	11,3	14,8	12,6	10,0				
Starobní důchod*	21,2	19,3	20,4	27,2				
	Průměr	S.D.	Průměr	S.D.	Průměr	S.D.	Průměr	S.D.
Věk	47,5	13,3	44,6	13,4	46,5	13,3	48,1	14,6
Příjem (tis. Kč)**	13,22	5,35	9,43	4,82	11,55	5,57	10,97	5,25
Počet případů	N = 1000		N = 1000		N = 8662		N = 12808	

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o., respondenti ve věku 26–79.

Poznámka: † dichotomická proměnná.

** Příjem dotazován původně pomocí 16 kategorií; nahrazeno průměrnými hodnotami kategorií.

† Soubor, ze kterého byl proveden náhodný výběr hlav domácností a ostatních, je reprezentativní pouze za populaci domácností úplných rodin (viz kapitola 4.1).

Počet případů v analyzovaných podsouborech hlav domácností a ostatních („ne-hlavy“) byl sjednocen pomocí metody listwise. Do analýz vstupují pouze případy, u nichž byla k dispozici informace o všech sledovaných indikátorech.

TABULKA A.9. ŽIVOTNÍ STYL PODLE SOCIÁLNÍ TŘÍDY DOMÁCNOSTI ABCDE, SLOUPCOVÁ PROCENTA, KONTINGENČNÍ KOEFICIENT

<i>Vysoká kultura</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Zajímám se o umění a kulturu.	určitě ano	10	7	9	4	4	6	65	0,000	0,24
	spíše ano	41	39	33	31	20	29	320		
	spíše ne	28	36	40	37	36	37	400		
	určitě ne	21	18	18	29	40	28	301		
V televizi si vybírám pořady o umění.	určitě ano	9	7	5	4	4	5	53	0,000	0,20
	spíše ano	30	23	26	15	15	20	219		
	spíše ne	35	37	42	42	34	39	421		
	určitě ne	27	34	26	38	47	36	393		
Vyznám se v umění.	určitě ano	5	1	4	3	2	3	32	0,000	0,24
	spíše ano	16	24	21	14	12	16	179		
	spíše ne	52	50	49	43	34	43	469		
	určitě ne	27	25	26	40	52	37	406		
Zajímám se o vážnou hudbu.	určitě ano	10	2	3	4	2	3	38	0,000	0,20
	spíše ano	22	26	22	17	17	20	213		
	spíše ne	41	39	43	42	29	38	414		
	určitě ne	27	33	32	37	51	39	421		
Mám v oblíbě světovou a domácí beletrii.	určitě ano	19	9	9	8	8	9	99	0,000	0,25
	spíše ano	47	51	41	39	22	36	391		
	spíše ne	20	24	32	27	35	30	327		
	určitě ne	15	16	18	25	35	25	269		
Zajímám se o architekturu.	určitě ano	7	3	5	5	1	4	41	0,000	0,20
	spíše ano	27	23	26	16	16	20	220		
	spíše ne	41	45	44	45	41	43	469		
	určitě ne	25	29	24	35	42	33	356		
Rád(a) čtu poezii.	určitě ano	1	5	3	4	2	3	35	0,000	0,21
	spíše ano	23	20	18	9	11	14	155		
	spíše ne	38	43	43	42	30	39	419		
	určitě ne	37	32	35	45	56	44	477		
Miluji obrazy.	určitě ano	15	7	8	8	5	7	81	0,001	0,18
	spíše ano	36	45	39	31	26	34	364		
	spíše ne	28	26	34	38	38	35	381		
	určitě ne	21	23	19	23	30	24	260		
Návštěva divadla mi vždy udělá radost.	určitě ano	25	11	14	11	8	12	130	0,000	0,24
	spíše ano	44	53	44	38	29	39	419		
	spíše ne	22	23	27	29	32	28	308		
	určitě ne	9	13	15	23	31	21	229		

<i>Vysoká kultura</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Vyhledávám filmy významných českých a zahraničních režisérů.	určitě ano	14	13	10	7	7	9	97	0,002	0,17
	spíše ano	46	37	34	32	28	33	357		
	spíše ne	30	28	37	40	35	36	391		
	určitě ne	11	22	19	20	29	22	241		
Ve volném čase často navštěvují různé kulturní akce.	určitě ano	4	2	3	4	3	3	37	0,000	0,19
	spíše ano	21	35	24	22	17	22	242		
	spíše ne	52	38	53	49	41	47	512		
	určitě ne	23	25	19	25	38	27	295		
<hr/>										
<i>Masová/nízká kultura</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
V televizi s oblibou sleduji seriály.	určitě ano	10	3	6	9	11	8	89	0,369	0,11
	spíše ano	25	28	29	29	25	27	298		
	spíše ne	36	34	40	40	37	38	414		
	určitě ne	30	35	25	23	27	26	285		
Každý správně zařízený byt má mít obývací stěnu a sedací soupravu.	určitě ano	26	20	22	29	29	26	279	0,104	0,13
	spíše ano	44	51	44	50	45	47	506		
	spíše ne	21	16	23	15	19	19	208		
	určitě ne	9	13	11	7	7	9	93		
TV NOVA: dojem z pořadů	Libí	27	25	34	39	41	36	389	0,003	0,16
		42	33	33	36	30	34	360		
		20	31	20	15	23	21	221		
	Nelíbí	11	11	12	10	6	10	102		
	Volný čas prožívám nejčastěji doma.	určitě ano	21	18	12	21	27	20		
spíše ano		47	47	51	45	45	47	510		
spíše ne		28	27	32	29	24	28	303		
určitě ne		4	8	6	6	4	5	55		
Chodíte Vy sám(a) rád(a) do hospody?	určitě ano	7	9	11	7	8	8	91	0,207	0,12
	spíše ano	17	17	20	25	23	22	236		
	spíše ne	42	35	41	35	34	37	399		
	určitě ne	33	39	28	33	35	33	354		
Rád(a) prožívám většinu volného času v hospodě.	určitě ano	2	3	3	5	3	3	38	0,260	0,12
	spíše ano	9	16	16	13	16	15	159		
	spíše ne	28	26	36	35	31	33	356		
	určitě ne	60	54	45	48	50	49	533		

<i>Elegance v oblékání</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Rád(a) se pěkně oblékám, chci být elegantní.	určitě ano	17	20	17	14	8	14	150	0,000	0,20
	spíše ano	46	52	50	53	41	48	521		
	spíše ne	32	26	26	26	39	30	329		
	určitě ne	5	2	7	7	12	8	86		
V oblékání mám velmi dobrý vkus.	určitě ano	10	9	13	12	7	10	113	0,002	0,17
	spíše ano	65	64	57	54	49	55	596		
	spíše ne	20	25	25	29	34	28	308		
	určitě ne	5	2	4	6	10	6	69		
Je pro mne důležité, jak vypadám, jak jsem oblečen(a).	určitě ano	22	17	21	20	14	18	199	0,000	0,18
	spíše ano	53	65	58	54	47	54	585		
	spíše ne	17	15	17	21	30	22	240		
	určitě ne	7	2	4	5	9	6	62		
Být pěkně oblečen(a) je moje životní zásada.	určitě ano	20	15	10	11	7	11	116	0,000	0,19
	spíše ano	43	50	50	50	39	47	505		
	spíše ne	30	28	33	30	37	33	355		
	určitě ne	7	7	7	8	17	10	110		

<i>Zdravý způsob života</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Dávám přednost nákupu „zdravých“ (bio/light) výrobků.	určitě ano	11	3	9	5	5	6	66	0,000	0,19
	spíše ano	27	38	32	33	23	30	321		
	spíše ne	43	34	47	43	45	44	477		
	určitě ne	19	25	13	19	28	20	222		
Dávám si pozor na to, co jím, snažím se dodržovat zásady správné výživy.	určitě ano	9	8	9	11	8	9	99	0,097	0,13
	spíše ano	46	41	43	35	35	39	420		
	spíše ne	36	42	39	44	41	41	446		
	určitě ne	10	9	8	10	16	11	121		
Dbám na správnou životosprávu.	určitě ano	14	4	9	10	6	8	92	0,120	0,13
	spíše ano	47	59	48	51	45	48	526		
	spíše ne	35	33	39	36	42	38	416		
	určitě ne	5	4	5	3	7	5	52		
Dělám hodně pro své zdraví.	určitě ano	10	8	8	10	12	10	106	0,083	0,13
	spíše ano	42	48	50	40	36	42	460		
	spíše ne	43	37	39	43	46	42	460		
	určitě ne	5	8	3	7	6	6	60		

Zdravý způsob života		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Pečuji o své zdraví.	určitě ano	26	21	23	19	14	20	212	0,023	0,15
	spíše ano	52	59	56	57	52	55	599		
	spíše ne	19	18	19	22	30	23	250		
	určitě ne	4	2	2	1	3	2	25		
Šetrím se, abych si nepoškodil(a) zdraví.	určitě ano	11	3	8	11	10	9	99	0,796	0,08
	spíše ano	40	45	46	45	42	44	476		
	spíše ne	42	45	38	37	40	39	426		
	určitě ne	7	8	8	8	8	8	85		
Snažím se jíst co nejvíce ovoce a zeleniny.	určitě ano	31	32	25	23	21	24	264	0,053	0,14
	spíše ano	44	45	46	52	43	46	503		
	spíše ne	22	22	27	22	30	26	283		
	určitě ne	2	2	2	3	6	3	36		
<i>Okázalá spotřeba</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Dávám přednost značkovému zboží.	určitě ano	12	8	8	7	4	7	74	0,000	0,26
	spíše ano	37	37	38	32	23	32	345		
	spíše ne	41	48	44	39	41	42	456		
	určitě ne	10	8	10	21	32	19	211		
Rád(a) kupuji luxusní zboží.	určitě ano	12	9	8	8	5	7	81	0,000	0,21
	spíše ano	37	32	33	27	20	28	300		
	spíše ne	37	50	47	45	46	45	494		
	určitě ne	14	10	12	20	29	19	211		
Za kvalitní zboží jsem ochoten zaplatit více.	určitě ano	28	23	21	15	11	17	187	0,000	0,22
	spíše ano	54	60	55	59	49	55	593		
	spíše ne	16	17	20	23	33	24	261		
	určitě ne	1		3	3	8	4	45		
Rád(a) jím cizokrajná jídla.	určitě ano	16	10	14	12	8	11	123	0,000	0,22
	spíše ano	44	40	38	34	23	33	360		
	spíše ne	26	37	38	42	45	40	439		
	určitě ne	14	13	10	12	24	15	164		
Raději koupím dražší, ale kvalitnější oblečení.	určitě ano	15	14	13	11	5	10	111	0,000	0,27
	spíše ano	44	49	50	45	29	42	454		
	spíše ne	33	32	32	34	45	36	395		
	určitě ne	7	5	6	10	21	12	126		
Oblékám se často exkluzivně.	určitě ano	2		4	5	2	3	34	0,000	0,20
	spíše ano	22	17	22	18	12	17	188		
	spíše ne	53	55	51	50	44	49	536		
	určitě ne	22	27	23	27	42	30	328		

<i>Okázalá spotřeba</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Snažím se vždy změnit místo své následující dovolené.	určitě ano	15	11	13	11	5	10	107	0,000	0,23
	spíše ano	52	48	41	39	33	39	427		
	spíše ne	25	37	34	33	35	34	366		
	určitě ne	9	4	13	17	28	17	186		
<i>Kultura materiální nezbytnosti</i>		A	B	C	D	E	všichni	N	Sig. Chi-Sq.	CN
Při nákupu se řídím pouze druhem zboží, nezáleží mi na značce.	určitě ano	10	16	10	17	20	15	164	0,001	0,17
	spíše ano	51	48	49	51	52	50	548		
	spíše ne	30	27	37	29	21	29	313		
	určitě ne	10	9	5	4	6	6	61		
Nakupuji co nejlevněji, využívám slev.	určitě ano	25	12	21	31	32	26	286	0,001	0,17
	spíše ano	44	55	52	49	48	50	538		
	spíše ne	27	25	22	18	17	20	219		
	určitě ne	4	8	5	2	4	4	43		
Nosím věci do roztrhání – nekupuji nové šaty, dokud ty staré ještě slouží.	určitě ano	4	2	10	12	14	10	113	0,014	0,15
	spíše ano	31	28	28	30	35	31	336		
	spíše ne	43	52	44	44	40	43	471		
	určitě ne	22	17	17	14	12	15	166		
Pro moji potřebu mi stačí několik málo oděvů.	určitě ano	12	9	12	16	24	16	178	0,000	0,19
	spíše ano	42	36	48	45	47	45	491		
	spíše ne	35	48	34	33	25	32	352		
	určitě ne	11	8	6	6	4	6	65		
Rád(a) se oblékám nenápadně.	určitě ano	11	14	11	18	24	17	186	0,001	0,17
	spíše ano	65	61	56	53	55	56	610		
	spíše ne	23	22	29	25	18	23	255		
	určitě ne		3	4	4	3	3	35		
Upřednostňuji dovolenou v České republice před zahraničím.	určitě ano	16	18	15	19	22	19	201	0,000	0,19
	spíše ano	22	40	38	44	45	41	443		
	spíše ne	47	24	36	30	22	30	325		
	určitě ne	15	17	12	7	10	11	117		
Dělám si opravy a údržbu sám, protože nemáme dost peněz.	určitě ano	6	3	10	11	15	11	119	0,104	0,13
	spíše ano	33	36	36	38	36	36	394		
	spíše ne	38	39	38	37	32	36	390		
	určitě ne	22	22	16	14	17	17	183		

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

PŘÍLOHA 5: KONZISTENTNOST A DIMENZIONALITA, POPISNÉ STATISTIKY INDEXŮ ŽIVOTNÍHO STYLU

TABULKA A.10. DIMENZIONALITA INDEXU VYSOKÉ KULTURY, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta
Zajímám se o umění a kulturu.	0,81
Vyznám se v umění.	0,80
V televizi si vybírám pořady o umění.	0,78
Zajímám se o vážnou hudbu.	0,76
Zajímám se o architekturu.	0,75
Rád(a) čtu poezii.	0,73
Miluji obrazy.	0,71
Návštěva divadla mi vždy udělá radost.	0,68
Mám v oblíbené světovou a domácí beletrii.	0,64
Vyhledávám filmy významných českých a zahraničních režisérů.	0,57
Ve volném čase často navštěvuji různé kulturní akce.	0,48
Vysvětlená variance (%)	50,0

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, extrahován jeden faktor na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1.

TABULKA A.11. DIMENZIONALITA INDEXU ELEGANCE V OBLÉKÁNÍ, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta
Je pro mne důležité, jak vypadám jak jsem oblečen(a).	,820
Rád(a) se pěkně oblékám, chci být elegantní.	,794
Být pěkně oblečen(a) je moje životní zásada.	,783
V oblékání mám velmi dobrý vkus.	,744
Vysvětlená variance (%)	61,7

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, extrahován jeden faktor na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1.

TABULKA A.12. DIMENZIONALITA INDEXU ZDRAVÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta	
	1	2
Pečuji o své zdraví.	,782	,256
Dělám hodně pro své zdraví.	,773	,328
Šetřím se, abych si nepoškodil(a) zdraví.	,747	,258
Dbám na správnou životosprávu.	,652	,649
Dávám si pozor na to, co jím, snažím se dodrž. zásady správné výživy.	,367	,790
Dávám přednost nákupu „zdravých“ (bio/light) výrobků.	,224	,772
Snažím se jíst co nejvíce ovoce a zeleniny.	,239	,669
Vysvětlená variance (%) celkem 58,0	42,1	15,9

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, (extrakce faktorů na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1), šikmá rotace faktorů (OBLIMIN), vzájemné korelace faktorů po rotaci = 0,38.

TABULKA A.13. DIMENZIONALITA INDEXU OKÁZALÉ SPOTŘEBY, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta
Rád(a) kupuji luxusní zboží.	,732
Raději koupím dražší, ale kvalitnější oblečení.	,726
Oblékám se často exkluzivně.	,624
Rád(a) jím cizokrajná jídla.	,583
Za kvalitní zboží jsem ochoten zaplatit více.	,559
Snažím se vždy změnit místo své následující dovolené.	,480
Vysvětlená variance (%)	38,9

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, extrahován jeden faktor na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1.

TABULKA A.14. DIMENZIONALITA INDEXU KULTURY MATERIÁLNÍ NEZBYTNOSTI, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta	
	1	2
Pro moji potřebu mi stačí několik málo oděvů.	,765	,337
Nosím věci do roztrhání – nekupuji nové šaty, dokud ty staré ještě slouží.	,760	,098
Dělám si opravy a údržbu sám, protože nemáme dost peněz.	,600	,113
Rád(a) se oblékám nenápadně.	,492	,483
Upřednostňuji dovolenou v České republice před zahraničím.	,412	,373
Při nákupu se řídím pouze druhem zboží, nezáleží mi na značce.	,108	,762
Nakupuji co nejlevněji, využívám slev.	,230	,666
Vysvětlená variance (%) celkem 45,8	31,5	14,3

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, (extrakce faktorů na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1), šikmá rotace faktorů (OBLIMIN), vzájemné korelace faktorů po rotaci = 0,30.

TABULKA A.15. DIMENZIONALITA INDEXU MASOVÉ/NÍZKÉ KULTURY, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta	
	1	2
V televizi s oblibou sleduji seriály.	,662	
Každý správně zařízený byt má mít obývací stěnu a sedací soupravu.	,603	
TV NOVA: dojem z pořadů	,589	
Volný čas prožívám nejčastěji doma.	,515	
Vysvětlená variance (%)	35,4	

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, extrahován jeden faktor na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1.

TABULKA A.16. INDIKÁTORY MASOVÉ/NÍZKÉ KULTURY, FAKTOROVÁ ANALÝZA

	Komponenta	
	1	2
Chodíte Vy sám(a) rád(a) do hospody?	,817	-,124
Rád(a) prožívám většinu volného času v hospodě.	,815	,105
V televizi s oblibou sleduji seriály.	,020	,670
TV NOVA: dojem z pořadů	,116	,629
Každý správně zařízený byt má mít obývací stěnu a sedací soupravu.	-,148	,584
Volný čas prožívám nejčastěji doma.	-,402	,459
Vysvětlená variance (%) celkem 48,9	26,1	22,8

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Metoda hlavních komponent, (extrakce faktorů na základě kritéria vlastní hodnoty větší než 1), šikmá rotace faktorů (OBLIMIN), vzájemné korelace faktorů po rotaci = -0,08; Cronbachovo alfa škály s 6 položkami 0,29; zvýrazněny položky nezahrnuté do indexu Masové/nízké kultury.

TABULKA A.17. POPISNÉ STATISTIKY INDEXŮ ŽIVOTNÍHO STYLU, KOEFICIENTY RELIABILITY

	Minimum	Maximum	Průměr	S.D.	Cronbachovo alfa
Vysoká kultura	1	4	2,07	0,61	0,89
Elegance v oblékání	1	4	2,70	0,62	0,80
Zdravý způsob života	1	4	2,60	0,49	0,77
Okázalá spotřeba	1	4	2,37	0,52	0,75
Materiální nezbytnost	1	4	2,68	0,46	0,59
Masová/nízká kultura	1	0,14	2,71	0,53	0,33

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79, Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Všechny otázky použité v indexech měly odpověď na čtyřbodové škále (1 – určitě ano, 2 – spíše ano, 3 – spíše ne, 4 – určitě ne). Při konstrukci aditivních indexů byla škála otočena (4=určitě ano).

TABULKA A.18. KORELACE MEZI INDEXY ŽIVOTNÍHO STYLU, PŘI KONTROLE VLIVU POHLAVÍ

	1	2	3	4	5	6
Vysoká kultura (1)	-	0,31	0,33	0,43	-0,15	-0,03
		(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,342)
Elegance v oblékání (2)	0,35	-	0,37	0,46	-0,23	0,09
	(0,000)		(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,004)
Zdravý způsob života (3)	0,34	0,40	-	0,29	-0,03	0,07
	(0,000)	(0,000)		(0,000)	(0,412)	(0,019)
Okázalá spotřeba (4)	0,44	0,47	0,29	-	-0,39	-0,10
	(0,000)	(0,000)	(0,000)		(0,000)	(0,001)
Materiální nezbytnost (5)	-0,16	-0,24	-0,03	-0,39	-	0,24
	(0,000)	(0,000)	(0,300)	(0,000)		(0,000)
Masová/nízká kultura (6)	0,00	0,14	0,10	-0,08	0,21	-
	(0,931)	(0,000)	(0,001)	(0,009)	(0,000)	

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 2000), respondenti ve věku 26–79,

Soubor vícečetných úplných domácností.

Poznámka: Pearsonovy korelační koeficienty, statistická významnost v závorkách, vpravo nad diagonálou při kontrole vlivu pohlaví (zvýrazněno).

PŘÍLOHA 6: KULTURNÍ VŠEŽROUTSTVÍ MEDIÁLNÍCH TÉMAT

TABULKA A.19. DESKRIPTIVNÍ STATISTIKY ZÁJMU O MEDIÁLNÍ TÉMATA, CELÝ SOUBOR MML TGI 18–79 LET

	všichni		muži	ženy
	Průměr	S.D.	Průměr	Průměr
zprávy z České republiky	0,84	0,37	0,88	0,80
zprávy ze zahraničí	0,72	0,45	0,78	0,67
regionální zprávy z okolí, kde žijí	0,68	0,47	0,70	0,66
zábava	0,55	0,50	0,52	0,58
hudba / muzika	0,49	0,50	0,46	0,51
kino / film	0,41	0,49	0,40	0,41
sport	0,41	0,49	0,64	0,19
programy televize / přehledy pořadů	0,40	0,49	0,38	0,43
křížovky / hádanky / soutěže	0,40	0,49	0,32	0,48
politika	0,35	0,48	0,43	0,27
vaření / jídlo / nápoje / recepty	0,32	0,47	0,11	0,51
povídky / seriály / příběhy	0,30	0,46	0,18	0,41
móda / oblečení / péče o vzhled	0,28	0,45	0,19	0,37
skandály / aféry / slavní lidé	0,28	0,45	0,10	0,44
cestování / dovolená	0,28	0,45	0,18	0,37
zdraví / lékařství	0,27	0,45	0,17	0,37
příroda / životní prostředí	0,27	0,44	0,24	0,30
bydlení / domov	0,27	0,44	0,25	0,29
zahrada / zahrádka / pěstitelství	0,26	0,44	0,22	0,30
kriminalita / černá kronika	0,25	0,44	0,25	0,26
auta / motorismus / motocykly	0,24	0,43	0,44	0,06
historie	0,23	0,42	0,24	0,23
rodina / děti / mezilidské vztahy	0,23	0,42	0,12	0,33
kutílství / ruční práce / opravy	0,22	0,41	0,24	0,20
sex / erotika	0,19	0,39	0,23	0,15
umění / kultura	0,17	0,38	0,14	0,20
věda a technika	0,14	0,35	0,15	0,14
tipy na volný čas	0,14	0,35	0,14	0,14
práce / zaměstnání	0,14	0,34	0,22	0,06
ekonomika	0,13	0,33	0,17	0,09
vzdělání / jazyky	0,11	0,31	0,13	0,09
finance	0,10	0,30	0,09	0,11

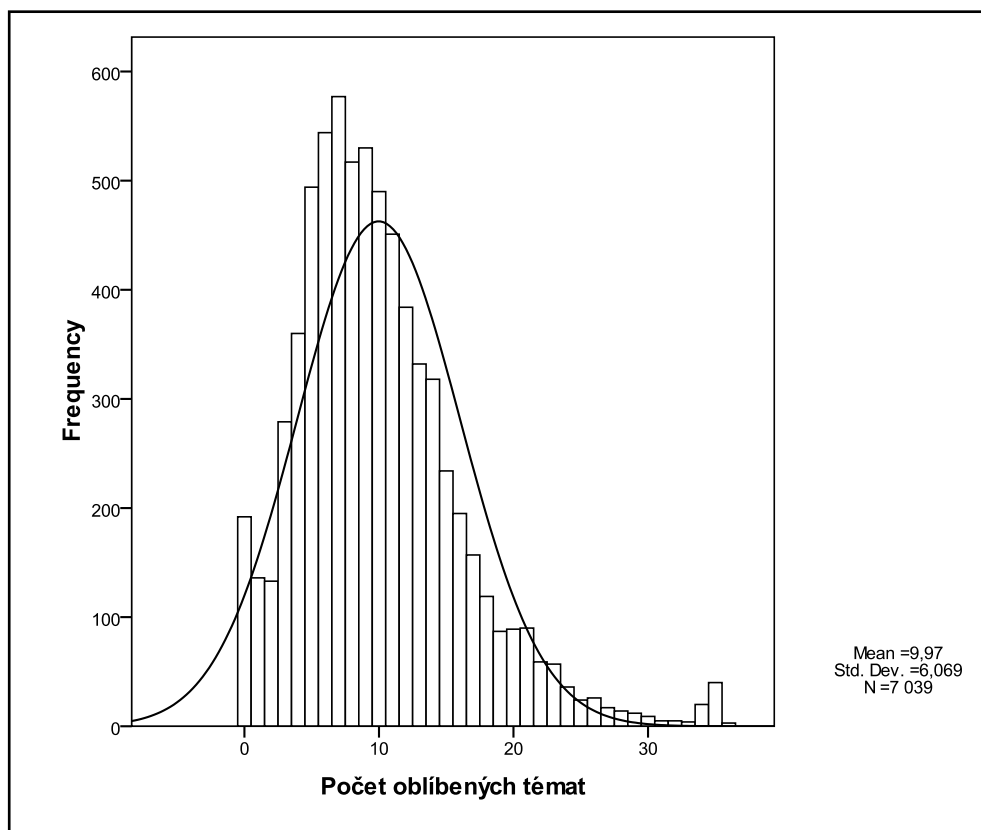
Tabulka pokračuje na další straně

	všichni		muži	ženy
	Průměr	S.D.	Průměr	Průměr
nemovitosti / domy	0,07	0,26	0,09	0,06
obchod	0,07	0,25	0,07	0,06
média / marketing / reklama	0,06	0,23	0,05	0,06
počítače	0,03	0,17	0,04	0,02
N (listwise)	14778		7039	7739
Cronbachovo alfa	0,68			

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 14778), respondenti ve věku 18–79.

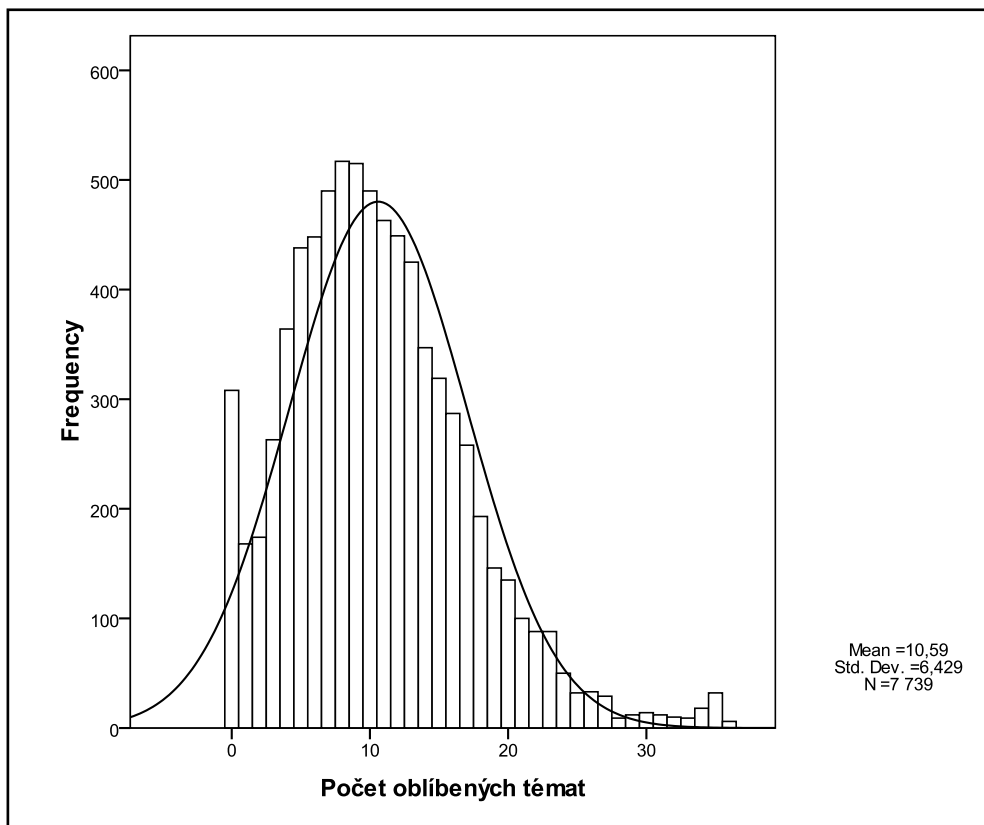
Poznámka: všechny položky dichotomické (0 = nesouhlas, 1 = souhlas).

OBRAZEK A.1. VŠEŽROUTSTVÍ MEDIÁLNÍCH TÉMAT – MUŽI, CELÝ SOUBOR MML TGI 18–79 LET

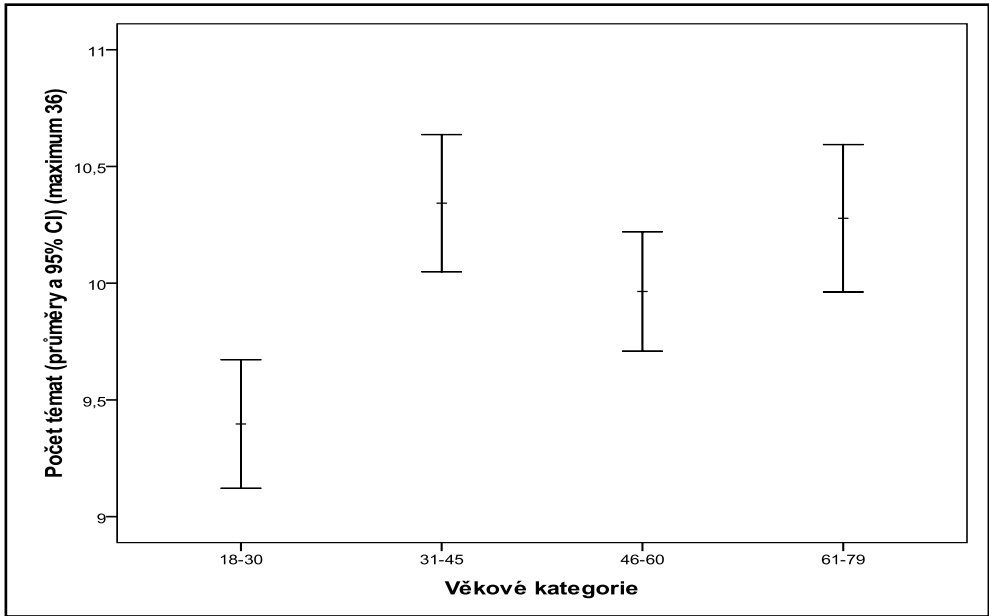
Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 7039), respondenti ve věku 18–79.

OBRÁZEK A.2. VŠEŽROUTSTVÍ MEDIÁLNÍCH TÉMAT – ŽENY, CELÝ SOUBOR MML TGI 18–79 LET

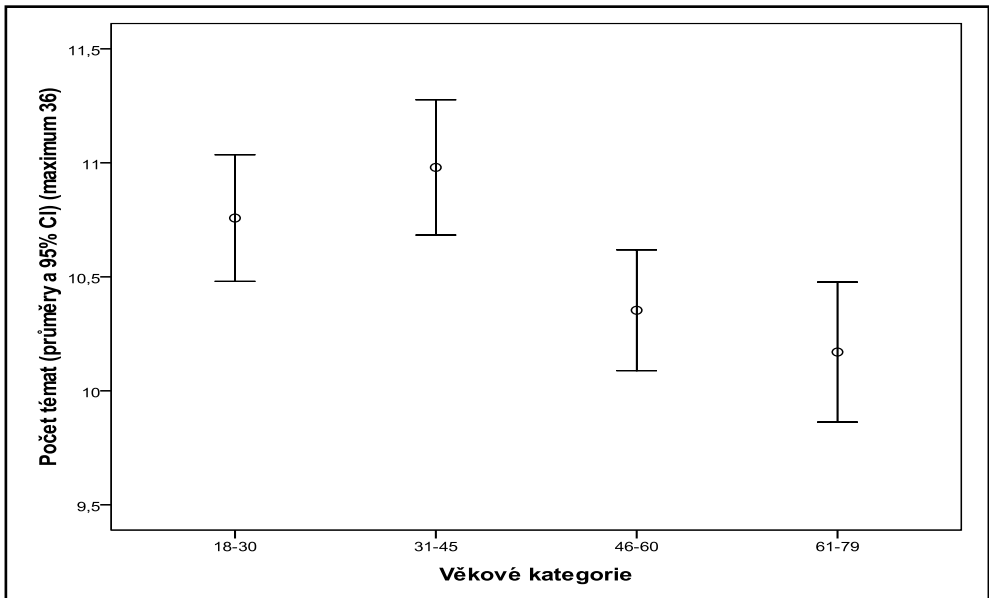
Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 7739), respondenti ve věku 18–79.

OBRAZEK A.3. KULTURNÍ VŠEZROUTSTVÍ MEDIÁLNÍCH TÉMAT: POČET OBLÍBĚNÝCH TÉMAT PODLE VĚKOVÝCH KATEGORIÍ – MUŽI (PRŮMĚRY A 95% INTERVALY SPOLEHLIVOSTI), CELÝ SOUBOR MML TGI 18–79 LET

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 7039), respondenti ve věku 18–79.

OBRAZEK A.4. KULTURNÍ VŠEZROUTSTVÍ MEDIÁLNÍCH TÉMAT: POČET OBLÍBĚNÝCH TÉMAT PODLE VĚKOVÝCH KATEGORIÍ – ŽENY (PRŮMĚRY A 95% INTERVALY SPOLEHLIVOSTI), CELÝ SOUBOR MML TGI

Zdroj: MML TGI ČR 2004, MEDIAN, s. r. o. (N = 7739), respondenti ve věku 18–79.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Álvarez E. G. 43
- Bayer, I. 15, 37
- Beck, U. 15, 19, 39, 40, 50, 110
- Becker, G. 36
- Bergman, M. M. 44
- Bottero, W. 15, 21, 31
- Bourdieu, P. 16, 17, 19–22, 24–39, 41, 42, 44, 46–48, 69, 75, 78, 82, 86–90, 93, 110, 111
- Bryson, B. 20, 24, 33, 34, 43, 44, 70, 78
- Bukodi, E. 101
- Collins, R. 31, 33, 34
- Crane, D. 88
- Crompton, R. 19
- De Graaf, N. D. 20
- De Graaf, P. M. 20, 34, 35
- de Jong, U. 31
- Devine, F. 15
- DiMaggio, P. 15, 19, 20, 33–35, 37, 38
- Douglas, M. 15, 18, 22
- Duffková, J. 13, 47, 55, 57, 67, 78, 98, 110
- Durkheim, E. 22
- Eco, U. 38
- Emirbayer, M. 20
- Emmison, M. 43
- Epstein, C. F. 22
- Erickson, B. H. 40, 42, 44
- Erikson, R. 63
- Eysenck, H. J. 28–30
- Fazik, A. 13
- Featherstone, M. 27, 39, 40
- Fónadová, L. 115
- Fournier, M. 15
- Fridman V. 27, 42
- Friedlanderová, H. 13, 62, 78, 90
- Frois, J. P. 29
- Furnham, A. 30
- Gabal, I. 45, 46, 57, 98
- Gans, H. J. 37, 38, 78
- Ganzeboom, H. B. G. 20, 27, 30
- Giddens, A. 17, 40
- Goffman, E. 22
- Goldthorpe, J. H. 24, 34, 43, 44, 50, 51, 66, 70, 97, 101, 115
- Grusky, D. B. 17
- Halle, D. 29
- Hartmann, M. 40
- Häuberer, J. 54, 110, 115
- Holt, D. B. 19, 20, 24, 25, 27, 44, 88
- House, J. S. 19
- Chan, T. W. 24, 43, 44, 66, 70, 97, 101, 115
- Irwin, S. 15, 21
- Isherwood, B. 15, 18
- Jungmann, B. 19
- Kamakura W. A. 25
- Kanter, B. D. 18, 24
- Kasalová, H. 45, 46

- Katrňák, T. 17, 32, 47, 51, 54, 62, 115
Katz-Gerro, T. 21, 40, 98, 115
Kern, R. 24, 41, 43, 44, 102, 113
Kivinen, M. 33
Kolářová, M. 47, 111
Kraaykamp, G. 30
Kreidl, M. 54, 70, 115
Laermans, A. 42, 43
Lahire, B. 26
Lambert, P. 43, 44
Lamont, M. 15, 22–25, 32, 33, 41, 78, 111
Lareau, A. 25, 32, 33
Laumann, E. O. 16, 17, 19, 44
Lemel, Y. 19, 20, 114
Linhart, J. 24, 45, 46, 58, 69
Little, P. 30
Lizardo, O. 20, 40, 101
Longhurst, B. 20
Machonin, P. 15, 17–19, 45–47, 50–54, 58, 59, 61, 70
Mareš, P. 34
Martens, L. 44
Matějů, M. 13, 99
Matějů, P. 13, 45, 47, 54, 61, 70, 113
McCracken, G. 86
McRobbie, A. 24
Molnar, V. 22
Munters, Q. J. 40
Nagel, I. 20
Need, A. 31
Noll, H. H. 19, 20, 114
Ogburn, W. F. 114
Ollivier, M. 27, 42
Pakulski, J. 39
Peterson, R. A. 15, 19, 20, 24, 38, 41, 43, 44, 70, 101, 102, 113
Petrušek, M. 19, 32, 36, 39
Prandy, K. 44
Prieur, A. 115
Rabušic, L. 89
Reay, D. 34
Rezler, L. 45, 61
Richter, R. 25
Róbert, P. 59, 61, 115
Robson, K. 20
Rosenlund, L. 111, 115
Řehák, J. 45, 46
Řeháková, B. 45, 89
Saunders, P. 19
Savage, M. 20, 33, 40, 43, 48, 63
Sedláčková, M. 33, 46
Shavit, Y. 115
Simkus, A. 24, 41, 43, 44, 70, 101
Simmel, G. 87
Sintas, J. L. 43
Sobel, M. E. 25, 44, 67, 90
Sørensen, A. B. 15
Staněk, M. 63, 129
Stichele, V. 42, 43
Straková, J. 45, 113

- Sullivan, A. 27
- Svalastoga, K. 25
- Šafář, Z. 19
- Šafr, J. 33, 42, 46, 47, 54, 57, 64, 79, 86, 93, 99, 110, 115
- Šanderová, J. 15, 17, 24, 47, 63
- Šmídová, O. 24, 34
- Špaček, O. 13, 47, 57, 79, 99
- Tampubolon, G. 24, 48, 112, 115
- Tilly, Ch. 23
- Tomlinson, M. 43, 84, 115
- Trigg, A. B. 86
- Tuček, M. 13, 18, 45–47, 50, 51, 54, 55, 57, 61, 62, 67, 70, 78, 90, 98, 110, 115
- Urry, J. 39, 40
- Useem, M. 19, 38
- van Eijck, K. 24, 30, 43, 44
- Vandebroeck, D. 29
- Veblen, T. 19, 28, 82, 86–90, 93
- Večerník, J. 45
- Veselý, A. 36
- Vester, M. 25
- Vlachová, K. 45, 54, 87, 110, 115
- Vojtišková, K. 34, 47, 111
- Warde, A. 40, 43, 44, 48, 64, 78, 101, 102, 115
- Warner, W. L. 16, 18–21, 63
- Waters, M. 39
- Weber, M. 15–17, 25
- Wedel, M. 25
- Weeden, K. A. 17
- Wilensky, H. L. 37, 41
- Wright, E. O. 15, 16
- Zablocki, R. M. 18, 24
- Zavisca, J. 44, 101, 113
- Zerubavel, E. 22
- Zuckerman, M. 28, 30

VĚCNÝ REJSTRÍK

- ABCDE klasifikace 14, 50, 61, vymezení 62–67, 70–75, 93, 97, 99, 100, 103, 104, 107, 111, 112, 129–133
- akademický kapitál 32
- akční rádius životního stylu 34
- destratifikace 71, 97, 110
- elegance v oblékání 14, 48, 49, 67–69, 72, 73, 82–84, 86, zhodnocení modelu homologie 96–98, 99, 109, 135, 138, 141, 142
- estetická sensitivita 30
- estetické soudy 27, 28, 29
- habitus 24, 26 (vymezení) 27–29, 31, 39, 40, 47, 59, 66, 67, 87, 89, 99, 110, 111
- hlava domácnosti (vymezení) 64, 66, 67
- homologie 13, 14, 21, 38, 39, 40, 41, 42, 46–48, 50, 57, 58, 61, 66, 67, 69–71, 72, 75, 76, 89, zhodnocení modelů 96–97, 99, 109–112, 114
- hranice sociální 22
- hranice symbolické 21–22, socioekonomické / kulturní / morální 23, morální 111
- identita třídní / statusová 13, 15, 19, 21, 23, 25, 27, 32, 33, 40, 47, 50, 66, 70, 87, 109, 111, 113
- individualizace 13, 14, 38–40, 58, 66, 70, 71, 76, 88, 89, zhodnocení modelů 96–97, 109, 110, 114, 115
- interakční rituály 34
- konzistence a inkonzistence statusu 18, 50, 52–54, 58, 59, 70
- kultura 13, 15, 19, 20, 25, 29, 39, 42, 45, 48, 89, 90, 102, 107, 110, 113
- kultura legitimní 29, 32, 33, 78, 86, 95
- kultura masová 14, 36, definice 37–38, 41, 48, 49, 57, 61, 67–69, 72, 73, 78–82, 86, zhodnocení modelu homologie 97–98, 99, 101, 107–110, 112, 134, 140–142
- kultura materiální nezbytnosti 49, 67, 68–70, 73, 86, definice 87, 88–90, 93–95, zhodnocení modelu homologie 97, 99, 109, 110, 112, 137, 140–142
- kultura vysoká 14, 18, 22, 28, 31, 33, 35, definice 37–38, 41–43, 46–49, 54, 55, 57–59, 61, 67–69, 72–75, 77–80, 82, 86, 89, 93, zhodnocení modelu homologie 96–98, 99, 101–105, 108–114, 128, 133, 134, 138, 141, 142
- kulturní hranice 14, 21–23, 27, 41, 113
- kulturní kapitál 14, 17, 31–36, 43, 50, 52, 60, 68, 93, 114
- kulturní kapitál – kognitivní kulturní schopnosti 34–36, 66, 115
- kulturní kapitál – kompetenční / kulturní zdroje 33–36, 66, 86, 93, 110, 114
- kulturní kapitál – vysokokulturní / kultivační 33–36, 42, 50, 52, 53, 55, 57–61, 66, 68, 75, 76, 98, 110, 114
- kulturní mezera 114
- kulturní repertoáry 23
- kulturní spotřeba 13, 14, 17, 18, 20, 25, 27–29, 31, 33, 36, 38, 40, 42, 44–48, 63, 66–68, 86, 87, 90, 95, 97, 109–112, 114, 115
- kulturní stratifikace, typologie (H. J. Gans) 37, 38, 78
- kulturní všežroutství 14, 35, 38, definice 40–43, 68, 80, 99, 101–114, 143–146
- kulturní zdroje 34, 35, 68, 86
- lidský kapitál 34, 36

- MEDIAN, s.r.o. 62, 78, 90
- milieu – Sinus-Meta-Milieus 25
- milieu třídní / rodinné 58, 62, 64, 66, 71, 75, 109
- MML TGI 44, 48, 49, 61, 62, 64, 67, 68, 78, 86, 90, 98, 99, 101, 102, 109, 110, 112, 132
- modernizace 25, 51, 55, 114, 115
- multikulturní kapitál 34, 35, 43, 113, 114
- okázalá spotřeba 14, 34, 44, 48, 61, 67–69, 72, 73, definice 86, 89, 90–93, 95, zhodnocení modelu homologie 96–97, 99, 102, 109–113, 136, 137, 139 141, 142
- percepce umění 28, 29, 31, 32, 46, 48
- polykulturalismus 39
- postmoderní teorie stratifikace 13, 21, 39, 41, 111, 113, 114
- prostor sociálních pozic 13, 16, 21
- recepce umění 27, 28, 31, 32, 45, 46
- relační paradigma stratifikace 17, 20, 21
- sociální distance / interakce 20
- sociální kapitál 33–35, 46, 64
- sociální prostor 14, 16, 17, 19–21, 23, 26, 27, 32, 39, 42, 46–48, 75, 87, 88, 93, 99, 100, 110, 111, 115
- sociální struktura 21, 50, 127
- sociální třída 13, 15–17 (vymezení), 18, 21, 25–27, 36, 38–40, 47, 48, 50, 51, 55, 57–66, 68–74, 80, 82, 84, 87, 89, 91, 96–100, 103–105, 107–109, 111, 112, 115, 132, 133
- sociální třída – ABCDE viz ABCDE klasifikace
- sociální třída – Bourdieuho koncept 16–17
- sociální třída – EGP (Goldthorpe) 17, 47, 50–53, 56–64, 66, 112, 129
- status – vertikální sociální postavení (definice, pojetí) 14–17, 62, 66, 69, 70, 71
- status socioekonomický multidimenzionální (MDSS) 17, 18, 52–54, 58
- statusová krystalizace 54, 110, 114 (viz též konzistence a inkonzistence statusu)
- statusová reputace 19, 20, 21
- symbolické hranice 13, 14, 20, definice 21–24, 25, 33, 35, 44, 47, 67, 73, 86, 99, 110, 111, 113
- symbolické umístování 16, 21, 26
- teorie informační kapacity 27, 28, 30
- teorie usilování o status / sociální motivace 27, 28, 45
- třídní analýza – konvenční přístup 15–20
- třídní analýza – kulturalistický přístup 15–17, 19, 31
- třídní analýza – přístup dominance jednoho z manželů 63
- třídní strukturace 14, 17, 20, 45, 54, 111, 114
- třídy „na papíře“ 16, 112
- VALS (Value and Lifestyle) 25
- vkus kulturní (vymezení) 26–27
- volný čas / volnočasové aktivity 13, 18, 24, 25, 42, 43, 45–49, 50, 52, 54–60, 62, 67, 74, 78, 98, 99, 101, 102, 114
- zdravý způsob života 14, 48, 49, 55, 61, 67–69, 72, 73, 82, 84, 85, zhodnocení modelu homologie 96–97, 98, 109, 110, 111, 115, 135, 136, 139, 141, 142

životní styl 13, 14, 17–21, 24–26, 33, 34, 38–40, 43–50, 52–58, 61–63, 66, 67–73, 76, 78–80, 82, 84, 86–88, 90, 91, 93, 95–100, 109–112, 114, 115, 127, 133, 138, 141, 142

životní styl (indikátory v analýzách) 67–68

životní styl (uplatněná konceptualizace) 25, 47–49

životní styly alternativní 24

životní styly tradiční 24

SUMMARY

Lifestyle and Social Class in the Czech Republic: The Formation of Symbolic Cultural Boundaries by Differentiated Taste and Consumption

The post-transition period in the Czech Republic has witnessed two, at first glance contradictory, processes. The first is the trend towards the pluralisation and emancipation of consumer taste and behaviour accompanied by cultural individualisation. This process is bolstered by changes that have occurred in connection with post-industrialisation, European integration, and globalisation. In this regard, the post-modern theory of stratification postulates that in advanced societies hierarchical divisions will gradually become less sharp, a process described by some sociologists as the demise of class as a social entity. On the other hand, widening social inequalities as result of the post-socialist transition are interfering with social and cultural pluralism. Lifestyles, consumer preferences, cultural orientations, and taste are becoming gradually more variegated by social status and origin. People who belong to the same social stratum or class can increasingly be characterised by a similar way of life, and at the same time the structure of lifestyles is becoming embedded in the space of social statuses. The theory of social stratification calls this class homology. A shared lifestyle and consumer patterns determine the cultural coherence of each social class and contribute to generating that class's identity. At the same time, the distinctiveness of a way of life, and especially the refinement of taste, acts as a tool of symbolic social exclusion that marks out symbolic interclass boundaries.

In this study I examine the cultural differentiation of social class. I discuss how lifestyle differences – especially at the level of embodied cultural capital, which involves cultural consumption and taste – contribute to the formation of symbolic interclass boundaries. The analytical part of the study traces two closely connected themes. The first theme relates to a general hypothesis that social or specifically class status is hierarchically linked to a distinctive lifestyle. The analysis tests the hypothesis of homology in the areas of highbrow culture, mass/lowbrow culture, elegance in dressing, healthy lifestyle, and conspicuous consumption and its counterpart the culture of material necessity. The second theme, which in a theoretical perspective is a sub-category of the first, is the hypothesis the cultural omnivorousness is dependent on stratification. The analysis also examines the social conditionality of omnivorous taste as a general interest in media topics.

Theoretical background: cultural differentiation and stratification

In this study social stratification is viewed from the perspective of a *cultural approach to class analysis*. This approach is based partly on the Weberian perspective of stratification, which views the boundaries between different status groups as essentially symbolic, and partly on Bourdieu's concept of 'classes on paper', in which class represents a group of actors that occupy a similar position in the social space and have similar resources and common interests and habits [Bourdieu (1979) 1984]. The cultural approach views social class from the perspective of cultural practices and lifestyle differences rather than directly through occupational categories in the labour market. In this concept, class must be viewed rather as a status group in Weber's sense. Representatives of a given class share not just certain economic characteristics (a similar position in the labour market, similar property) but also similar behaviour (lifestyle).

A theoretical framework with which to analyse cultural differentiation is provided by the concept of *symbolic boundaries*, which is used to explain the formation of group identity [Lamont, Fournier 1992]. Symbolic boundaries emerge as conceptual distinctions that people use to categorise objects and other people and their practices. Different forms of cultural activities and taste fulfil the function of a distinguishing feature in the process whereby different groups define themselves and distinguish themselves from others (e.g. defining a certain musical style as highbrow or lowbrow culture). This study concentrates on the non-work-related aspect of lifestyle; it observes the different class outcomes from the perspective of cultural consumption and taste, self-image, preferences in material consumption and lifestyle (cultural capital in general).

Lifestyle as a product of class habitus and cultural taste

Ever since social stratification first began to be studied, conventional theories and empirical approaches have focused on the link between economic class status and lifestyle. However, they conceived this relationship as more or less unidirectional; in other words: socioeconomic status determines consumption and therefore lifestyle [cf. Zablocki, Kanter 1976]. But a way of life itself has a fundamental influence on the formation and reproduction of social inequalities. A person's position in the stratification hierarchy is determined not so much by the unequal distribution of economic resources as by a symbolic ranking above or below in the social space [Bourdieu (1979) 1984]. The symbolic representation of social position is a distinctive lifestyle. This is formed by class habitus: the principle that structures behaviour and for members of a certain social class serves as a guideline on how to behave both in familiar and new and unfamiliar situations.

Taste is a key mechanism in the cultural background to inequalities, where practices and values define different class positions. Taste is a classification system that influences choices, which in turn give rise to distinctive lifestyles. It unites and at the same time divides social groups by negatively defining the way of life of other groups. Through our own taste we understand the taste of others and that enables us to determine their position in society. Taste serves as a status marker, through which we symbolically include or exclude others. It marks out the symbolic cultural boundaries between classes. It gives shape to the shared identity within the group (social class or status group), and simultaneously its absence in others helps us to identify who is not a member of our group.

The theory of cultural homology, individualisation and omnivorousness

The hypotheses thereafter are tested in this study using three theoretical models that determine the relationship between social class (socio-economic status) and lifestyle (cultural consumption and taste). According to the *homological argument*, social classes have typical lifestyles. Distinctive patterns of cultural consumption help develop and preserve their identity. Conversely, the argument of *post-modern individualisation* claims that society no longer has a fixed cultural hierarchy and differences between social classes in the area of cultural consumption have become marginal. Lifestyles have gradually diversified, and specific class cultures and identities are on the wane. The middle perspective is the model of *cultural omnivorousness*, in which the upper strata are able to consume an ever wider spectrum of genres. Not only do they retain an exclusive highbrow taste, they have also adopted the consumption of popular culture and mass taste, while the lower strata retain only the taste associated with lowbrow culture. Knowledge and participation in different cultural forms, even superficial and just utilitarian, represent the modern form of cultur-

al capital (multicultural capital). It is through this that we make apparent our social competence in various environments. Cultural diversity is becoming a valuable resource in the struggle to define status.

Concepts used in the differentiation of lifestyle

In this study *lifestyle* is conceived as the manifestation of cultural taste and behaviour, which helps define the symbolic inter-group boundaries between social classes. Lifestyle as a symbolic boundary [Holt 1997] intersects with the (re)definition of cultural capital [Lamont, Lareau 1988], which emphasises function of cultural signals (knowledge and competence) in cultural and social exclusion and the formation of symbolic boundaries. I distinguish different forms of cultural capital. I describe Bourdieu's original conceptual approach as the *highbrow cultural approach*, derived solely from elements of dominant culture (knowledge of high art and an understanding of the associated aesthetic preferences). In connection with criticism of this approach (P. DiMaggio) I point to the need to study other types of cultural capital, and based on their function I describe them as *motivating cognition* (the cultural, linguistic faculties parents pass on to their children) and *competence* (the cultural resources that support mobility and ability to communicate/impress when interacting with others).

The conceptualisation of lifestyle used in this study is based on a schema of dimensions and indicators that mainly relate to the above-mentioned different types of cultural capital. It is dependent on the availability of indicators in the data drawn from the *MML TGI* survey. Two criteria are important in the selection of lifestyle indicators. Lifestyle elements can be symbolic in nature and can express a certain way of life, and they should especially be connected with an objective social position and should be manifested publicly. The ideal lifestyle indicators are data on consumer behaviour and preferences, especially conspicuous consumption [Sobel 1981]. I selected those areas of lifestyle that are discernible to the surrounding world. At the same time I tried to cover the widest possible spectrum on the high-mid-lowbrow scale. In the Chapter 5 I analyse four areas of lifestyle. The taste and activities tied to *highbrow culture* in my conceptualisation represent highbrow culture capital: oriented towards more sophisticated activities relating to art and general intellectual knowledge (an interest in classical music, architecture, a liking for poetry, attendance at cultural events, etc.). At the same time, I attempted to capture the lifestyle connected with popular or average taste, which can be described as *mass/lowbrow culture*. I was led to include this dimension, often overlooked in analyses of lifestyle, by the fact that in order to adequately test the validity of the theory of class homology it is necessary to examine not just the links between the upper classes or status groups and high culture, but also to observe for which groups the consumption of mass cultural production is typical. I also observed class differences in *healthy lifestyle* (eating habits and care for personal health). My objective was to go beyond just observing distinctive forms of highbrow cultural capital connected with art in order to capture a somewhat different and, we should add, more or less immeasurable form of cultural capital, which I refer to as cultural resources. They represent the ability to promote oneself, the art of impressing others, in short, the ability to orient oneself in society. That is why I included as another area connected to taste *elegance in dress*, and in Chapter 6 I also examine the class dependency of *conspicuous consumption* and its counterpart the *taste of necessity* (simple dress, preference for generic goods, etc.). In the penultimate chapter I focus on the issue of cultural omnivorousness as it pertains to the *popularity of media themes*, where it is possible to

identify taste connected with the dominant cultural code (e.g. art, education) and even a 'lowbrow/mass taste' that is linked to tabloid topics, like scandals, celebrities, sensational news, and so on.

Data, the concept of ABCDE social grades, and hypotheses

The aim of chapter 3 is to examine the trend in the homology of class (Goldthorpe's social class scheme EGP) and highbrow leisure-time cultural activities after collapse of communist regime using data from stratification surveys conducted in 1993, 1999, and 2006. The principal analyses in Chapters 5 through 8 use data from a survey on lifestyle, culture, and consumption – *Market & Media & Lifestyle TGI 2004* – carried out by MEDIAN, s.r.o. I limited the data set to people over the age of 26 (Chapter 8 looks at the entire population over the age of 18). I conducted the analyses in Chapters 5 through 7 separately on sub-samples of household heads and others (for simplicity referred to as 'non-heads'), which made it possible to produce a more detailed assessment of the effect of the class milieu of the family. The sample in this case was also limited to two-parent multi-member couple households.

To measure social class I used the ABCDE classification of social groups that was developed for use in the marketing and advertising industry (ABCDE – ESOMAR Social Grades). The most significant feature of the study is the fact that the *family – or the household – is the unit of class analysis*, not the individual (respondent). The defining feature of the respondent's class position is the class status of the household head in the labour market, regardless of the head's gender and regardless of their position in the family. Members of one household (family) always belong to the same class. In this regard, the significance of the ABCDE social classes/grades is not unlike what can be called the effect that 'significant others' have on an individual through social capital [Warde et al. 2000]. A family's collective membership in a class (the family milieu) both facilitates and determines habitus – a disposition towards a certain kind of behaviour, results not just out of an adult person's primary socialisation within the family of origin but also out of secondary socialisation in that person's new family. The advantage of this approach is that it allows everyone, even the economically inactive, to be assigned to a class.

In order to take into account the role of a person's individual status in the structure of lifestyle, in addition to class I used the respondent's individual status as determined by education and income. I compare the effect of the class status of the household with the individual socio-economic status of the respondent. This helped me answer the question of whether social class determined by family status is still a significant factor leading to lifestyle variations (the principle of class homology) and whether it should be used as a tool to analyse social inequalities in Czech society or not.

The question of this study is whether and in what way symbolic boundaries run through contemporary Czech society, dividing classes shaped by their cultural habits. I formulated two general hypotheses. According to the first hypothesis, lifestyle is organised hierarchically according to a vertical position in society, i.e. class, education, and income – *the hypothesis of homology*. The alternative hypothesis – individualization (destratification) of lifestyle claims that in the structure of lifestyle the effect of the non-vertical status components (sex, age, marital status, and space) outweighs the effect of vertical ones (class, education, income). According to the second and more specific hypothesis, under a homological arrangement, even after controlling for individual status (education, income), the effect of social class is still evident – *the hypothesis of the effect of class*

background of the family. To test these hypotheses, I used linear regression analyses with three additive models, in which the dependent variable is the index totals of the items associated with a given lifestyle domain.

Findings

First, Chapter 3 presents a comparison of development during the post-communist transformation period between the years 1993, 1999 and 2006, along with the results from previous sociological surveys from the 1960s and 1980s, which showed that cultural homology within classes – the connection of class and culture to culturally more sophisticated leisure-time activities – has existed in Czech society since at least the mid-1960s. Although this has most certainly been interrupted since the start of the 1990s by gradual individualisation, it cannot be said that it has decreased in significance; on the contrary, as the more detailed analyses of data from 2004 in the other chapters indicate, it has acquired subtler and more complex forms that cut across a wide palette of diverse areas of lifestyle and especially cultural taste and consumer preferences.

Analyses of data from the *MML TGI 2004* confirm previous findings from the late 1990s indicating that there is a link between highbrow culture and a higher class status. Nevertheless, it is important not to overlook the enormous influence of non-vertical components of social status, especially gender and age, and to some extent also effect of residing in Prague, the country's cultural capital. Whether the connection between social status and lifestyle will shift more towards the horizontal or more towards the vertical dimension of social structure must be left to other analyses, preferably with comparisons over time.

Those areas in which we examined lifestyle cannot be evaluated according to a single framework. Cultural omnivorousness in media issues (Chapter 8) can be identified almost solely on the basis of education, while by comparison social class has an evident effect on preferences and activities characteristic of highbrow or mass/lowbrow culture, elegance in dressing, conspicuous consumption, and taste of necessity, and in the case of middle class C and to some extent upper-middle class B even after controlling for the effect of education as representative of individual status. The effect of class is substantively insignificant in just one area – healthy lifestyle.

There was found to be a duality to the process of cultural homology in Czech society. While homology in highbrow culture has been apparent for several decades – homology is only beginning, slowly but surely, to affect conspicuous consumption as a specific form of competence cultural capital – healthy lifestyle and omnivorousness show signs of both processes the existence of interclass differences and the individualisation of lifestyles. It takes longer to crystallise a lifestyle than an socioeconomic status (education – income – prestige), especially in the case of highbrow culture, the relationship to which is formed gradually and is initiated in the early stages of socialisation.

In Czech society boundaries between cultural differences run between the three higher-placed classes – class A (households of business owners, senior officials, and senior specialists), class B (households of managers, teachers, etc.), class C (households of junior officials, technicians, tradespeople), who have an affinity mainly for highbrow culture and conspicuous consumption – and the two lower classes – class D (households of qualified labourers) and class E (households of unqualified labourers), typified more by a taste of necessity, a preference for mass/lowbrow culture, and a lower level of highbrow-cultural capital (see Figures 5.1 and 7.1). The upper classes and middle class (A, B, C) evidently share a quite similar lifestyle. Between these classes of house-

holds, headed mainly by white-collar workers, and the lower classes (D, E) it is possible to trace a clear symbolic interclass boundary determined by cultural consumption and taste. In Czech society, and presumably also in other advanced societies, this boundary runs between the worlds of manual and non-manual (or today, when the working class has been depleted, preferably also unqualified routine non-manual) labour. The boundary between these two cultures is also apparent in the absence of interaction between the two [Vlachová 1996; Šafr, Häuberer 2008; Šafr 2008], and the roots of this lie in their different cultural and value patterns, in part linked to their completed level of education and in part already significantly shaped during primary socialisation within the family.

The proximity of the current Czech middle class (C) to the upper classes – all the more so owing to its distinction from the lowest class even when individual status is controlled for – calls to mind Bourdieu's theory [Bourdieu (1979) 1984] that this class (especially one part of it, the 'new petty bourgeoisie') is upwardly mobile within the social space and above all aspires to attain the habitus of the dominant (i.e. upper) class. However, owing to a lack of information about the respondents' professions it was impossible to verify this theory in more detail.

Regarding the main research question of whether the model of homology or individualisation applies to the relationship between stratification and lifestyle, the findings validate the hypothesis that in Czech society, at least in most of the areas observed in this study, *lifestyle is still significantly influenced by vertical position in the social structure (class or socioeconomic status)*. However, the second hypothesis on the effect of the class environment of the family, i.e. the effect of the class of the household, could not be convincingly proved after controlling for the effect of individual status. *In comparison with class, in most cases individual socioeconomic status as represented by education and income has a stronger effect. Yet, the effect of class does not disappear entirely.* Membership in middle class C and partly also in upper middle class B is apparent even after controlling for the effect of status. However, the question is whether it is possible to speak of a clearly hierarchical relationship between culture and social class. Generally the effect of class membership, in our case based on the household head, cannot be entirely overlooked in explaining lifestyle. Given that its effect outweighs that of horizontal features (sex, age, and others) it is not yet possible to reject the validity of the hypothesis of class homology in Czech society. As a result of these findings it seems premature to accept the post-modern theory of stratification, in which cultural hierarchy is weaker and ties to social class are looser, as a model that explains the determination of lifestyle in Czech society better than the model of stratification homology.

Conclusion and discussion

At this point some of the limitations to the analyses should be mentioned along with other possible perspectives for the study of the class dependency of lifestyle. First, this study looked at the formation of just one form of symbolic boundaries through lifestyle – the cultural boundary mediated by taste and cultural practices. Future analyses should focus in more detail on the question of whether Czech society is more of a class-based culture even in spheres other than cultural consumption. Further study of class identities could therefore also devote attention to moral boundaries maintained via normative interdictions, preferences, attitudes, and practices, the significance of which was identified in a study by Kolářová and Vojtíšková [2008].

Second, the indices of cultural consumption and lifestyle may to some degree be limited by their inability to reveal more subtle differences in cultural practices. In order to test in more detail the model of class-cultural homology and the hypothesis of cultural omnivorousness in particular, future analyses should use not just indicators of higher culture, conspicuous consumption, and healthy lifestyle, taken from the dominant cultural code, but also their counterparts at the opposite end (lowbrow/popular culture, simplicity/modesty, unhealthy lifestyle), which I attempted to do in the analysis of the taste of necessity. It is also necessary to examine more closely cultural practices in different cultural contexts (e.g. different ways of life in urban and rural environments). In order to adequately test the validity of the theory of class homology, it is important not just to observe the affinity of upper classes or status groups to high culture but also, at the opposite end, to devote attention to which groups typically exhibit cultural practices connected to the consumption of mass production or 'low' culture.

Third and finally, while the advertising industry's ABCDE Social Grades do on the one hand address the problem of determining the class status of economically inactive people, on the other hand it suffers from some limitations. In particular, middle class C is professionally quite heterogeneous. It includes people from households headed by professions as varied as business people or owners of small firms and, at the other end, administrative employees or technicians, and even qualified manual labourers. The limitations of the MML TGI 2004 data with the only available class framework ABCDE and the lack of any other information on the social environment of respondent made it impossible in the analyses to go beyond the approach of observing interclass lifestyle variations and thus both fulfilling the principle of micro-class analysis, in which classes represent inductively construed categories based on specific sub-cultures, and devoting attention to the role of social milieu and life history. To better understand lifestyle determinacy in the future it would be useful to measure both the socio-economic status of the respondent in greater detail and the status distance of his/her partner (friends) and intergenerational and inner-generational occupational mobility.

Findings from the analyses of how taste in media issues of an informative and an entertaining character relates to high and mass culture indicate that even in Czech society it is possible to observe a certain tendency towards cultural omnivorousness. The question is whether this phenomenon is class-dependent. While cultural omnivorousness usually occurs in the upper status groups, defined by education (secondary-school graduation, university degree), the effect of social class itself is essentially non-existent, at least in comparison with the class determinacy of high culture and conspicuous consumption. The question of course remains whether this is because a new, specific class culture rooted in the contemporary form of cultural capital, represented by the ability to orient oneself in cultural diversity, has not yet evolved in Czech society. Omnivorousness could help to define symbolic interclass cultural boundaries. Today possessing multicultural capital is still more an individual (status) characteristic of people with broad communicative abilities and it is not based on a class-specific culture. In this regard it will be necessary to conduct further analyses of other areas of cultural taste and consumption behaviour and to devote special attention to their trends over time. It could especially be connected with the way in which new economic and political elites are recruited and the discontinuity of their evolution. Despite the limitations to the findings and the lack of any other studies of cultural omnivorousness, the situation in Czech society is similar to that in Russia [Zavisca 2005], where cultural omnivores to some degree coincide with those people who have adopted the tastes of high culture. This indicates that in the future

the function of cultural omnivorousness in defining the boundaries of elite status in Czech society could become stronger.

The chronological sequence of omnivorousness – from exclusivity to the omnivorousness of the upper classes – typically followed in western society, especially the United States, can paradoxically be observed in Czech society in reverse. Cultural omnivorousness in the post-transformation period can also represent an intermediary phase prior to the formation of a class-cultural hierarchy. In other words: overwhelmed by western culture after the fall of the Iron Curtain, people do not yet know ‘where they belong’, as a distinctive class culture has not yet developed in strength to the point where a certain fraction within the upper class adopts cultural omnivorousness (unconsciously but also consciously) as an alternative way of marking the symbolic boundary that determines their specific class-elite identity.

I believe that generally there are two tendencies that in the future could increase the number of cultural omnivores in Czech society. First, the scope and variety of consumption, cultural as well as material, and consequently also cultural taste, is most certainly connected with wealth in society. Although on an international scale the Czech Republic ranks among the world’s relatively wealthy countries, incomes in the population are still below the level usual in most developed western countries. Given that the country has been experiencing economic growth for several years which has led to an increase in consumption and available cultural choices, accompanied by hypercommodification, it may be inferred that the desire and the need to consume a wide range of cultural goods will continue to grow. Second, in my opinion, cultural omnivorousness is primarily linked to the spread of education. In this area we still lag behind other OECD countries [cf. Matějů, Straková et al. 2006]. The question remains to what extent omnivorousness will become the culture of the dominant class. There is a possibility that, instead of omnivorousness, patterns of a very distinctive elite high culture, which were stifled during the socialist period, could take hold among the upper strata. The analyses of conspicuous consumption that are discussed in Chapter 6 indicate that snobbish exclusion is becoming a significant status marker. In Czech society, where class culture is gradually taking shape, that status marker will maintain and in particular create new symbolic boundaries between the upper classes, at least until western-type post-materialist values become more widespread in Czech society. In the upper classes and the middle class the situation will certainly change in the future when there is a generational turnover. After that the opposite trend can be expected, and the children of the middle-aged generation today will to a greater degree turn to values that reject consumerism. Status boundaries are also defined in subtler and in the context of the dominant culture alternative ways. If value pluralism and an associated increase in new (alternative) lifestyles prevail, in a future analysis of cultural consumption it will be necessary to devote special attention to distinguishing between culturally highbrow and midbrow omnivorousness.

The at first glance contradictory processes of simultaneous continuing class homologisation and individualisation impact the shape of the current social structure. Individualisation can be witnessed as a result of the ongoing modernisation and globalisation processes. Understandably, cultural omnivorousness is substantially fed by these processes in our society, but it is selective in nature, and it does not affect all the strata of society equally. It is becoming particularly characteristic of young age cohorts with a high status. Sometimes references are made in this regard to globalisation’s winners, who embrace a broad palette of cultural consumption and taste (multicultural capital) thanks to their ability to adapt to new trends and to their possession of high educa-

tional capital. The second process, the homology between vertical status and cultural preferences and activities – it should be noted that the relationship of cultural capital to class status has been present in Czech society for some time – is part of a more general process of class structuration. This is related both to a rise in economic inequalities, which have been surfacing gradually over the past fifteen years of post-communist transformation, and to the crystallisation of different components of status and thus their greater interdependence.

Increasing class structuration, understood here as patterns of social closure, is manifested in the gradual embedding of economic inequalities in the cultural practices of social classes. Such practices acquire the subtler forms of cultural preferences and behaviour connected with at one end the dominant cultural code of the upper classes of white-collar professionals (salary earners and employers) and at the other end the mass cultural consumption typical of majority society. The dominant cultural code in Czech society can in simple terms be referred to as sophistication and politeness. It derives not just from high, artistically sophisticated culture, which in Czech society has long been class-status dependent, but also from being able to present oneself in society in a certain way and from refinement of consumer taste (competence cultural capital), which fulfils the function of status / class marker in the contemporary consumer society it seems much more effectively than mere participation in high culture (aesthetical highbrow cultural capital).

Class structuration of course does not encompass just the field of cultural consumption or cultural taste, which are the areas of interest in this study; the results of analyses indicate that *cultural practices and specifically cultural taste can be regarded more as a weak form of reproduction of the class system*. It also includes other expressions of class-cultural coherence, such as marital homogamy, homogeneity of friendships, or the very formation and transmission of cultural capital (especially the cognitive type) in the raising of children in families from different social backgrounds. The formation of class closure will of course probably be weakened by the simultaneous processes of post-modern individualisation spread through globalisation, the rising standard of living, and the expansion of education.

Generally, Czech society has not yet come to resemble a post-modern social space where cultural hierarchies are weakened and the links between lifestyle and social class have vanished. The analyses of lifestyle in the area of cultural consumption produced findings that on the whole concur with the prevailing empirical findings in other advanced countries like the United Kingdom [Warde et al. 2002; Tomlinson 2003; Chan, Goldthorpe 2007a; Tampubolon 2008], Israel [Katz-Gerro and Shavit 1998], Denmark [Prieur, Rosenlund 2005] and Norway [Rosenlund 2001] and in other post-communist countries (Bulgaria, Hungary, Poland, Russia, and Slovakia [Róbert 1997]). In the case of healthy lifestyle, at least as operationalised in this study, class embeddedness is essentially minor compared to contemporary British society [Tomlinson 2003]. However, the question remains whether this is the result of the vast changes that occurred after the fall of communism or, on the contrary, stems from the fact that, as a long-term process of social change, the transformation is not yet reached completion and specific class-based cultures has not developed yet. It can be assumed that the process whereby the links between socio-economic status and cultural practices become stronger will peak, probably in the next generation, after which the links will not grow any stronger. Then to the extent that the Czech Republic will begin to resemble advanced western countries the cultural and social trends of individualisation connected with the processes of globalisation and modernisation will necessarily prevail.

O AUTOROVI

PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

Narozen 25. května 1972 v Praze

Vzdělání

- 2000–2008 doktorské studium sociologie, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
- 2005 rigorózní řízení, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
- 1993–2000 bakalářské a magisterské studium sociologie (zaměření politická a ekonomická sociologie), Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Odborná praxe

- 2008–dosud Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., oddělení Studia sociální struktury, vědecký pracovník-asistent
- 2005–dosud Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Institut sociologických studií, vědecký pracovník (částečný úvazek)
- 2004–2008 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., oddělení Studia sociální struktury, doktorand
- 2003–2004 Sociologický ústav AV ČR, oddělení Transformace sociální struktury, odborný pracovník výzkumu a vývoje (částečný úvazek)
- 2002–2003 Všeobecná fakultní nemocnice v Praze, civilní služba
- 1999–2002 Sociologický ústav AV ČR, oddělení Transformace sociální struktury, odborný pracovník výzkumu a vývoje (částečný úvazek)

Odborné zaměření

sociální nerovnosti, stratifikace: sociální distance, kulturní spotřeba, kulturní kapitál, životní styl, koncepty měření statusu; sociální spravedlnost; sociální kapitál a koheze

Pedagogická činnost

- 2004–dosud Fakulta humanitních studií UK, Katedra řízení a supervize v sociálních a zdravotnických organizacích (kurzy Kvantitativní metody výzkumu v praxi a Praktikum – elementární zpracování dat)
- 2002–2005 Fakulta sociálních věd UK, Katedra sociologie, (kurzy Kritické čtení ze současné české sociologie a seminář kurzu Sociální struktura ČR I. a II.)

Zahraniční studium, stáže, pracovní pobyty

8/2007 Social Network Analysis, Essex Summer School in Social Science Data Analysis & Collection, University of Essex, Colchester, Velká Británie.

Členství v akademických institucích

Masarykova česká sociologická společnost (sekce Metody)

International Society for Social Justice Research

Účast na výzkumných projektech

Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciacce v ČR. MŠMT ČR, koordinátor projektu L. Prudký (CESES FSV UK a SOÚ AV ČR, v.v.i.), člen řešitelského týmu, 2006–dosud.

Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR. GA AV ČR, (SOÚ AV ČR, v.v.i.), řešitel, <<http://www.socdistance.wz.cz>>, 2006–2008.

Legitimita politického systému a nerovnosti: vývoj v České republice v komparativní perspektivě. GA ČR, řešitel L. Linek (SOÚ AV ČR, v.v.i., 2006–2008), člen řešitelského týmu v roce 2008.

Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti. MPSV ČR, řešitel J. Musil (CESES FSV UK a dal.), člen řešitelského týmu SOÚ AV ČR, v.v.i., 2004–2008.

Reprodukce sociálních nerovností v podmínkách politiky rovnosti. MPSV ČR, řešitel J. Šanderová (ISS FSV UK), spoluřešitel spolu s O. Šmídovou, P. Klvačovou, B. Tollarovou a I. Vodochodským, 2005–2008.

The Social Capital and Social Policy Network (SCSPN): Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries. Kordinátor London School of Economics and Political Science (v ČR SOÚ AV ČR, v.v.i.), spoluřešitel pro ČR spolu s I. Bayerem, 2006–2007.

Česká elita na prahu Evropské unie. GA ČR, řešitel M. Tuček (SOÚ AV ČR), člen řešitelského týmu, 2003–2005.

10 let transformace. GA ČR, řešitel M. Tuček (SOÚ AV ČR), člen řešitelského týmu, 2001–2003.

Rodina 1989–98 (4. etapa v r. 1998), řešitel M. Tuček (SOÚ AV ČR), člen řešitelského týmu, 1998.

Vybrané publikace

Šafr, J., J. Häuberer (eds.), M. Kolářová, K. Vojtíšková. 2008. *Social Distances and Stratification: Social Space in the Czech Republic.* Sociologické studie/Sociological Studies 2008:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. (v tisku).

Šafr., J. (ed.), J. Šanderová, M. Kolářová, K. Vojtíšková, O. Šmídová. 2008. *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace.* Praha: SOU AV ČR, v.v.i. (v tisku).

- Šafr, J., J. Häuberer. 2008. „Přemostující sociální kapitál a soudržnost společnosti.“ in M. Tuček (ed.). *Soudržnost v diferencující se společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. (v tisku).
- Šafr, J. 2008. „Pojem ‚společenská soudržnost‘ v názorech veřejného mínění a hodnotové postoje k uspořádání společenských vztahů.“ *Naše společnost* 6 (2): 28–38.
- Šafr, J., J. Häuberer 2008. „Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?“ *Naše společnost* 6 (1): 28–38.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2008. „Social Trust and Civic Participation in the Czech Republic.“ Pp. 213–236 in J. D. Lewandowski, M. Znoj (eds.). *Trust and Transition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Šafr, J., I. Bayer, M. Sedláčková. 2008. „Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44 (2): 247–269.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2008. „Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu v sociologii.“ Pp. 309–353 in J. Šubrt a kol. *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum.
- Šafr, J. 2008. “How Inter-connected Are Citizens in Society, and Why Does It Matter?” *SOCIOweb* 2008/7–8: 17–22.
- Šafr, J. 2008. „Kulturalistický přístup k třídní analýze a relační paradigma stratifikace.“ *SOCIOweb* 2008/6: 1–3.
- Šafr, J. 2008. „Co je to kulturní všežroutství?“ *SOCIOweb* 2008/6: 3–5.
- Šafr, J. 2008. „Sociální distance a interakce.“ *SOCIOweb* 2008/6: 7–10.
- Šafr, J., J. Häuberer. 2008. „Item Battery for Measurement of Bridging Social Capital: The Comparison of ISSP 2007 and CVVM 2007 Datasets.“ *Working papers of Department of Sociology/ Pracovní texty Katedry sociologie FF ZČU č. 03/2008*.
- Špaček, O., J. Šafr. 2008. „Odlišnosti kulturního vkusu společenských vrstev – co nás baví ve volném čase?“ *SOCIOweb* 2008/6: 5–6.
- Šanderová, J., O. Šmídová, P. Klvačová, J. Šafr, B. Tollarová, I. Vodochodský. 2008. *Strategie znevýhodněných: jedna z bariér rovnosti příležitostí. Informační příručka*. Praha: ISS FSV UK. Dostupné z: <http://ronero.wz.cz/texty/2008/Manual_Strategie.pdf>.
- Šafr, J., J. Häuberer. 2007. „Měření přemostujícího sociálního kapitálu: baterie PSK zjišťující odlišnosti v okruhu přátel.“ *Data a výzkum / SDA Info* 2007/2: 85–108.
- Šafr, J., I. Bayer. 2007. „Vliv strukturálních vs. osobnostních faktorů na ideologie distributivní spravedlnosti v ČR 2006.“ *Naše společnost* 5(2): 38–46.
- Vojtíšková, K., O. Špaček, J. Šafr. 2007. „Kdo je dole a kdo nahoře“ podle pražských učitelů ZŠ: sociální nerovnosti v symbolické rovině. *Prague social science studies/ Pražské sociálně vědní studie. Sociology series SOC-008*. Prague: Charles University, Faculty of Social Science.

- Šafr, J. 2007. „Nerovnosti v bydlení a obecní bytové politiky: 'Jsou nájemníci a nájemníci'.“ Pp. 42–55 in J. Šanderová (ed.) *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu. Sborník z konference*. Praha: FSV UK.
- Šafr, J. 2007. „Funkce kulturního kapitálu.“ *SOCIOWEB* 2007/9: 1–3.
- Šafr, J. 2007. „Třídy bydlení.“ *SOCIOWEB* 2007/5: 17–18.
- Šafr J., M. Sedláčková. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šafr, J. 2006. *Social Standing and Lifestyle in Czech Society*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Tuček, M. (ed.), I. Bayer, L. Gatnar, P. Machonin, M. Sedláčková, J. Šafr, O. Špaček 2006. *Soudržnost české společnosti z pohledu veřejnosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06/12. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šafr, J. 2006. „Okázalá spotřeba a sociální třídy v České republice v roce 2004.“ *SDA Info* 8 (2): 13–16.
- Šafr, J. 2006. „Symbolické a sociální hranice.“ *SOCIOWEB* 2006/8: 2–4.
- Veselý A., P. Mareš, M. Sedláčková, T. Sirovátka, J. Šafr, P. Vymětal. 2006. „The national debate on social capital.“ Pp. 9–17 in M. Potůček (ed.) *Literature Review on Civil Society, Citizenship and Civic Participation in the Czech Republic. CESES PAPERS* 2006–1. Praha: CESES UK FSV.
- Šafr, J. 2005. „Nové a alternativní přístupy k měření vertikální sociální struktury.“ *SDA Info* 2005/1: 12–14.
- Sedláčková, M., Šafr, J. 2005. „Měření sociálního kapitálu. Koncepty, výzkumné projekty a zdroje dat.“ *SDA Info* 7 (1): 4–11.
- Sedláčková, M., J. Šafr. 2004. „Důvěra k profesním skupinám ve službách.“ Pp. 85–94 in J. Černý, M. Tuček, M. Sedláčková. 2004. *Profesní mentality*. Sociologické studie/Sociological Studies 01:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šafr J. 2003. „Co je sociální mobilita.“ Pp. 289–296 in M. Tuček a kol. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šafr J. 2001. „K laickému prožívání sociální struktury.“ *Biograf* 25: 67–72.
- Polanecký V., O. Šmídová, B. Studničková, J. Šafr, J. Šejda, J. Hustopecký. 2001. *Mládež a návykové látky v České republice – trendy let 1994–1997–2000*. Praha: Hygienická stanice hl. m. Prahy.
- Polanecký V., O. Šmídová, B. Studničková, J. Šafr, J. Šejda. 1999. *Užívání drog, alkoholu, tabáku a životní styl středoškoláků a učňů v České republice – srovnání let 1994, 1995 a 1997*. Praha: Hygienická stanice hl. m. Prahy.

***Životní styl a sociální třídy:
vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby***

JIŘÍ ŠAFR

Text vychází v edici Sociologické disertace.

Redakční radu edice řídí: Marie Čermáková

Redakce: Denis Jerie

Jazyková korektura: Pavel Kořínek

Návrh edice a obálky: Pavel Rakušan

Sazba: Jakub Kubů, Praha

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad: 300 výtisků

1. vydání

Praha 2008

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz

Skrze vlastní vkus rozumíme (ne)vkusu druhých. Určujeme tak svou i cizí pozici v symbolickém sociálním prostoru. Vkus stojí za volbami, v nichž se utváří odlišné životní styly. Vyřazenost vkusu a spotřeby představuje významnou složku kulturního kapitálu. Stává se prostředkem vymezujícím naše statusové postavení.

Tato kniha se zabývá problematikou kulturní diferenciací jako jedné ze sfér procesu třídní strukturace. *Vedou v české společnosti odlišnosti v životním stylu ke vzniku symbolické hranice mezi sociálními třídami?*

Empirická část sleduje dvě propojená témata: obecnou hypotézu homologie, podle níž je postavení v sociální stratifikaci hierarchicky svázáno s odlišným životním stylem v oblastech vysoké kultury, masové/nízké kultury, elegance v oblékání, zdravého způsobu života a okázalé spotřeby spolu s jejím protípólem – kulturou materiální nezbytnosti; druhé téma představuje hypotézu stratifikační podmíněnosti nového fenoménu kulturního všežroutství. Kulturní všežrouty charakterizuje multikulturní kapitál, tj. „bezbfhost“ vkusu spojeného jak s vysokou, tak masovou kulturou.

Ač je třídní homologie nepochybně od počátku devadesátých let pozvolně narušována postupnou individualizací životního způsobu, přesto neztrácí na významu. Naopak, jak ukazují analýzy dat z výzkumu MML TGI 2004, nabývá poněkud jemnějších a složitějších forem kulturního kapitálu, jako například cit pro okázalou spotřebu. Obecně výsledky ukazují na to, že jakkoli lze v kontextu dalších procesů růstu sociálních nerovností po roce 1989 kulturní praxi z věcného hlediska považovat spíše za slabou formu třídní strukturace, ta se přesto významně podílí na vymezení symbolické mezitřídní hranice, která v naší společnosti vede mezi světem manuální a nemanuální práce.

Napsali o práci:

„Práce inovativní, nápaditá a přínosná pro sociálně stratifikační výzkum. ... Zabývá se vztahem mezi sociální třídou a třídními výsledky – tedy odlišnostmi v životních stylech, konkrétně řečeno diferencemi v kulturních preferencích, jednáních a postojích v české společnosti. Základní výzkumnou otázkou práce je, zdali v české společnosti máme se sociální třídou stále ještě v sociologických explanacích kulturních diferencí počítat, či už nikoliv. Tuto otázku autor rozděluje na dvě podotázky. První z nich se týká vztahu mezi sociální třídou a diferencemi v životních stylech, druhá z nich se týká vztahu mezi sociální třídou a kulturním ‚všežroutstvím‘. ... Homologický výkladový rámec stále platí a při explanaci diferencí ve vybraných dimenzích životního stylu by nemělo být třídní schéma opomíjeno.“

PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.

„Dizertační práce Jiřího Šafra tak bude cenným doplňkem k pracím o sociální stratifikaci. Téma životního stylu a jeho vztahu k sociálním třídám totiž neodmyslitelně patří do teorie sociální stratifikace. Práce má velmi dobře a úzce vymezený výzkumný problém, kterému se autor věnuje. Je dobře teoreticky podložená, velký prostor je věnován poznatkům z výzkumu životního stylu v zahraničí i v českém prostředí. Teorie i shrnutí současného stavu poznání připravuje dobré zázemí analýzám a diskuzi výsledků, které se věnují výhradně českému prostředí. Jde o velmi kvalitní a zajímavou práci zkušeného badatele.“

Mgr. et Mgr. Klára Plecítá, Ph.D.

ISBN 978-80-7330-154-5

9 788073 301545